

**ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ КҶҶЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҲ РҶДАКӢ**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 809.155.0+802.0:82.035 (81.2 Тоҷ+81.2 Анг: 81)

Ҳ-27

**ҲАКИМОВА ЗАРИНА АБДУАЛИМОВНА
ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ РОҲҲОИ ИФОДАИ САВОЛ ДАР
ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ АЗ НИГОҲИ ТАРҶУМА**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси
6.2.14. Забоншиносии типологӣ ва муқобилавӣ

Роҳбари илмӣ:

доктори илмҳои филологӣ,
дотсент Турсунов Ф.М.

ДУШАНБЕ - 2026

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА	4
ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ	8
БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ПАЖУҲИШИ ВОСИТАҲОИ ИФОДАИ САВОЛ ДАР ЗАБОНШИНОСӢ	14
1.1. Мулоҳизаҳои умумӣ роҷеъ ба мавқеи савол дар забоншиносии умумӣ ва муқоисавӣ	14
1.2. Баррасии сарчашмаҳои илмӣ оид ба пажуҳиши роҳҳои ифодаи савол дар забони тоҷикӣ	28
1.3. Баррасии сарчашмаҳои илмӣ оид ба пажуҳиши роҳҳои ифодаи савол дар забони англисӣ	38
1.4. Ҷойгоҳи воҳидҳои забонӣ дар тарҷума	52
БОБИ 2. ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ РОҲҲОИ ИФОДАИ САВОЛ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ	61
2.1. Воситаҳои луғавӣ-сарфӣи ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	61
2.1.1. Ҷонишинҳои саволӣ ҳамчун яке аз роҳҳои барҷастаи ифодаи савол дар забонҳои мавриди муқоиса	62
2.1.2. Ҳиссаҷаҳои саволӣ ва нақши онҳо дар ифодаи савол дар забонҳои мавриди назар	72
2.2. Воситаҳои нахвӣи ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	78
2.3. Саволҳои риторикӣ дар забонҳои мавриди таҳқиқ	91
2.4. Баррасии саволҳои эллиптикӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	96
БОБИ 3. ВИЖАГИҲОИ МАЪНОӢ-ФУНКЦИОНАЛӢ ВА ТАРҶУМАӢИ ВОҲИДҲОИ ИФОДАКУНАНДАӢИ САВОЛ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ ДАР МИСОЛИ МАТНИ БАДЕӢ БО ҶАЛБИ МАВОДДИ ЗАБОНИ РУСӢ	110
3.1. Вижагиҳои тарҷумаи воҳидҳои забонии ифодакунандаи савол аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ бо ҷалби маводди забон русӣ	110

3.1.1.Тарҷумаи ҷонишинҳои саволӣ	110
3.1.2. Тарҷумаи ҳиссаҷаҳои саволӣ.....	117
3.1.3. Тарҷумаи ҷумлаҳои саволӣ ва ифодаи савол бо интонатсия	120
3.2. Вижагиҳои тарҷумаи воҳидҳои забонии ифодакунундаи савол аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ.....	124
3.2.1. Тарҷумаи ҷонишинҳои саволӣ	124
3.2.2.Тарҷумаи ҷумлаҳои саволии бо интонатсия ифодаёфта	153
3.2.3. Тарҷумаи ҷумлаҳои саволии бо воситаи дастурӣ ифодаёфта.....	161
ХУЛОСА	172
ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАИ ТАҲҚИҚ	176
Рӯйхати адабиёт	177
Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия.....	200

МУҚАДДИМА

Диссертатсия ба таҳқиқи муқоисавии роҳҳои ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз нигоҳи тарҷума бахшида шудааст.

Мубрамии мавзӯи таҳқиқ. Мусаллам аст, ки савол ҷузъи муҳимми муоширати касбӣ ва ғайрикасбӣ соҳибзабонон ба шумор меравад. Шаклҳои ифодаи савол яке аз унсурҳои асосии ҳама гуна низомҳои забонӣ мебошанд. Яке аз бартариҳои савол ҳамчун ҷузъи воситаҳои муошират дар он аст, ки он бевосита ба мубодилаи афқору иттилоот миёни иштирокдорони раванди гуфтугӯ иртибот дорад.

Имрӯз соҳа, паҳлуву ҳолатҳои мухталифи фаъолият ва ҳаёти рӯзмараи инсон вучуд доранд, ки дар онҳо корбарии савол ногузир аст, зеро савол мафҳуми фарогир ва ҷузъи муҳимми муоширати инсон аст. Ҳамин тариқ, забонро бидуни шаклу восита ва сохтори ифодакунандаи савол тасаввур кардан аз имкон берун аст.

Пажӯҳиши ин падидаи забонӣ аз нигоҳи муқоиса ва тарҷума дар миёни забонҳои гуногун, алалхусус, забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз аҳаммияти назариявӣ ва амалӣ бархӯрдор аст.

Дар ҳоли ҳозир таҳқиқоти дузабона ва чандзабона дар забоншиносӣ ва тарҷумашиносии тоҷик вусъати тоза дошта, ин пажӯҳишҳо паҳлуҳои гуногуни омузиши муқоисавии забони тоҷикиро фаро мегиранд, ки талаботи замон аст. Яке аз самтҳои муҳимми забоншиносии тоҷик пажӯҳиши муқоисавӣ бо забонҳои дигар мебошад, ки масъалаи таҳқиқи илмӣ роҳу воситаҳои ифодаи савол дар байни забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҷойгоҳи хосса дорад. Забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба ду гурӯҳи ҷудогонаи оилаи ҳиндуаврупоии забонҳо (забони тоҷикӣ ба гурӯҳи эронӣ ва забони англисӣ ба гурӯҳи германӣ) дохил мешаванд. Ин воқеият имконро фароҳам меорад, ки умумият ва хусусияти забонҳо аз нигоҳи роҳу воситаҳои ифода ва ташкилҳои сохтори саволӣ ошкор карда шаванд. Маҳз ҳамин гуна вижагиҳои забон ба дарки амиқи ду низоми забонӣ ва заминаҳои фарҳангии соҳибзабонон мусоидат мекунанд.

Мубрамии мавзуи таҳқиқ дар он зоҳир мегардад, ки то ба ҳол пажуҳишҳои махсус ва монографияе рӯйи қор наомадаанд, ки ба таҳлили муқоисавии воситаҳои забонии ифодакунандаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шуда бошанд. Қорҳои мавҷудаи таҳқиқоти муқоисавӣ, аксаран, ба ҷанбаҳои луғавӣ ва дастурии забон тамарқуз кардаанд, дар ҳоле ки воситаҳои ифодаи савол дар забон аз таваҷҷуҳи мутахассисони соҳа дур мондаанд. Таҳқиқи масъалаи мазкур имкон медиҳад, ки ба забоншиносӣ ва таҳқиқоти байнизабонӣ саҳми тозае гузошта шавад. Муҳимияти дигари пажуҳиши мазкур дар он аст, ки масъалаҳои марбут ба ҳусни тарҷумаи воҳиду сохтори забонии ифодакунандаи савол дар доираи забонҳои мавриди пажуҳиш дар он бори нахуст ба таври назаррас таҳлилу баррасӣ гардидаанд, ки дар тарҷумашиносии тоҷик иқдоми нахустин аст.

Василаҳои забонии ифодаи савол дар раванди муоширати байнифарҳангӣ бори нахуст ба риштаи таҳқиқ қашида шудаанд, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тавсеаёбии робитаҳо миёни соҳибзабонони гуногун, донишмандони шеваи ташаккули ва қорбастишавии савол дар забонҳои гуногун, алаҳхусус, тоҷикиву англисӣ, аз аҳаммияти ҳоссе бархӯрдор аст.

Бояд таъкид намуд, ки пажуҳиши мазкур барои омӯзгорони забони тоҷикӣ барои англисзабонон ва забони англисӣ барои тоҷикзабонон, аз ҷумла ҳама гуна ҳаводорони омӯзиши ин ду забон, аҳаммияти бузурги амалӣ дорад. Дарки дурусти тарзи ифода ва сохтори забонҳо ва вижагиҳои дигари онҳо ба раванди забонмӯзӣ ва тарҷумаву ташреҳи матн мусоидат хоҳад кард.

Ҳамин тариқ, мавзуи мавриди назар на танҳо мубрам ва аҳаммиятнок аст, балки барои таҳқиқоти минбаъда дар забоншиносӣ, тарҷумашиносӣ ва муоширати байнизабонӣ заминаи бозтағйимод меғузорад.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Дар таҳқиқи масъалаҳои умумии марбут ба савол қорҳои илмӣ-таҳқиқотии олимони ҳориҷиву ватанӣ рӯйи қор омадаанд, ҷунончи: И.В. Арнолд, В.Н. Ярсева, Л.В. Шерба, И.Б. Мошеев, М.Б. Шаҳобова, М.Т. Ҷабборов, П. Ҷамшедов, А. Мамадназаров, М.Б. Нағзибекова, Н.М. Азимова, Ф.М. Турсунов ва дигарон.

Ҳамчуни, муаллифонеро метавон ёдовар шуд, ки ба омузиши вижагиҳои хоси савол дар забон ва ҷанбаҳои гуногуни он таваҷҷуҳ кардаанд, чунончи: мантиқ – Ф.С. Лимантов; равшанӣ – А.И. Соколов; забоншиносии русиву хориҷӣ – П. Рестан, Л. Тенер, Я. Фирбас; вижагиҳои сохторӣ – Г.Е. Крейдлин; овошиносӣ – С.В. Кодзасов; маъношиносӣ – С.В. Андреева, А.Н. Баранов, Л.Ф. Бердник, О.Г. Почепсов; забоншиносии равонӣ – О.Д. Белетская, В.Ф. Берков, Н.И. Жинкин, А.В. Логинов; услуб – И.Б. Британ, Г.Г. Мухаметова; муошират – Г.В. Валимова, В.Е. Шевякова; прагматика – В.И. Лагутин; таърифиҳои савол – Н.И. Жинкин ва ғ..

Аз ҷумла, И.Б. Британ дар доираи диссертатсияи худ [21] вижагиҳои истифодаи ҷумлаҳои саволиро дар нутқи муаллиф мавриди таҳқиқ қарор додааст. Муҳаққиқ хусусиятҳои сохторию маъноӣ ва вазифаи ҷумлаҳои саволиро дар асарҳои бадеии муаллифони олмонӣ таҳлил намуда, нақши онҳоро дар ташаккули мазмун ва ифодаи нияту мақсади муаллиф муайян кардааст. Ҳамзамон, дар доираи таҳқиқоти мазкур хусусиятҳои қорбурди ҷумлаҳои саволӣ дар матни асл ва тарҷумаҳои онҳо муқоиса гардида, масъалаҳои нигоҳдорӣ ва бозсозии хусусиятҳои дастурию маъноии қорбурди сохтор дар забони тарҷума мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Таваҷҷуҳи махсус ба вазифаҳои муоширатӣ ва услубии ҷумлаҳои саволӣ дар нутқи муаллиф равона шуда, имкониятҳои гуногуни истифодаи онҳо барои ифодаи маъноҳои иловагӣ, таъсиррасонӣ ба хонанда ва ташкили хусусияти бадеии матн нишон дода шудаанд.

Муҳаққиқ С.А. Белоколотская дар диссертатсияи худ [16] масъалаи саволи риторикиро дар забони англисӣ мавриди таҳқиқи ҳамаҷониба қарор дода, хусусиятҳои маъноӣ, сохторӣ ва дастурии ин навъи саволҳоро муайян кардааст. Муҳаққиқ дар доираи таҳқиқоти худ исбот намудааст, ки маъно ва вазифаи муоширатии саволи риторики ҳама аз сохтори худӣ ҷумла ва ҳама аз вазъияти гуфтор вобаста мебошад.

Дар забоншиносии тоҷик низ қорҳои назаррас ба анҷом расидаанд: С.Г. Сабирова, М.С. Давлатов, Л. Бузургзода, С.Д. Арзуманов, А. Мирзоев, С.

Додихудоев, Б. Сиёев, А.Ф. Каримов, Н. Маъсумӣ, С. Собирҷонов, М.С. Кенҷазода, Б. Камолиддинов ва дигарон. Забоншиноси тоҷик Б. Ниёзмӯҳаммадов навъҳои гуногуни ҷумларо дар забони тоҷикӣ мавриди таҳлилу омузиш қарор дода, хусусиятҳои сохторӣ, маъноӣ ва дастурии онҳоро муайян намудааст. Ҳамзамон, дар таҳқиқоти ӯ хусусиятҳои ҷумлаҳои сода ва мураккаб, муносибати аъзои ҷумла, тарзи ташаккул ва истифодаи сохторҳои гуногуни нахвӣ дар забони тоҷикӣ низ мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифтаанд. Забоншиноси мазкур роҳу воситаҳои ифодаи саволро дар забони тоҷикӣ баррасӣ намуда, ибраз мекӯшад, ки дар забони тоҷикӣ саволҳо ба воситаи оҳанг, калима ва ҳиссаҳо сохта мешаванд [86, с. 95-96].

Забоншиноси дигари тоҷик М. Норматов низ ифодаи савол ва навъҳои онро дар забони тоҷикӣ таҳқиқ намуда, навъҳои гуногуни ҷумлаҳои саволиро муайян намудааст. Роҷуъ ба навъҳои ҷумлаҳои саволӣ забоншинос чунин ибрази ақида менамояд: “Ҷумлаҳои саволӣ аз рӯйи маънову мазмуни умумиашон ба ҷумлаҳои саволи хосса, риторикӣ ва водоркунӣ тақсим мешаванд” [88, с. 42].

Аз ҷуфтаҳои боло бармеояд, ки савол ҳамчун ҷузъи муҳимми забонӣ таваҷҷуҳи олимони зиёди соҳаро ба худ ҷалб намудааст, ки дар бахшҳои минбаъдаи диссертатсия қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ҳар яки онҳо ба таври муфассал таҳлилу баррасӣ шудаанд.

Сарфи назар аз таҳқиқоти мавҷуда дар забоншиносии муосир, то имрӯз таҳқиқоти махсус ба роҳҳои ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз нигоҳи муқоиса ва тарҷума ба таври ҳамаҷониба анҷом дода нашудааст. Гарчанде ки дар забоншиносии тоҷик ва англис масъалаҳои тасниф, сохтор ва маъноӣ ҷумлаҳо, аз ҷумла баъзе намудҳои ҷумлаҳои саволӣ, дар алоҳидагӣ таҳқиқ шудаанд, ҷанбаҳои муқоисавӣ тарзи ташаккул, воситаҳои дастурӣ ва луғавӣ ифодаи савол, хусусиятҳои маъноӣ, вазифаҳои муоширатӣ ва нақши онҳо дар нутқ дар низоми ду забон ба таҳқиқи амиқтари махсус ниёз доранд.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Масъалаҳои илмӣ мавриди таҳлилу баррасӣ дар доираи мавзӯи мазкур бо

мавзуҳо ва самтҳои илмӣ кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ алоқамандии зич дорад. Мавзуи диссертатсия, ҳамчунин, ба масъалаҳои Барномаи давлатии “Такмили таълими забонҳои русиву англисӣ барои давраи то соли 2030” ва Барномаи рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020-2030” дахл дорад. Мавзуи илмӣ диссертатсия бо лоиҳаи пажӯҳишии мавзуҳои фармоишӣ (бучавӣ) таҳти унвони “Мушкилоти “тарҷуманопазирӣ” дар шароити тавсеаёбии муносибатҳои байналмилалӣ Тоҷикистони муосир” низ ҳамоҳанг аст, ки дар муассисаи роҳбари илмӣ унвонҷӯ – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода амалӣ мегардад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Дар тавсифи умумии таҳқиқ самту паҳлуҳои илмӣ он муайян гардида, мақсади таҳқиқ ҷиҳати анҷом додани таҳлили тарзу василаҳои ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо дарназардошти вижагиҳои тарҷумаи онҳо, бо тасвиати вазифаҳои асосии таҳқиқ, муайян намудани объекти он, мушаххаскунии мавзуи таҳқиқ, асосҳои илмӣ анҷом додани таҳқиқ ва навгони илмӣ он мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Дар бахши нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда хулосаҳои умумии муаллиф дар заминаи таҳлилҳои асоснок гирд оварда шудаанд. Матлабҳои асосии аҳаммияти назариявӣ, дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои диссертатсия, мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ, саҳми шахсии доктараи дараҷаи илмӣ, тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқ, интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия, сохтор ва ҳаҷми он масъалаҳои муҳимми дастгоҳи илмӣ диссертатсияро ташкил додаанд, дар қори таҳқиқоти мазкур ба эътибор гирифта шудаанд.

Мақсади диссертатсия анҷом додани таҳқиқи муқоисавии роҳҳои ифодаи савол ва таҳлили хусусиятҳои тарҷумаи онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқ. Ҷиҳати ноил гардидан ба ин мақсад иҷрои **вазифаҳои** зерин ба мақсад мувофиқ аст:

- таҳлили мавқеи савол дар забоншиносӣ ва забоншиносии муқоисавӣ;
- баррасии сарчашмаҳои илмӣ марбут ба таҳқиқи воситаҳои ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- пажӯҳиши масъалаҳои назариявии тарҷумаи воҳидҳои дастурии забон вобаста ба тарҷумаи воҳидҳои забонии ифодакунандаи савол дар забонҳои мавриди муқоиса;
- таҳлили муқоисавии нақши воситаҳои луғавӣ-сарфӣ дар ифодаи савол
- ҷонишинҳо, ҳиссачаҳои саволӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- муайян кардани умумият ва хусусияти умдаи мафҳуми савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- анҷом додани таҳлили муқоисавии нақши воситаҳои наҳвӣ дар ифодаи савол дар забонҳои мавриди таҳқиқ;
- ошкор сохтани вижагиҳои тарҷумаи воҳидҳои ифодаи савол аз забони тоҷикӣ ва забони англисӣ бо истифода аз ҷумла-мисолҳои муътамад аз адабиёти бадеӣ ва тарҷумавӣ;
- нишон додани хусусиятҳои тарҷумаи воситаҳои ифодаи савол аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ бар мабноси матни бадеӣ ва тарҷумаи он.

Объекти таҳқиқро воҳидҳои забонии ифодакунандаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ташкил медиҳанд, ки аз матнҳои адабиёти бадеӣ бо забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва тарҷумаҳои онҳо ҷамъоварӣ шудаанд ва феҳрасти муфассали онҳо дар рӯйхати адабиёти диссертатсия оварда шудааст.

Мавзӯ (предмет)-и таҳқиқ таҳлили муқоисавии василаҳои ифодаи савол дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз нигоҳи тарҷума мебошад.

Асосҳои назариявии таҳқиқро ақидаҳои илмӣ олимони забоншиносони хориҷиву ватанӣ дар соҳаи забоншиносӣ ва тарҷумашиносӣ ташкил медиҳанд. Муаллиф дар давоми таҳлилҳои илмӣ маводди диссертатсия ба қорҳои илмӣ муаллифони зер такя намудааст: И.В. Арнолд,

В.Н. Ярсева, Л.В. Шерба, И.Б. Мошеев, Г.Б. Баракаева, М.Б. Шаҳобова, М.Т. Чабборова, П. Чамшедов, А. Мамадназаров, М.Б. Нағзибекова, Н.М. Азимова, Ф.М. Турсунов ва дигарон.

Навгонии илмӣ таҳқиқ. Диссертатсияи мазкур кӯшиши аввалини муназзамест, ки дар он воситаҳои луғавӣ, луғавӣ-сарфӣ ва наҳвии ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди пажӯҳиш ва натиҷагирӣ қарор дода шудаанд:

– умумият ва хусусияти умдаи ифодаи савол аз ҷониби соҳибзабонон ошкор карда шудаанд, ки ба дарки амиқи муоширати байнизабониву байнифарҳангӣ ва тақмили раванди тарҷума дар доираи забонҳои муқоисашаванда мусоидат хоҳанд кард;

– усули нави таҳлили муқоисавие ба қор рафтааст, ки заминаҳои фарҳангии таъсиргузorro ба тасвияти савол ба назар мегирад. Ин равиш низ қорбурди тоза дорад;

– вижагиҳои ифодаи савол ва роҳу усулҳои интиқоли он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муайян гардида, таҳвилоти сохторӣ ва маъноие, ки ҳангоми тарҷума ба миён меоянд, мавриди таҳлил қарор гирифтаанд;

– омилҳои забонӣ ва фарҳангие, ки ба интиҳоби воситаҳои ифодаи савол ва тарзи баргардонидани онҳо таъсир мерасонанд, муайян карда шуда, нақши онҳо дар нигоҳдории маъно ва мақсади баёни савол ҳангоми тарҷума нишон дода шудааст;

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Дар раванди таҳқиқ собит карда шуд, ки роҳҳои ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ яке аз ҷузъҳои муҳимми таркиби луғавӣ-дастурии ҳар ду забон ба шумор рафта, аз асосҳои назариявӣ ва амалӣ бархӯрдоранд. Масъалаи мазкур дар адабиёти илмӣ марбут ба сарфу наҳви забонҳои мавриди назар ба таври муфасссал инъикос ёфтааст.

2. Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ вижагии ифодаи савол аз умумият ва хусусияти миллӣ бархӯрдор аст, ки дар диссертатсия вобаста ба фарқи

забонҳо аз лиҳози сохти дастурии забон, наҳв ва имконоти муоширитии онҳо коркард карда шуданд.

3. Муайян карда шуд, ки воситаи асосии ифодаи саволро дар забони англисӣ корбурди инверсия ва феълҳои ёрирасон ташкил медиҳанд, дар ҳоле ки дар забони тоҷикӣ оҳанги гуфтор (инотонатсия) ва ҳиссаҷаҳои саволӣ дар ин вазифа нақши муҳим доранд.

4. Таҳлили муқоисавӣ ва тарҷумавӣ нишон дод, ки тартиби калимаҳои ҷумлаи забони англисӣ устувор буда, забони тоҷикӣ дар ташкили созаҳои саволӣ то андозае озодтар аст, ки ба назар гирифтани он ба раванди тарҷумаи муносиби ҷумлаҳои саволӣ дар доираи забонҳои мавриди таҳқиқ муҳим аст, ки дар диссертатсия татбиқи усулҳои мухталифи он, аз ҷумла, мутобикати комили ҷумлаҳо, истифодаи ҷонишинҳо ва ҳиссаҷаҳои саволӣ, таҳвилҳои тарҷумавии луғавӣ, сарфӣ, наҳвӣ, тарҷумаи маъноӣ, тасвирӣ ва ғайра ба мушоҳида расид.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқ. Аҳамияти назариявии таҳқиқ дар он зоҳир мегардад, ки натиҷаҳои илмӣ паҷуҳиш қоидаву қонуният ва нуктаҳои назариявии забоншиносии муқоисавӣ ва тарҷумашиносиро комилтар гардонида, дар омузиши мавзуи мазкур ҳамчун асоси илмӣ муътамад хидмат хоҳанд кард. Маводди назариявии ҳамин диссертатсия, дар навбати худ, ба рушди таҳқиқоти муқоисавии савол дар мисоли забонҳои мухталиф ҳамчун намуна ва василаи бозтағйим мусоидат менамояд. Тавсия ва пешниҳодҳои илмӣ муаллиф роҷеъ ба усулҳои тарҷумаи савол дар доираи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба як қатор масъалаҳои назарияи тарҷума равшанӣ хоҳанд андохт.

Натиҷаҳои амалии он метавонанд дар раванди омузиши забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз ҷониби соҳибзабонон ва хориҷиён ҳамчун маводди амалӣ мавриди истифода қарор гиранд. Тавсияҳои амалии муаллиф барои анҷом додани таҳлилҳои воҳидҳои дастури забон ва хусусиятҳои тарҷумаи онҳо ҳамчун маводди амалӣ муфид хоҳанд буд. Аҳамияти амалии таҳқиқоти мазкур боз дар он зоҳир мегардад, ки маводди он дар таҳқиқоти забонҳои

мухталиф низ ҳамчун намуна корбаст шаванд. Гузашта аз ин, натиҷаҳои амалии диссертатсия метавонанд дар барпо намудани дарсҳои амалӣ, семинарҳо оид ба забонҳои мавриди таҳлил барои зинаҳои бакалаврият, магистратура ва доктор аз рӯи ихтисос (PhD) ва таҳияи китобҳои дарсӣ, дастурҳои таълимӣ-методӣ мавриди корбурд қарор гиранд.

Дарачаҳои эътимоднокии натиҷаҳои диссертатсия бо он асоснок карда мешавад, ки дар он бо истифода аз маводди назариявӣ ва амалии боэътибод ва саҳеҳ муаллиф таҳқиқоти илмӣ худро барпо намуда, дар натиҷаи таҳияи диссертатсияи дорой асолати боло ақидаҳои мантиқии илмӣ-назариявии худро пешниҳод менамояд. Дар баробари истифодаи методу усулҳои анъанавии таҳқиқ аз ҷониби муаллифи диссертатсия усулҳои корбаст шудаанд, ки ба ҷиҳати забонӣ ва фарҳангии масъала равшанӣ меандозанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсияи муаллиф таҳти унвони “Таҳлили муқоисавии роҳҳои ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз нигоҳи тарҷума” ба рамзи ихтисоси тасдиқнамудай Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 6.2.14. Забоншиносии типологӣ ва муқобалавӣ мутобиқат мекунад:

2.1. Омузиши хусусиятҳои функционалӣ ва сохтори забонҳо, новобаста аз намуди робитаи генетикии байни забонҳо;

3.1. Омузиш ва тавсифи забон тавассути муқоисаи систематикӣ он бо забонҳои дигар барои муайян кардани хусусиятҳои фарқкунандаи он;

5.1. Муайян намудани хусусиятҳои умумӣ ва фарқи байни забонҳо новобаста аз робитаи генетикии забонҳои мавриди таҳқиқ.

Саҳми шахсии доктарабон дараҷаи илмӣ дар он зоҳир мегардад, ки таҳқиқи мазкур вобаста ба таҳлили муқоисавии роҳҳои ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз нигоҳи масъалаҳои тарҷума аз ҷониби ӯ ба иҷро расидааст. Дар давраи муайян унвонҷӯ бо ҷамъоварии маводди назариявӣ ва амалӣ машғул буда, бо таърифи методҳои мавҷудаи забоншиносии

муқобилавӣ ва тарҷумашиносӣ кори илмӣ худро ба сомон расонидааст. Муҳтавои асосии таҳқиқоти худро тавассути маърузаҳо дар конференсияҳои сатҳҳои гуногун ва мақолаҳо худ дар маҷаллаҳои муътамади ҷумҳурӣ ба ҷоп расонидааст.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқи диссертатсионӣ. Диссертатсияи мазкур дар заминаи кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ ба иҷро расидааст. Нуктаҳои умдатарини он дар конференсияҳои илмӣ-назариявии зерин ироа гардидаанд: конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ таҳти унвони “Масъалаҳои мубрами омузиши забонҳои хориҷӣ дар шароити муосир”. – Кӯлоб, 2024; конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ таҳти унвони “Масъалаҳои мубрами забоншиносии муқоисавӣ, тарҷумашиносӣ ва муоширати байнифарҳангӣ дар замони муосир”. – Кӯлоб, 2025.

Диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавӣ Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (аз 20.05.2026, №10/5) муҳокима ва ба ҳимоя пешниҳод гардидааст.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Мавод ва муҳтавои асосии кори диссертатсионии мазкур дар 7 мақола дарҷ гардидаанд, ки аз онҳо 5 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттустатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 2 мақола дар нашрияҳои дигар ба ҷоп расидаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса, рӯйхати адабиёт ва интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия иборат буда, 200 саҳифаи ҷопи компютериро дар бар мегирад.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ПАЖУҲИШИ ВОСИТАҲОИ ИФОДАИ САВОЛ ДАР ЗАБОНШИНОСӢ

1.1. Мулоҳизаҳои умумӣ роҷеъ ба мавқеи савол дар забоншиносии умумӣ ва муқоисавӣ

Дар таҳқиқоти забоншиносӣ дар давраҳои муайян ҷанбаҳо ва рӯйкардҳои ҷудогона мубрам ҳисобида мешуданд ва мавриди таваҷҷуҳи олимони забоншинос қарор мегирифтанд. Масалан, дар солҳои 60-уми асри гузашта дар мадди аввал “грамматикаи сохторӣ”, дар солҳои 70-ум ҷанд самти забоншиносӣ аз қабili забоншиносии иҷтимоӣ (соцлингвистика), забоншиносии равонӣ (психоллингвистика), назарияи амалҳои нутқӣ ва ғайра якбора рушд мекунанд. Солҳои 80-ум бештар ба масъалаҳои семиотика ҳамчун илм дар бораи хосиятҳои умумии низомҳои аломатӣ бо дарбаргирии семантика, синтактика ва прагматика диққат дода мешуд. Воқеан, прагматоллингвистика, ки ҳадафи асосии он таҳқиқи муносибати миёни аломатҳо ва соҳибзабонон аст, хеле рушд мекунад [5]. Дар ин радиф, яке аз самтҳои мубрами таҳқиқоти муосир забоншиносии муқоисавӣ мебошад, ки таърихи тулонӣ дорад ва то ба ҳол аҳаммияти худро аз даст наводааст. Қайд кардан бамаврид аст, ки пайдоиш ва рушди ин ё он самти илм вобаста ба вазифаҳояш дар ҷомеа сурат мегирад ва пойдории он низ ба дастовардҳои дохилии худ илм ё яке аз самтҳои он вобаста аст. Ба ақидаи И.В. Арнолд, “аҳаммияти корҳо дар ин самт (забоншиносии муқоисавӣ) аз самаранокии он дар тадриси забонҳои хориҷӣ бармеояд. Ҷойи асосиро дар забоншиносии муқоисавӣ корҳои ишғол менамоянд, ки ду забонро муқоиса мекунанд” [5, с. 13]. Ҳангоми анҷом додани таҳқиқоти муқоисавӣ, алахусус, дар бахши грамматикаи муқоисавӣ, ба унсурҳои таваҷҷуҳ карда мешуд, ки хоси як забон мебошанд. Дар бахши луғавӣ низ чунин мулоҳизаҳо роиҷанд, зеро дар радифи таҳлили муқоисавии гурӯҳҳои мухталифи лексикӣ омузиши вожаҳои бемуодил низ муҳим доништа мешавад.

Доираи масъалаҳои забоншиносии муқоисавӣ ва мавқеи он миёни бахшҳои дигари забоншиносӣ дар китоби В.Н. Ярсева ба таври муфассал нишон дода шудааст [157].

Забоншиносии маъруфи дигар Л.В. Шерба ба омузиши муқоисавии забонҳо аҳамияти ҷиддӣ зоҳир намудааст [156]. Ба ақидаи ӯ, “омузиши муқоисавии забонҳо на танҳо барои хуб ворид шудан ба забони хориҷӣ, балки барои боз ҳам амиқтар дарк намудани забони модарӣ зарур аст” [дар ин бора ниг. ба 5, с. 13].

Имрӯз забоншиносии муқоисавӣ дастовардҳои худро дорад. Забонҳои мухталифи олам миёни ҳам бо мақсадҳои гуногун муқоиса карда мешаванд. Таҳқиқоти муқоисавии забони тоҷикӣ бо забонҳои хориҷӣ низ аз ин раванд истисно набуда, забонҳои русӣ, англисӣ, олмонӣ, фаронсавӣ, ўзбекӣ, чинӣ, ҷопонӣ ва ғайраро дар бар гирифтаанд, ки амри табиист, зеро дар шароити ҷаҳонишавӣ ва аз байн рафтани марзҳои сиёсӣ иқтисодӣ ва фарҳангӣ гуманитарӣ ва ғайра ва ворид гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷомеаи ҷаҳонӣ омузиши муқоисавии забонҳои хориҷӣ аҳамияти тоза пайдо кардааст. Аз солҳои 50-60-уми асри гузашта то ба ҳол дар доираи забони тоҷикӣ ва муқоисаи он бо забонҳои хориҷӣ тақрибан зиёда аз 3000 корҳои илмӣ-таҳқиқотии муқоисавӣ дар шаклҳои гуногун - тезис, мақола, автореферат, диссертатсияҳои номзадӣ (аз ҷумла PhD) докторӣ, монография ва ғайра дар бахшҳои гуногуни забон, аз ҷумла овошиносӣ, луғатшиносӣ, луғатнигорӣ, калимасозӣ, сарфу наҳв ва дигарон рӯйи кор омадаанд, ки теъдоди бештари онҳо ба даврони навини рушди кишвар рост меоянд [74]. Таълиф шудани рисолаҳои илмӣ дар самти забоншиносии фарҳангӣ, забоншиносии маърифатӣ, забоншиносии қавмӣ, тарҷумашиносӣ ва ғайра аз вижаҳои хоси давраи навини таҳқиқоти илмӣ забоншиносӣ маҳсуб меёбанд. Чанде аз олимони забоншиносро дар қулли давраи мавриди назар метавон номбар кард, чунончи: И.Б. Мошеев, Г.Б. Баракаева, Л.В. Букатина, Г.С. Михайличенко, М.Б. Шаҳובה, М.Н. Абдуллоева, Н. Ҳамроалиев, М.Т. Ҷабборов, П. Ҷамшедов, С.Д. Холматова, А.

Мамадназаров, М.Б. Нағзибекова, Х. Шанбезода, Н.М. Азимова, Л.В. Ашмарина, Ф.М. Турсунов, С. Чоматов ва дигарон.

Яке аз вижагиҳои хоси забоншиносии муқоисавии давраи муосир робитаи ногустастанӣ пайдо кардани он бо тарҷумашиносӣ ва баррасии масъалаҳои мубрами назариявӣ ва амалии тарҷума тавассути қорҳои илмӣ-таҳқиқотии муқоисавӣ мебошад, ки диссертатсияи мазкур низ ба ҳамин мақсадҳо равона гардидааст. “Тарҷумаро... бидуни пояи мустаҳками забонӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст. Ин поя бояд омузиши муқоисавии падидаҳои забонӣ ва муқаррар кардани мутобиқатӣ миёни забони асл ва забони тарҷума бошад. Ин мутобиқатӣ дар сатҳи луғавӣ, фразеологӣ, наҳв ва услуб бояд асоси забонии назарияи тарҷумаро ташкил диҳанд” [100, с. 156]. Дар қори мо ҷиҳатҳои функционалии воҳидҳои забон вобаста ба шароит ва вазифаҳои муошират миёни соҳибзабонони тоҷикӣ ва англисӣ дар мисоли воситаҳои забонии ифодакунандаи савол дар ду забон мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор хоҳанд гирифт.

Дар таърихи ташаккул ва рушди ҷомеаи инсонӣ собит гаштааст, ки савол, тарзи саволгузорӣ, шаклҳои он ва, умуман, савол ҳамчун падидаи ҷамъиятӣ, яке аз ҷузъҳои муҳимми муоширати инсонӣ маҳсуб меёбад. Аз рушди серпахлуи мафҳуми “савол” (суол, пурсиш) бармеояд, ки дар ҷомеа аз қадимулайём ба ин падидаи иҷтимоӣ зарурат ҷой доштааст ва раванди муоширати касбиву ғайрикасбии одамон бидуни он мукамал намегаштааст ва намегардад, зеро савол яке аз воситаҳои муассири ифодаи маъноҳои гуногун дар забон ва нутқи инсонӣ ба шумор меравад.

Мафҳуми савол падидаи забониест, ки хосси аксари кулли забонҳо мебошад ва баррасии таҳқиқоти ҷанбаҳои гуногуни он дар забонҳои маъруф метавонад барои омузиши вижагиҳои забонҳои дигар дар ин ҷода заминаи хуби илмию назариявиро фароҳам оварад.

Ногуфта намонад, ки дар даҳсолаҳои охир масъалаҳои марбут ба савол ҳамчун объекти таҳқиқи илмҳои муосир ва самтҳои гуногуни онҳо мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор мегирад, чунончи: мантиқ [70], равоншиносӣ [132],

забоншиносии русиву хоричӣ [99; 135; 142] бо фарогирии чанбаҳои зерини ҷумлаҳои саволӣ, ба монанди вижагиҳои сохторӣ [31; 67], овошиносӣ [61], маъношиносӣ [3; 11; 17; 97], равонию забонӣ [15; 18; 42; 71], услубӣ [21; 81], функционалӣ [144], коммуникативӣ [25; 153], прагматикӣ [68] ва ғайраҳо, ки аз дараҷаи назарраси омузиши мавзӯ далолат мекунанд.

Роҷеъ ба таърифҳои савол ҳамчун падидаи забонӣ рӯйкардҳои мухталиф ба назар мерасанд. Н.И. Жинкин дар забони русӣ қайд менамояд, ки “зери мафҳуми савол яке аз намудҳои ҳадафи муоширатӣ, яъне водор сохтани ҳамсухбат ба ҷавоб додан ба нутқи ба ӯ нигаронидашуда, фаҳмида мешавад. Агар ин таърифро қабул намоем, маълум мегардад, ки гурӯҳи калони ҷумлаҳои саволӣ дар худ маънои саволӣ надоранд” [42, с. 23]. Ин маънои онро дорад, ки ҷумлаи саволӣ метавонад ҳам барои дарёфти иттилоъ ва ҳам иҷрои амалҳои нутқӣ ба монанди фараз, ҳайрат, хоҳиш ва ғайра истифода гардад.

Новобаста ба он ки чанд роҳи ифодаи савол вучуд дорад (ҷонишин, зарф ва ҳиссачаҳои саволӣ ва ғ.) дар аксари мавридҳо шахс бо ҷумла саруқор хоҳад дошт, зеро ин унсурҳои ҷудогона кам андар кам дар алоҳидагӣ ҳамчун воситаи ифодаи савол меоянд. Ҳатто дар сурати дар алоҳидагӣ истифода гардидан, ҷузъи ягон матн ё нутқи диалогӣ ё монологӣ мебошанд, ки дар доираи контекст фаҳмида мешаванд ва маънои саволии онҳо маҳз дар контекст ва дар ҳаёти воқиди аз ҷиҳати сохтор бузургтари забон, алаҳусус, ҷумла равшан ифода мегардад. Ҳамин тариқ, ҳулоса кардан мумкин аст, ки воситаи асосии ифодаи савол ҷумлаҳои саволӣ мебошанд, ки ба воситаи унсурҳои сарфиву наҳвӣ – ҷонишинҳои саволӣ, зарфҳои саволӣ, ҳиссачаҳои саволӣ, оҳанги гуфтор ва ғайра ифода меёбанд. Маънои томи саволӣ низ маҳз ба воситаи ҷумла пурра ифода мегардад, зеро, Чунонки маълум аст, ҷумла ду ва ё зиёда калимаҳои бо ҳам алоқаманде мебошад, ки фикри томо ифода мекунад. Ҷумла, чи дар шакли сода ва чи дар шакли мураккаб ҳамчун воситаи ифодаи савол аз ҷониби муҳаққиқони забоншинос тавсиф мегардад. Албатта, ҳамчун воситаи гуфтор, воқиди дастурӣ он вижагиҳои ҳудро дорад.

Баъзе мутахассисон онро дар нутқ “гуфтор” ё “гуфта” низ ном мегиранд, ки метавонад дар шакли ҳикоягӣ, саволӣ ва амрӣ амал намояд. Дар ҳар сурат, ҷумла воситаи калидии мавриди истифодаи иштирокчиёни муошират ва воҳиди аслии наҳв маҳсуб меёбад ва вобаста ба вазифаҳои худ дар шаклу навьҳои гуногун баррасӣ мешавад, ба он предикат, модалият, оҳанги гуфтор ва ғайра хос мебошанд. Ба ақидаи В.Н. Перетрухин, “Мулоҳиза танҳо дар ҷумла ифода меёбад, аммо на ҳар ҷумла мулоҳизаро ифода мекунад. Масалан, ҷумлаҳои саволӣ ва амрӣ бо мулоҳиза таносуб надоранд, зеро дар онҳо ҳеҷ чиз тасдиқ ё инкор карда намешавад ва фикре, ки дар ин гуна ҷумлаҳо ифода шудааст, на ҳақиқат асту на дурӯғ, муқоиса кунед: *Дождусь ли радостного дня?* (оё рӯзи шодӣ фаро мерасида бошад?) ё *О, если бы когда-нибудь Сбылись поэта сновиденья!* (Эй, кош, хоби шоир рӯзе амалӣ мешуд!)” [94, с. 228]. Манзури муаллиф ин аст, ки воситаи асосии мулоҳизаронӣ ҷумла аст, вале на ҳар навьӣ ҷумла, алаҳхусус, ҷумлаҳои саволӣ, қодир ба ифодаи мулоҳизот аст, ки бо ин фикр розӣ шудан мумкин аст. Бо вучуди ин, ин ақида низ мутлақ нест. Тавре ки худи ҳамин муҳаққиқ эътироф менамояд, “Бо вучуди ин, саволҳои риторикӣ ва ҷумлаҳои хитобӣ, ки ҷавоб талаб намекунанд ва, баръакс, ҷавобҳои қатъии тасдиқӣ ё инкорӣ пешниҳод мекунанд, мулоҳизаро ифода менамоянд, масалан: *К чему бесплодно спорить с веком?* (чаро бо аср бесамар баҳс бояд кард? ё *О, кто б немых ее страданий В сей быстрый миг не прочитал!* (Оҳ, кӣ метавонист дар ҳамин лаҳзаи зудгузар ранҷҳои хомӯши ўро нахонад? [Пушкин]. Таваҷҷуҳ кунед, ки ҷумла на танҳо фикр, балки эҳсосот ва водоркунии иродавино низ ифода мекунад” [94, с. 288]. Аз ин бармеояд, ки дар радифи навьҳои дигари ҷумла ҷумлаҳои саволӣ қодир ба доираи васеи тобишҳои маъноӣ ҳастанд ва мулоҳизот, эҳсосот, водоркунӣ ба амал ва ғайраро ба тариқи савол ифода мекунанд. Таъкид бамаврид аст, ки ҳар гуна ҷумла аз рӯйи қонунҳои забони мушаххас ташаккул меёбад. Ҳар як забон дорои низоми воситаҳои грамматикӣ ҷумласозии худ ҳамчун воҳиди комили муоширатӣ мебошад, ки ягонагии дохилии аъзои бо сухан ифодаёфта, тартиби ҷойгиршавии онҳо ва оҳангро таҷассум менамояд. Масалан,

забоншиноси маъруф Л.В. Шерба ишора мекунад, ки таркиби сунъии зерин маҳз ба ҷумлаи забон русӣ хос аст, на ба забони дигар: “Глокая куздра итеко будланула бокра и курдячит бокрѣнка” [дар ин бора ниг. ба 94, с. 231]. Бояд дар хотир нигоҳ дошт, ки ҳамаи аломатҳои ҷумла бо ҳам робитаи ногустастанӣ доранд ва дар аксари мавридҳо чандтои онҳо вобаста ба ҳадафҳои гуянда ва ё нависанда дар якҷоягӣ ифода меёбанд.

Л.А. Остроухова дар мисоли забони олмонӣ гурӯҳи ҷумлаҳои саволиро ҷудо менамояд, ки “вокуниши эмотсионалиро нисбат ба гуфтор ва ё амали қаблии мусоҳиб (ҳайрат, хушҳолӣ, дилсардӣ ва ғайра) ифода мекунанд” [92, с. 6].

Е.В. Падучева ҷумлаҳои ифодакунандаи сирф саволро ҷумлаҳои дорои маънои муқаррарӣ (дар муқобили ҳама гуна ҷумлаҳои рехтаву устувори саволӣ) менамояд ва ба гурӯҳи ҷумлаҳои дорои маънои ғайримуқаррарӣ муҳаққиқ “саволҳои риторикӣ, савол-хоҳиш, савол-пешниҳод, савол-муҳокима, пурсишҳои такрорӣ, саволҳои рефлексивӣ ва саволҳои эмотсионалӣ (савол-ҳайрат)-ро” дохил менамояд [93, с. 81].

Чунонки дида мешавад, мафҳуми “савол” аз ҷанбаҳои гуногун мавриди баррасии муҳаққиқон қарор мегирад. Чанд паҳлӯи таҳлилии масъалаи мазкурро аз назар мегузаронем. Таҳқиқоти илмие ба мушоҳида мерасанд, ки сохтори саволиро ҳамчун воситаи забонии ифодаи арзёбӣ дар ташреҳҳои интернетии англисзабон таҳлил менамоянд [205]. Муаллиф зарурати анҷом додани чунин таҳқиқро дар он мебинад, ки имрӯз фазои интернетии иттилооти ҷаҳонӣ яке аз роҳҳои муҳимтарини дарёфт ва паҳншавии ахбор роҷеъ ба ҳаводиси ҷаҳон ва воситаи муносиби ибрази ақидаҳои шахсӣ нисбат ба зухурот ва мушкилоти рӯз ва, ҳамчунин, арзёбии онҳо маҳсуб меёбад. Дар ҳақиқат, дар ҳоли ҳозир воситаҳои зиёди муоширати электронӣ, шабакаҳои иҷтимоии расмиву ғайрирасмӣ амал менамоянд, ки дар радиҳои воситаҳои забонии мавриди истифодаи онҳо воситаҳои ифодаи савол низ мавқеи хос доранд. Муаллиф чанд мисоли ҷолиб меорад, чунончи: *People in Brunei are okay with the law, why's the rest of the world are panicking?* – *Мардуми Бруней*

қонунро хуб медонанд, чаро мардуми ҷаҳони боқимонда ба ваҳм афтодаанд? Ҳарчанд қисмати аввали ҷумла тасдиқӣ аст, вале дар қисмати дуюм ба воситаи савол гӯянда шунавандаро ба муҳокимаи масъала водор менамояд.

Таҳқиқи дигари марбут ба мавзуи мавриди назари мо низ ба махсусиятҳои луғавию дастурии муоширати шабакавӣ дар забони англисӣ иртибот дорад [105]. Муаллиф ба таври асоснок ва мантиқӣ изҳор медорад, ки ҷумлаҳои саволӣ яке аз воситаҳои ғайрӣ ва муҳимми муоширати интернетӣ махсуб меёбад. Дар ин фазои татбиқи забон ҷумлаҳои саволӣ бо маъно ва шаклҳои мухталиф истифода мегарданд. Вобаста ба вимаҳаҳои муошират дар шабакаҳои иҷтимоӣ корбурди ҷумлаҳои саволӣ дар шаклҳои кӯтоҳ, бо истифода аз нидоҳо, нумеративҳо, ихтисораҳо ва ғайра сурат мегардад: “- do **u** live here..in Indonesia!? which part.. **i** guess not only here, in Indonesia.. **nowadays** most of the concert are packed with people taking video **thru** the phone.. does it bother **u**!? **142** dislikes? Well done Bieber fans.” [105, с. 227]. Ба ё мисоли дигар бо маънои водор намудан ба ин ё он амал: “**Would you be willing to share it with me?**” – *Оё шумо мехоҳед, ки онро бо ман мубодила кунед?* [105, с. 228].

Истифодаи воситаҳои ифодаи савол ҳамқадами замон буда, дар навъҳои замонавии муошират, аз ҷумла, ба истилоҳ, дар ташаккул ва корбурди “хештегҳо” низ нақши муҳимми онҳо ба мушоҳида мерасад, чунончи: ‘#WhatHasTheEUEverDoneForUs’ – #ИАбароимоборечизекардааст? [215, с.120]. Ин ҳолат аз он далолат мекунад, ки ҷумлаҳои саволӣ аз имконияти васеи ифодаи тобишҳои маъноии гуногун бархӯрдор буда, ҷузъи воситаҳои муоширати замони муосир мебошанд.

Воситаҳои ифодаи савол дар ҷумлаҳои унвонӣ ва сарлавҳаҳо дар матнҳои таблиғотӣ низ аз таваҷҷуҳи мутахассисон берун намондааст. Ба таври саволу ҷавоб интиқол ёфтани иттилооти таблиғотӣ муассир ва нишонрас ҳисобида мешавад ва дар ҷомеаи кунунӣ ин шакли муошират маъмул гаштааст. Мисол: *зуком чӣ гуна хатар эҷод мекунад?* Бо ин васила гӯянда диққати мухотабонро ба худ ҷалб менамояд ва сипас, роҷеъ ба ҳалли

мушкилӣ маълумоти мухтасар пешниҳод мекунад. Дар ин ҷо ёдоварии як ролики маъруфи таблиғотӣ телевизионӣ дар оинаҳои нилгуни кишвар роиҷ аст: *шумо сулфа шудед? Бромесол ба шумо ёрӣ медиҳад!* Ҳарчанд ҷумлаи якум аз лиҳози мантиқ дуруст сохта нашудааст, зеро шахс “сулфа намешавад”, балки “сулфа мекунад”, ё “аз сулфа азият мекашад”. Вале ин ҳолат моҳияти мисолро ҳамчун воситаи ифодаи савол тағйир намедиҳад.

Дар фазои маҷозии Интернет ва ВАО фаровон истифода гардидани воҳидҳои махсуси забон, алаҳусус, ҷумлаҳои саволӣ аз нақши онҳо ва барои формат ва шакли муошират мувофиқ омадани онҳо далолат мекунад. Татбиқи ҷумлаҳои саволиро дар низомҳои иттиоотию таҳлилӣ баррасӣ намуда, С.В. Головин ва Ю.А. Соколова ба навъҳои савол ва вижагиҳои ҷумлаҳои саволӣ дар забони русӣ ишора мекунанд, ки дар низомҳои автоматикунонидашудаи иттилоотию таҳлилӣ пурмаҳсул истифода мегарданд: “саволҳои кушода, баста, нимбаста, шарҳдиҳанда, назоратӣ, ғайримустақим, интиҳобӣ, прожективӣ, тамосӣ, озмоишӣ” [30, с. 117]. Нуктаи ҷолибе, ки дар ин манбаъ ба назар мерасад, ин аст, ки ҷумлаҳои саволии дар ин соҳа корбастшаванда метавонанд “мураккаб ва сода шаванд”, ки бо зергурӯҳҳои худ ва далелҳои муътамад нишон дода шудаанд. Ғайр аз ин, муаллиф дар ҷадвал навъҳои ҷумлаҳои содаро гирдоварӣ намудааст, ки услубан хоси низомҳои автоматии иттилоотию таҳлилӣ дар ВАО мебошанд [30, с. 117].

Муҳаққиқи белорусӣ П.С. Бабкина ба масъалаи савол ва нақши он дар муоширати забонӣ бо нигоҳи тозае назар мекунад. Ба ақидаи ӯ, ҷумлаҳои саволӣ яке аз воситаҳои дастурии ифодаи хоҳиши ғайримустақим маҳсуб меёбанд. Ӯ масъалаи мавриди назарро дар мисоли забонҳои русиву чинӣ мавриди таҳлил қарор медиҳад ва асосҳои рӯ оварданро ба ин ҷиҳати масъала чунин шарҳ медиҳад: “Роҳҳои ифодаи хоҳиш вобаста ба мансубияти иштирокдорони муошират ба ин ё он муҳити забону фарҳанг фарқ мекунанд... Дар забони русӣ як қатор воситаҳои забоние мавҷуданд, ки хоҳишро ба таври ғайримустақим ифода менамоянд. Вале аз рӯи таносуби

миқдорӣ маҳз ҷумлаҳои саволӣ мақоми пешрафта доранд... Ин мантиқӣ ҳам хаст, зеро шакли саволӣ хоҳишро ҳалимтар мегардонад” [10, с. 55-56]. Дар таҳлили худ муҳаққиқ мисолҳои ҷолибро аз матнҳои бадеӣ меорад, чунончи: “Света, а вы нас чаем не угостите?” – Света, шумо моро бо ҷой меҳмондорӣ намекунед?” [10, с. 56].

Ҳақ бар ҷониби муҳаққиқ аст, ки тарзи ифодаи илтимосу хоҳиш ба хусусиятҳои миллию фарҳангии мардум робитаи зич дорад ва таҳлили муқоисавии он дар мисолҳои гуногун аз аҳамияти илмию назарӣ бархӯрдор аст.

Дар ҳақиқат, қобили зикри махсус аст, ки мафҳуми “савол” бо мафҳуми, ба истилоҳ, “амалҳои нутқӣ” ва амалҳои нутқии ғайримустақим” низ робитаи зич дорад. Ин мафҳум дар забоншиносӣ падидаи тасодуфӣ нест, ҳарчанд онро бештар ба фалсафа нисбат медиҳанд. Мутахассисон ба он ақидаанд, ки забоншиносӣ таҷрибаи хуби мутобиқсозии мафҳумҳоро аз соҳаҳои дигари илм дорад: “Аслан, мушкilotи марбут ба амалҳои нутқӣ аз мушкilotи забонӣ чандон дур нест: инкишофи ин мавзӯ аз ҷониби файласуфон ба таснифи тарзҳои амалҳои мутақобила миёни иштирокдорони навҳои гуногуни муколама равона гардидааст. Дар тасниф ду ҷанбаи муҳим ба инобат гирифта мешавад: нияти гӯянда ва таъсире, ки гуфтор бояд ба шунаванда расонад” [30, с. 8]. Ҳамчун мисоли равшани ин гуна муколамаро муаллифон дар мавзӯи “директива” ё худ “дастур” мебинанд, ки бо роҳҳои гуногун ифода меёбад. “Яке аз роҳҳои ифодаи ин маънӣ ҷумла-гуфторҳои саволӣ мебошанд, ки дар таркиби худ метавонанд ҷузъҳои водоркунӣ ба амал дошта бошанд” [30, с. 9]. Чунонки дар боло ишора рафт, амалҳои нутқиро ба мустақим ва ғайримустақим ҷудо менамоянд. “Зери мафҳуми амалҳои нутқии ғайримустақим гуфторҳоеро мефаҳманд, ки хосиятҳои формалии онҳо ба неруи иллокутивӣ, ки бевосита аз контексти прагматикии онҳо бароварда мешавад, мутобиқат надоранд. Яке аз ин гуна “дигаргуниро” дар ифодаи илтимосу хоҳиш дар шакли савол мебинанд, мисол дар забони русӣ: *Не передадите ли мне соль?*(намакро ба ман

намедихед?)” [30, с. 9]. Ба ақидаи муаллифон, таъсир ба шунаванда дар ин чо ба воситаи ифодаи хоҳиш аён аст.

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки ин тарзи истифодаи савол бо мақсад ва ниятҳои гуянда робитаи зич дорад ва бештар ба масъалаҳои нутқ ва вижагиҳои он тааллуқ дорад. Бечоя нест, ки масъалаҳои ифодаи ниятҳои гуянда аз ҷониби забоншиносон ба таври махсус омӯхта ва ҷойгоҳи ҷумлаҳои саволӣ дар он собит карда мешаванд. Гурӯҳи дигари муҳаққиқон мавзуи амалҳои нутқии ғайримустақимро дар забони англисӣ таҳлил намуда, ба хулосае омадааст, ки “аз рӯйи навъҳои коммуникативии ҷумла аксари кулли амалҳои нутқии ғайримустақим (зиёда аз 75%) ҷумлаҳои саволиро мемонанд, ки дар онҳо ҷузъи асосӣ сохторҳои ҷаҳорҷӯбавӣ буда, ҷузъи доимии онҳоро феълҳои модалӣ ташкил медиҳанд: *“Could you ... please? Can you ... please? Will you ... please? Would you ... please? – лутфан метавонед...? May I...? Might I ...? – метавонам...? Wouldn't you ...? Would it be too much if ...? Would it be too much trouble ...?”* – оё барои шумо мушкил аст, ки...?” [154, с. 131]. Бояд гуфт, ки ин гуна қолабҳо ба ҷиҳати прагматикии корбурди воҳиди забон равони гардида, дар ин гурӯҳи қолабҳо “даъвати боэҳтиром ба иҷрои амал” ифода меёбад.

Роҷеъ ба ин ҷиҳати истифодаи савол метавон хулоса кард, ки ҳар як забон роҳҳои махсуси ифодаи маънои прагматикиро дорад, ки бо тарзи корбурди забон ва вижагиҳои миллии соҳибзабонон алоқаманд аст, ки метавонад мавзуи таҳқиқоти махсус гардад.

Бояд тазаккур дод, ки воситаҳои ифодаи савол, алалхусус, ҷумлаҳои саволӣ ва саволҳои риториқӣ, яке аз роҳҳои забонии баёни эҳсосот аз ҷониби гуянда маҳсуб меёбад. Ба ақидаи баъзе муҳаққиқон, “мураккабсозии эҳсосотӣ бо ёрии ҷумлаҳои саволӣ... ва саволҳои риториқӣ сураат мегирад... - *Разве не прекрасна каждая травинка, наполненная пахучим соком, и каждое семечко липы? – Магар ҳар як гиёҳи пур аз афишураи хушбӯ ва ҳар тухмии дарахти зерфун липа зебо нест?* (К. Паустовский)” [66, с. 12].

Чунонки аз таҳлили таҳқиқоти илмӣ бармеояд, мафҳуми “савол” диққати олимони гуногунро ҷиҳати пажӯҳиши ҷиҳатҳои гуногуни он ҷалб менамояд. Ҷӣ тавре ки муҳаққиқ К. Саган дар мавриди навъҳои савол қайд менамояд, “саволҳои содалавҳона, саволҳои дилгиркунанда, саволҳои нодуруст тасвиршуда, саволҳои пас аз худтанқидкунии нокифоя додашуда мавҷуданд. Аммо ҳар як савол даъватест барои дарки ҷаҳон. Мафҳуме ба монанди “саволи беақл” вуҷуд надорад” [106, с. 97]. Вобаста ба ин мавзӯ муҳаққиқи рус А.В. Логинов мақолаи илмӣ бисёр ҷолиберо рӯйи кор меорад, ки аз ҳуди унвонаш ҳувайдост “Глупый вопрос» как лингвистический феномен” – “Саволи беақл” ҳамчуни падидаи забоншиносӣ” [71]. Албатта, тарҷумаи таҳтуллафзӣ ё худ луҳатии ин ибора “саволи беақл” аст, вале аз рӯйи мантиқ онро дар забони тоҷикӣ ҳамчун саволи бечо, саволи ноҷур, саволи содалавҳона, саволи бемантиқ ва ғайра маънидод кардан мумкин аст. Ба ҳар ҳол, муаллифи мақола ба он ақида аст, ки “ҳама гуна савол ин шаҳодати набудани ақл (беақлӣ) набуда, танҳо нодонӣ ва хоҳиши бартараф сохтани ин нодонӣ мебошад” [71, с.3 49]. Бо вуҷуди ин, муаллиф таъкид менамояд, ки ибораи “глупый вопрос” ё худ “саволи беақл”-ро дар муколама ва муошират ва ҳатто нутқҳои монологӣ бисёр истифода мебаранд: “– Я в трубку сказал «алло» и задал глупый вопрос: «Ну, как вы там?»»; “– Я всю жизнь задаю себе глупые вопросы”; “– Ты хочешь, чтоб мы остались здесь на второй год? – По-моему, это глупый вопрос” [71, с. 351]. Ба назари ӯ, “саволҳои беақл” вуҷуд доранд, зеро ҳуди мафҳуми “беақлӣ” ҳоси мардум ва ҷомеа аст ва савол танҳо яке аз роҳҳои ифодаи он мебошад. “Саволҳои беақл бо мақсадҳои гуногун қорбаст мешаванд: эҷоди вазъияти ҳаҷвӣ ё мазҳақавӣ, тағйир додани мақли муколама ва ё қатъ кардани он, паст задани ҳамсуҳбат” [71, с. 352]. Бинобар ҳулосаҳои муаллиф, ин навъи саволҳо дар муоширати одамон амвоқеи хос доранд ва бо роҳҳои забониву ғайризабонӣ (имову ишора) ифода меёбанд.

Яке аз ҷанбаҳои омузиш ва таҳқиқи савол ин ифодаи маъноӣ арзёбӣ тавассути он мебошад, ки бинобар аҳамияти хос доштан таваҷҷуҳи олиморо

ба худ чалб менамояд ва объекти корҳои илмӣ-таҳқиқотии махсус қарор мегирад [63]. Муаллиф дар диссертатсияи номзодии худ ҷумлаҳои саволиро дар радифи воҳидҳои бахшҳову сатҳҳои дигари забон яке аз роҳҳои барҷастаи ифодаи тобишҳои маъноии арзёбии шахсу ашё, зухуроту ҳодисот ва воқеаҳои ҳаёт медонад. Таҳқиқи мазкур бар мабной маводди забони англисӣ сураат гирифтааст ва муаллиф ба он ақида аст, ки “ҷумлаҳои саволи дорои ҳама гуна мураккабии сохторӣ – аз сохтори одӣ то ба сохтори мураккаби тобеи дорои тобеияти чандқабата – метавонанд маъноҳои арзёбиро ифода намоянд” [63, с. 8; 212, с. 96].

Яке аз роҳҳои қорбурди ҷумлаҳои саволӣ ҳамчун яке аз воситаҳои тадриси забон мавриди истифода қарор гирифтани онҳо мебошад. Ба ақидаи баъзе олимон, чиҳати такмили қобилияти истифодаи забон аз ҷониби забонмӯзон сохтор ва ҷумлаҳои саволӣ нақши бориз доранд, яке аз шаклҳои маъмултарини онҳо ба таври саволу ҷавоб ба роҳ мондани раванди омузиш ва таҳкими малақаҳои истифодаи забон мебошад [211].

Қорбурди воситаҳои ифодаи савол, алалхусус саволҳои бечавоб ё худ риториқӣ, дар дискурси сиёсӣ қобили таъкиди хосса аст, ки дар таҳқиқоти олимони забоншинос таҷассум ёфтааст [218; 48].

Имконоти муоширатии воҳидҳои забонии марбут ба ифодаи савол аз ҷониби мутахассисони соҳа мунтазам мавриди бознигарӣ қарор мегирад ва ҷанбаҳои нави он ошқор мегарданд, ки яке аз онҳо ҳамчун навъи пурсиши дубораи ҳайратомез баррасӣ шудани гурӯҳҳои муайяни сохторҳои саволӣ мебошад [209]. Яке аз махсусиятҳои ҷолиби ин равиш дар он аст, ки дар он дар радифи чиҳатҳои саволӣ ба ҷанбаҳои ғарисаволи гуфторҳои саволӣ низ ишора мегардад. Ба ақидаи муаллиф, “ба гурӯҳи маъноҳои ғайрисаволӣ тобишҳои иловагии эҳсосотию баҳодиҳии иловагӣ дохил мешаванд” [209]. Ў меафзояд, ки “аз нигоҳи маънӣ саволҳои иттилоотӣ барои гирифтани маълумоти номаълум ва ғайрииттилоотӣ, яъне эмотсионалию экспрессивиро ҷудо кардан мумкин аст” [209]. Ба назари Е.Н. Воробёва, ҳолати эмотсионалиии ҳайрат ба маънои аслии савол наздик аст.

Бояд тазаккур дод, ки пурсиши дубора ва ё такрорӣ дар корҳои муҳаққиқони дигар низ ба мушоҳида мерасад [147, 103 ва ғайра]. Бинобар ақидаи Л.П. Чахоян, “Пурсиши дубора ҳамчун наъви махсуси гуфтори саволӣ метавонад ду шакли коммуникативӣ дошта бошад: пурсиши дубора бо мақсади мушаххаскунӣ ва пурсиши дубораи пурра” [147, с. 84]. Зери мафҳуми шакли аввал муҳаққиқ дар назар дорад, ки пурсиши дубора ба сохтори маъноии гуфтори пешин тааллуқ дорад ва шакли дуюм сохтори маъноии гуфтори пешинро пурра такрор мекунад. Дар қисматҳои марбутан диссертатсия мазкур мисолҳои ин гурӯҳи роҳҳои ифодаи саволро муфассал таҳлил хоҳем кард.

Таҳқиқоти муқоисавии вижагиҳои ҷудогонаи воситаҳои ифодаи савол дар мисоли забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ба мушоҳида мерасанд.

Доираи забонҳое, ки масъалаҳои савол ва роҳҳои ифодаи забонии онро баррасӣ менамоянд, хеле васеъ аст [90; 107];

Яке аз масъалаҳое, ки ҳангоми омузиши роҳҳои ифодаи савол бояд матраҳ шаванд, аломатҳои китобатист. Дар ин ҷода як диссертатсия нафталифери метавон ёдовар шуд, ки доираи васеи масъалаҳои корбурди аломатҳои китобатро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди таҳқиқи махсус қарор додааст, ки аломати савол дар он мавқеи хос дорад [35]. Дар он аломати савол ба таври муфассал баррасӣ гардида, нисбати он фикрҳои ҷолиб иборз шудаанд, чунончи: “аломати савол, асосан, пурсишро ифода мекунад, ки аз забони шахси яқум (танҳо ва ҷамъ) дода мешавад ва ғӯянда интизори ҷавоб аст. Вай дар охири ҷумлаҳои саволие гузошта мешавад, ки онҳо вобаста ба маъно ғоҳ ҷавобро талаб мекунад ғоҳ не” [35, с. 65]. Дар диссертатсия рӯчӣ ба истифодаи аломати савол дар ҷумлаҳои сода ва мураккаб ақидаҳои илман асоснок ва судманд ҷой дода шудаанд: “Дар ҷумлаҳои мураккаби тоҷикӣ ба кадом ҷузъи он мансуб будани маънои савол аз мазмуни умумӣ, сохти ҷумла ва воҳиди лексикӣ муайян карда мешаванд ва аломати савол ҳамеша дар охири ҷунин ҷумлаҳо гузошта мешавад. Маънои савол, мумкин аст, ба тамоми ҷумлаи мураккаб (қатъи назар аз пайвасг, тобӣ

ва ё омехта будани он), танҳо ба як ҷузъи он, ба сарҷумла ё ҷумлаи пайрав ва ё ба якҷанд ҷумлаҳои пайрав тааллуқ дошта бошад” [35, с. 65].

Шубҳае нест, ки аломатҳои китобат дар ташаккули воҳидҳои муоширатӣ, алалхусус, дар шакли хаттӣ ва риояи онҳо ҳангоми хондани маводди хаттӣ, нақши калидӣ доранд. Гуфтан мумкин аст, ки бидуни аломати китобат дар бораи танзими шаклии маводди хаттӣ ва матнҳо гуногунҳаҷму мухтафои мухталиф имконпазир намебуд. Бино бар гуфтаҳои баъзе забоншиносон, “муддатҳои тулонӣ хат бо ҳам часпида буд. Сипас, калимаҳо бо нуктаҳо аз ҳамдигар ҷудо карда шуданд, ки тадриҷан барои ифодаи таваққуфҳои хурду калон истифода мешуданд. Дар асрҳои VIII-XI аломатҳои дигари китобатӣ пайдо шуданд. Аммо вергул сараввал ба аломати савол шабоҳат дошт, вазифаҳои нукта, вергул ва нукта-вергул маълум набуданд. Танҳо дар асри XII аломати нукта бо маънои имрӯзааш ниҳой карда мешавад. Пайдошавии наشري китобҳо зарурати боисрори мураттабсозии аломатҳои китобатиро ба вуҷуд овард. Ва инак дар охири асри XV ҷопгари венетсиягӣ Алд Манутсий қоидаҳои истифодаи аломатҳои китобатро тартиб дод, ки, асосан, то имрӯз нигоҳ дошта мешаванд. Низомии қоидаҳои гузоштани аломатҳои китобат пунктуатсия (punctuation) номида мешавад. Низомии аломатҳои китобати русӣ пас аз қорҳои Я.К. Грот дар ҷорӣ охири асри XIX пурра ташаккул ёфт” [94, с. 318].

Бояд таъкид дод, ки ба воситаи савол танҳо оид ба ҳодисоту зухурот маълумот гирифта нашуда, балки бо ёрии он мафҳумҳову маъноҳои мухталифи ҳолати инсон аз қабилӣ баҳодихӣ, ибрази эҳсоти мусбату манфӣ, норозигӣ, шодӣ ва ғайра баён мегардад.

Дар навбати худ, банобар аҳамияти хос дар раванди муоширати касбӣ ва ғайрикасбӣ ин воситаи интиқоли иттилоот дар шаклҳои гуногун сохта шуда, мавриди истифодаи соҳибзабонон қарор мегирад, чунончи ифодаи саволро дар шакли вожа, ибора, ҷумла, саволу ҷавоб, саволҳои бечавоб ва ғайра мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар бахшҳои минбаъдаи диссертатсияи мазкур ба таври муфасссал баррасӣ хоҳанд шуд.

Ҳамин тариқ, ин тарзҳои истифодаи воситаҳои савол ва нақшу вазифаҳои он, ҳамчунин, ҷанбаҳои болозикрро, ки дар мисоли забонҳои мухталиф, аз ҷумла русӣ дида шуд, ба ҳар забонҳои дигар, алаҳусус, матнҳои бадеии забонҳои гуногун низ нисбат додан мумкин аст, ки забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳам аз ин ҷиҳат истисно нестанд. Яъне роҳандозии таҳқиқоти минбаъда дар доираи мавзуи мазкур дар мисоли забонҳои мавриди муқоисаи ҳамин диссертатсия низ ба мақсад мувофиқ аст, зеро ин ҷиҳатҳои омузиши воситаҳои истифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳанӯз ба таври бояду шояд сурат нагирифтаанд. Ҳангоми таҳлили мисолҳои мушаххас аз сарчашмаҳои бозғатимоди матнҳои бадеӣ ба забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар қисматҳои баъдии диссертатсия ин ҷанбаҳоро мавриди баррасии амиқу дақиқ қарор хоҳем дод.

1.2. Баррасии сарчашмаҳои илмӣ оид ба пажӯҳиши роҳҳои ифодаи савол дар забони тоҷикӣ

Таҳқиқи вижагиҳои забони тоҷикӣ, аз ҷумла, воситаҳои ифодаи савол, таърихи худро дорад. Дар ин бахши диссертатсия ба ҷанде аз манбаъҳои илмӣ-таҳқиқотии забони тоҷикӣ назар меафканем. Дар оғоз вижагиҳои луғавӣ-маъноии вожаи “савол”-ро аз назар мегузаронем.

Дар забони тоҷикӣ вожаи “савол” ҳамчун шакли талаффузии вожаи “суол” мавриди истифода қарор гирифта, вожаи “пурсиш” муродиф ва ё ҳаммаъноии он мебошад.

Дар фарҳанги забони тоҷикӣ вожаи мавриди таҳлил дар шакли суол ба тариқи зайл тафсир шудааст:

“СУОЛ I а 1. пурсиш, дархост, илтимос. 2. *мач.* гадоӣ. **суол кардан (ё намудан)** пурсидан: дархост намудан, гадоӣ кардан. СУОЛ II а. сурфа, сулфа” [168, с. 274].

Чунонки мебинем, вожаи суол (савол) аз забони арабӣ иқтибос шуда, дар забони тоҷикӣ ба маънои мавриди баррасии мавзуи таҳқиқ маъмул аст. Муродифи форсӣ-тоҷикии он “пурсиш” мебошад, ки тафсири он дар

фарҳанги мазкур чунин аст: “ПУРСИШ 1. суол кардан, пурсидан. 2. ҳолпурсӣ, аҳволпурсӣ, пурсидани саломатии касе; беморпурсӣ, иёдат. 3. неххоӣ, дилчӯӣ, салом” [168, с. 96-97].

Бояд тазакурр дод, ки, решаи вожаҳои “пурсиш” ва “пурсидан” як аст, вале ҳангоми иваз шудани шакли дастурӣ – сарфии он тобишҳои маъноии нав ба вуҷуд меоянд. Вале ин ҳодисаи забонӣ маъноӣ умумӣ ва аслии онҳо – савол/суол карданро ҳалалдор намекунад, чунончи: “ПУРСИДАН. 1. суол кардан, пурсиш намудан. 2. аҳволпурсӣ кардан, саломатии касеро пурсидан, беморпурсӣ кардан, иёдат кардан. 3. Таҷассус кардан, ҷустуҷӯ кардан; хоштан. 4. бозхост кардан, муоҳиза намудан, истинтоқ кардан” [168, с. 96].

Тасвири вожаҳои “савол (суол)” ва “пурсиш” дар фарҳанги электронии “Вожаҷӯ” низ тақрибан ба ҳамин минвол аст. Дар он ишора мегардад, ки шакли “савол” дар талаффуз маъмул гаштааст ва “суол” шакли аслии аст: “I 1.пурсиш; 2. дархост, хоҳиш, илтимос. *мач.* гадоӣ. II сурфа, сулфа” [208]. Аз ин бармеояд, ки барои ташаккули луғати электронӣ аз фарҳанги забони тоҷикӣ ба таври васеъ истифода шудааст.

Дар умум, дар ҷомеаи инсонӣ мафҳуми “савол” дар якҷанд маънӣ фаҳмида мешавад. Дар фазои маҷозии русзабон шаклҳои зерини фаҳмиши он мавҷуд аст: “1. Мурочиат ба касе бо мақсади гирифтани ҷавоб ва шарҳу эзоҳ ва ё иттилоот – суол кардан, пурсидан; 2. Масъала. 3. Ҳолат, вазъият, қор. 4. Шакли ҷамъ – масъалаҳо – масъалаҳои забоншиносӣ, фалсафа ва ғ.” [213]. Ва ё: “1. Гуфтор; *мач.* 2. Ҳолат, вазъият, қор; 3. Вазифа, мушкилӣ, моҳияти қор; 4. Аломати савол” [207].

Аз маълумоти луғатномаҳо метавон чунин хулоса қард, ки маъноӣ аслии вожаи “савол” пурсиш, дарёфти иттилоот, мурочиат ҷиҳати гирифтани маълумот ва ё мушаххас қардани он мебошад ва тобишҳои маъноии дигари он аз ҳамин маъноӣ аслии бармеоянд.

Масъалаҳои марбут ба ифодаи савол дар забони тоҷикӣ аз ҷониби муҳаққиқони ватанӣ мавриди омузишу баррасӣ қарор гирифтаанд. Л. Бузургзода ба се роҳи ифодаи савол дар забони тоҷикӣ ишора мекунад,

чунончи: “ҳиссаҷаҳои саволӣ (магар, оё, -мӣ, -чӣ ва ғ.); ҷонишинҳои саволӣ (кӣ? чӣ? кучо?, чанд? ва ғ.) ва оҳанги гуфтор” [22, с. 8].

Дар қорҳои олимони дигар, ба монанди С.Д. Арзуманов, А. Мирзоев, Б. Ниёзмуҳаммадов масъалаи мавриди назар инъикос ёфтаанд [4; 78], ки дар онҳо ба гурӯҳҳои мухталифи роҳҳои ифодаи савол ишора мегардад.

Ҳанӯз дар солҳои 60-уми асри XX ба мавҷудияти қор ҷонишини саволӣ ишора шудааст – **кӣ?, чӣ?, кадом?, чанд?**. Таъкид қардан бамаврид аст, ки ҳарчанд ин ҷонишинҳо миқдоран зиёд нестанд, вале аз лиҳози хусусиятҳои дастурӣ, қорбурд ва вазифаҳои худ аз воҳидҳои забони пурмаҳсултарин ба шумор мераванд. Масалан, дар ҳамин сарчашма ишора мегардад, ки ҷонишинҳои кӣ? ва чӣ? суффикси ҷамъбандӣ қабул мекунад (киҳо?, чиҳо?), дар вазифаҳои атрибутивӣ хидмат мекунад (чӣ чиз?; китоби кӣ аст?). Тавсифи ду ҷонишини боқимонда низ тақрибан чунин аст. Ҷонишини саволии чӣ? бо калимаҳои “гуна” ва “хел” омада, ҷонишини таркибӣ месозанд – чӣ хел? ё чӣ гуна?”. Дар забони муосири тоҷикӣ вожаи “гуна” танҳо дар якҷоягӣ ва бо омезиш истифода мегардад – **чӣ гуна?, ин гуна?** ва ғ. Бо ин ақида қурра ҳамфикр будан қандон мантиқӣ нест, зеро дар забони муосири тоҷикӣ таркибҳои **гунаҳои дигар, гунаҳои болозикр** ва ғайра маъмул гаштаанд. Албатта, ин ҳам табиист, зеро забон чизи зинда аст ва бо мурури замон истифодаи воҳидҳои он одат ва тарзҳои истифода нава қабул менамоянд. Ҳамчунин, муҳаққиқ дар китоби худ таъкид менамояд, ки “дар забони тоҷикӣ ҳамагӣ қаҳор ҷонишини саволӣ мавҷуд аст. Ин, албатта, яке аз мавзӯҳои мавриди баҳси умумӣ аст, зеро дар баъзе сарчашмаҳо зарфҳои саволӣ низ дар қатори ҷонишинҳои саволӣ баррасӣ мешаванд” [38, с. 100] ва аз ин ҳисоб шумораи онҳо фарқ мекунад.

Яке аз сарчашмаҳои нисбатан қомил ва фароғири таҳқиқи яке аз воситаҳои ифодаи савол – ҷонишинҳои саволӣ ба қалами забоншиноси тоҷик Б. Сиев тааллуқ дорад, ки солҳои 70-уми қарни гузашта сурат гирифтааст [121]. Дар қори мазкур дар радифи наваҳои дигари ҷонишинҳои забони тоҷикӣ ҷонишинҳои саволӣ низ ба таври муфассал баррасӣ шудаанд. Яке аз

хусусиятҳои умдаи ин китоб дар он аст, ки маводди он бо ҳуруфоти арабиасоси форсӣ ва транскрипсияи лотинӣ пешниҳод гардидааст. Ин асосҳои худро дорад, зеро ҷонишинҳо, аз ҷумла ҷонишинҳои саволӣ, бо сайри таърихӣ ба асрҳои IX–X таҳлил шудаанд, ки аз номи китоб низ ҳувайдост. Вижагии дигари китоби мавриди таҳлил дар он аст, ки дар он ҳар як ҷонишин дар алоҳидагӣ, бо ишора ба хусусиятҳои таърихӣ дар муқоиса бо забони ҳозираи тоҷикӣ баррасӣ шудааст. Ҷунони муаллиф қайд менамояд, “ҷонишинҳои саволӣ як гурӯҳи муайяни категорияи калимаҳоро ташкил намуда, дар забони асрҳои IX–X мавқеи муайян доранд. Аз ин ҷост, ки барои муайян кардани ин гурӯҳи калимаҳо лозим аст, ки ҳар кадоми онҳо алоҳида-алоҳида таҳлил карда шаванд” [121, с. 157]. Дар боби дуҷуми диссертатсия мо ин гурӯҳи воситаҳои ифодаи саволро дар муқоиса бо назирҳои англисии онҳо дар алоҳидагӣ ба таври муфассл таҳлил хоҳем кард.

Диссертатсияи доктории Б. Сиёев (с.2003) низ яке аз таҳқиқоти барҷастаи марбут ба ҷонишинҳои забони тоҷикӣ маҳсуб меёбад, ки таҷассумгари идомаи таҳқиқоти муаллиф аз лиҳози ташаккул ва инкишофи таърихии ҷонишинҳои забон тоҷикӣ мебошад [122]. Дар он сабабу омилҳои пайдоиши ҷонишинҳо, аз ҷумла ҷонишинҳои саволӣ, таҳлил ва ҳулосагирӣ карда шудаанд. Боби чаҳоруми диссертатсияи Б. Сиёев ба ҷонишинҳои саволӣ бахшида шудааст. Мавқеи ҷойгиршавӣ, тобишҳои маъноӣ, хусусиятҳои сохторию грамматикӣ ва ғайра аз масъалаҳои дигари ҷонишинҳои саволӣ дар диссертатсия мебошанд.

Диссертатсияи дигаре, ки ба паҷуҳиши ҷонишинҳо дар забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ сураат гирифтааст, ба А.Ф. Каримов тааллуқ дорад, ки ба таҳлили муқоисавии луғавию дастурии ҷонишинҳои шахсӣ ва шахсӣ-предметӣ дар забонҳои гуногуннизом – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ, бахшида шудааст [54]. Ҳарчанд номи диссертатсия бевосита ба ҷонишинҳои саволӣ робита надорад, вале дар банди дуҷуми боби дуҷуми он таҳти унвони “таҳлили грамматикии ҷонишинҳои саволӣ ва нафсӣ-таъкидиву муайяни дар забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ” манбаъҳои вижагии сермаъногии

ҷонишинҳои саволӣ (**кӣ?**, **киҳо?**, **кто?**, **who?**, **чӣ?**, **чиҳо?**, **что?**, **what?**) муқаррар карда шудааст. Таъкид карда мешавад, ки ҷонишинҳо дорои иқтидори грамматикӣ бузург буда, ҷонишинҳои саволӣ дар ҳар се забон маъноӣ грамматикӣ шакли танҳо ва ҷамъ доранд, ки дар забони русӣ роҳҳои ифодаи забонӣ дошта, дар ду забони мавриди муқоиса аломатҳои ҷамъбандӣ надоранд. Дар диссертатсия доираи васеи масъалаҳои марбут ба ҷонишинҳои саволӣ баррасӣ нашудаанд ва ин ҳам табиист, зеро ин гуна вазифа дар мақсад ва вазифаҳои он дарҷ нагардидааст.

Бинобар таҳқиқоти илмӣ забоншиносони тоҷик оид ба таърихи забони тоҷикӣ, алалхусус, С. Додихудоев, “ҷонишинҳои саволи **чанд?**, **чӣ?**, **кай?**, **кадом?**, **кӣ?**, **куҷо?** ва ғайра аз ҷонишинҳои таърихӣ аслии забони тоҷикӣ ба ҳисоб мераванд” [38, с. 100].

Сарчашмаи дигари илмӣ марбут ба роҳҳои сарфӣ ифодаи савол дар забони тоҷикӣ “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” мебошад [32]. Дар ин китоб дар бораи ҷонишинҳои саволӣ маълумоти мушаххас дода шудааст. Ҳарчанд назар ба сарчашмаи пешин дар ин ҷо роҷеъ ба калима-ҷонишинҳои алоҳида маълумоти нисбатан камтар пешниҳод шудааст, яке аз вижагиҳои ин манбаи илмӣ дар он аст, ки дар он махсусиятҳои сохтори ҷонишинҳои саволӣ низ таҷассум ёфтаанд, чунончи: “ҷонишинҳои саволи сода (**кӣ?**, **чӣ?**, **кай?**, **кадом?**) ва таркибӣ (**чӣ гуна?**, **чӣ хел?**, **чӣ сон?**) мешаванд” [32, с. 164]. Дар бахши таҳлили мисолҳо маълумоти ин манбаи илмӣ низ истифода хоҳад шуд.

Яке аз роҳҳои барҷастаи ифодаи савол дар забони тоҷикӣ ҳиссачаҳои саволӣ маҳсуб меёбанд, ки дар “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” (1985) ба таври муфассал таҷассум ёфтааст. “Дар он дар мавриди мавқеъ, тобишҳои маъноӣ ва вижагиҳои услубӣ ҳиссачаҳои **оё**, **магар**, **-мӣ**, **-а**, **-чӣ** ва ғайра ҳамчун воситаҳои аслии ифодаи савол маълумот дода шудааст” [32, с.330-332].

Нақш ва қорбурди ҳиссачаҳоро барои ифодаи савол дар сарчашмаҳои гуногун дидан мумкин аст. Масалан, забоншиноси тоҷик Н. Маъсумӣ

тарзҳои истеъмоли баъзе гунаҳои ҳиссачаҳои саволиро дар “Марги судхӯр”-и С. Айнӣ таҳқиқ намуда, изҳор медорад, ки “ҳиссачаи саволии –мӣ ба меъёри забони адабӣ маҳз ба воситаи асари ин нависанда ворид шудааст, ҳарчанд он дар матни асари мазкур ҳамагӣ се бор истифода шудааст. Истеъмоли ҳиссачаи “оё” низ хеле кам ба назар мерасад. Ҷойи он ва ҷойи ҳиссачаи “-мӣ”-ро аксар саволи интонатсионӣ ва ҳиссачаи “*магар*” ишғол мекунад ва ҳамеша бо тобиши махсуси эмотсионалӣ меояд (Магар ба ягон чаноза нигаронед, ки ин қадар шитоб мекунад?; “Каллапӯшҳои шумо магар ҳаминҳо нестанд?”) [76, с. 290].

Муҳаққиқи тоҷик С. Собирҷонов дар диссертатсияи номзодии худ дар соли 1985 ба як қатор роҳу воситаҳои ифодаи савол ишора менамояд, чунончи: “ифодаи савол тавассути оҳанги гуфтор, ҷонишинҳои саволӣ, зарфҳои саволӣ, ҳиссачаҳои саволӣ, пайвандакҳо ба монанди *ё, ё ки, ё худ*, таркибҳои саволӣ ба мисли *ё не, аз чӣ сабаб? кай боз? бо кадом мақсад...?*, ифодаҳои устувор аз қабилӣ “*чӣ гуфтед?*”, “*ҳамин тавр не?*”...; вожаҳои *хуб, хайр, дуруст*; шаклҳои инкорӣ феъл” [130, с. 19-20].

Муаллиф дар солҳои минбаъда низ ба ин мавзӯ рӯ оварда, мақолаҳои ҷолиби дигарро низ ба таъъ расонидааст [130; 131; 129 ва ғ.].

Гуфтаҳои муҳаққиқи тоҷик роҷеъ ба ҷумлаҳои саволӣ низ ҷолиби диққатанд: “Бояд қайд кард, ки вазифаи асосии ҷумлаҳои саволӣ ифодаи пурсиш (саволи асли) мебошад. Вобаста ба мақсади гӯянда, вазъияти нутқ ҷумлаҳои мазкур вазифаашонро тағйир медиҳанд ва дар ифодаи саволҳои ғайриаслӣ (саволҳои риторикӣ водоркунӣ, ифодаи тахмину таъкид), ки вазифаи дуомдараҷаи онҳост, воқеъ мешаванд” [129, с. 92]

Забоншиноси тоҷик Б. Ниёзмуҳаммадов роҷеъ ба ҷумлаҳои саволӣ чунин мегуяд: “Ҷумлае, ки дар он фикр ва мақсади гӯянда ба тариқи саволу пурсиш ифода карда мешавад, ҷумлаи саволӣ ном дорад” [86, с. 95]. Ў, ҳамчунин, ба вижагиҳои дигари ин навъи ҷумлаи тоҷикӣ ишора менамояд ва қайд мекунад, ки “як хусусияти ҷумлаҳои саволӣ ин аст, ки дар онҳо таъҷҷуб, ҳайрат, шубҳа ва афсӯс гоҳо дар шакли савол низ меояд” [85, с. 55].

Аз рӯйи таснифи пешниҳоднамудаи Б. Ниёзмуҳаммадов, ҷумлаҳои саволӣ дар забони тоҷикӣ бо ду роҳи аслий сохта мешаванд: “1) ба воситаи оҳанги талаффуз бидуни истифода аз воҳидҳои забони ғридиҳандаи ифодакунандаи савол (Анвар дар хона ҳаст?) ва 2) бо ғрии вожаҳои ғридиҳандаи саволӣ дар таркиби ҷумлаи саволӣ: а) ба воситаи зарф ва ҷонишинҳои саволи **кӣ?, чӣ?, кадом?, кай?** ва ғайра (Ту бо кӣ гап зада истодаӣ?) ва б) ба воситаи ҳиссаҷаҳои тобишдиҳандаи **магар, наҳод, -мӣ** ва ғайра (Магар каси дигар ёфт нашуд?)” [85, с. 55].

Яке аз корҳои ҷиддие, ки дар замони муосир дар бобати воситаҳои ифодаи савол анҷом дода шудааст, диссертатсияи доктории М.С. Кенҷазода вобаста ба хусусиятҳои сохторию дастурии ҷумлаҳои сода дар забони адабии ҳозираи тоҷик маҳсуб меёбад [57]. Дар банди 2.14.3 диссертатсияи мазкур ҷумлаҳои саволи забони тоҷикӣ таҳқиқ шудаанд. Қайд мегардад, ки “гурӯҳи асосӣ ва нисбатан пурмахусли ҷумлаҳои саволиро ҷумлаҳои соф саволӣ ташкил медиҳанд ва онҳо ҷавоби ҳатмиро талаб менамоянд: – *Шумо ҷаро дар вақти гармии бозор дуқонро партофта ба хона омадед? – Ба ман чӣ кор доред?*” [57, с. 38]. Агар ба таърифҳои ҷумлаҳои саволӣ назар афканем, мебинем, ки нақши онҳо дар ин вазифа хеле муҳим ва серпахлу аст: “ҷумлаҳои саволӣ барои муайян кардани предмет, ҳодиса, замон, макон, сабаб, барои тасдиқ ё инкор хизмат мекунанд. Дар ҷумлаҳои саволӣ мафҳуми таачҷуб, ҳайрат, шубҳа ва афсӯс ҳам ба шакли оҳанги савол меояд” [75, с. 291] ва ё “...дар ҷумлаҳои саволӣ фикре ифода мешавад, ки ба гӯянда маълум нест, ё ягон нуктаи он чандон равшан нест ва бо ғрии савол онро доништан ё равшан кардан меҳаҳад... Аммо мақсад аз ҳама гуна пурсиш доништани чизи номаълум ва ё равшан кардани ягон нуктаи факте нест. Гӯянда баъзан фикри ба ҳудаш маълум ва равшанро ҳам бо оҳанги савол ифода мекунад. Маҳз аз ҷиҳати ифодаи мақсади аслии мутакаллим ҷумлаҳои саволиро ба ду хел: ҷумлаҳои саволи аслий ва ғайриаслий ё риторикий ҷудо мекунанд” [50, с. 53].

Дар диссертатсияи М.С. Кенҷазода, ғайр аз ин гурӯҳи ҷумлаҳои сода ҷумлаҳои саволи риторикий ва ҷумлаҳои саволи водоркунанда низ баррасӣ

мешаванд. Муаллиф, ҳамчунин, таъкид менамояд, ки “ҷумлаҳои соф саволӣ дар баробари ифодаи савол тобишҳои модалии ҳайрат, шакку шубҳа, тахмин, норозигӣ, нобоварӣ ва ғайраро низ ифода менамоянд” [57, с. 38]. Дар диссертатсияи мавриди баррасӣ оҳанги гуфтор ва ҷонишинҳои саволӣ ҳамчун роҳҳои барҷастаи ифодаи савол мавриди таҳқиқ қарор дода шудаанд.

Муҳаққиқи мазкур сипас чанд мақолаи дигарро низ дар ин мавзӯ ба таъб расонидааст, ки ба баррасии вижагиҳои инъикос ва қорбурди роҳу воситаи ифодаи савол дар жанри мушаххаси публитсистӣ бахшида шудаанд [56].

Масъалаҳои воҳидҳои забонии ифодакунандаи савол дар забонҳои тоҷикӣ-форсӣ дар муқоиса бо забонҳои дигар низ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Аз ҷумла, М. Асадӣ соли 1999 рисолаи номзидиеро таълиф менамояд, ки дар он ҷумлаҳои соф саволини форсӣ дар муқоиса бо забони русӣ мавриди омӯзиши монографӣ қарор мегиранд [7]. Муаллиф дар забони форсӣ воситаҳои луғавию сарфии ифодаи саволро ба тариқи зайл муайн мекунад: “Ҷонишин ва зарфҳои саволӣ; ҷонишин-исмҳои саволӣ; ҷонишин-сифатҳои саволӣ; ҷонишин-шумораҳои саволӣ; ҷонишин-зарфҳои саволӣ; ҳиссачаҳои саволӣ” [7]. Ба воситаҳои луғавию наҳвии ифодаи савол муҳаққиқ шаклҳои зеринро дохил менамояд: “Фразеологизмҳои саволӣ бо ҷонишинҳои саволӣ; фразеологизмҳои саволӣ бидуни ҷонишинҳои саволӣ” [7]. Оҳанги гуфтор, воситаҳои матнии (контекстуалии) ифодаи савол, навъҳои ҷумлаҳои саволӣ дар забони форсӣ ва ғайра аз мавзӯҳои дигари диссертатсияи мавриди таҳлил мебошанд. Ҷунонки мебинем, воситаҳои ифодаи савол дар забони форсӣ хеле муфасссал баррасӣ гардидаанд ва аз лиҳози истилоҳӣ аз воситаҳои ифодаи савол дар забони тоҷикӣ андаке фарқ доранд. Бо вучуди ин, ин фарқ танҳо дар номгузорӣ буда, моҳияти тарзу усулҳои ифодаи савол дар ду шакли ин забон фарқи калон надорад.

Х.М. Камолов дар мақолаи илмӣ худ ба ҷумлаҳои саволӣ ҳамчун воситаи асосии ифодаи савол таваҷҷуҳ намуда, ҷунин таъкид месозад: “Дар масъалаи таснифоти ҷумлаҳои саволӣ дар забоншиносии тоҷик ақидаи ягона

мушоҳида намешавад. Баъзе муҳаққиқон ҷумлаҳои саволиро дар забони тоҷикӣ вобаста ба ҳадафи гӯянда ба ду навъ: ҷумлаҳои саволи асли ва ҷумлаҳои саволи риторикӣ, ҷудо намудаанд. Дар баъзе асарҳои илмӣ мавҷуд будани се навъи ҷумлаҳои саволӣ: ҷумлаҳои саволи асли ё худ хосса, ҷумлаҳои саволи риторикӣ ва ҷумлаҳои саволи водоркунанда, таъкид карда мешаванд” [51, с. 116]. Хулосаҳои ин муаллиф аз таҳлили муқоисавии мисолҳои ҷумлаҳои саволи забони тоҷикӣ бо мисолҳои забони англисӣ ҷолибанд, ки омадааст: “Ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ як қатор суолвожаҳои махсус истифода мегарданд. Дар ҳар ду забон саволгузорӣ дар шакли пурра ва ё нопурра сурат мегирад. Моҳиятан, дар ҳар ду забон саволгузориҳо якхелаанд. Дар баробари ин, тафовут низ ба чашм мерасад. Саволҳои умумӣ ва махсуси забони англисӣ бо ҷумлаҳои саволи аслии забони тоҷикӣ мувофиқат менамоянд. Фарқи асосӣ дар ду забон, пеш аз ҳама, ба масоили назарии забон, яъне ба гурӯҳбандии ҷумлаҳои саволӣ вобаста аст” [51, с. 116].

Таҳқиқи муқоисавии дигар дар мавриди хусусиятҳои ҷумлаҳои бешаҳси саволӣ дар забони тоҷикӣ ва роҳҳои ифодаи онҳо дар забони англисӣ анҷом ёфтааст [84]. Матлабҳои матраҳнамуда ва хулосаҳои муаллиф мантиқӣ ва асоснок ба назар мерасанд, чунончи: “аз рӯйи моҳияти худ хабари ҷумлаи бешаҳси саволӣ дар забони тоҷикӣ ба мубтадо эҳтиёҷ надорад. Саволи ҷумлаҳои бешаҳс ба шунаванда тааллуқ надорад ва аз ӯ ҷавоб ҳам талаб намекунад. Савол, одатан, ба ҳуди гӯянда нигаронида шудааст. Воситаи асосии савол дар ҷумлаҳои бешаҳс ҷонишини саволи ғайришаҳсии “чӣ?” мебошад. Ин ҷонишин дар таркиби хабар омада, ба ҷумла маънои саволӣ медиҳад. Бо ёрии ин ҷонишин иҷрои амал пурсида мешавад, бинобар ин, қисми зиёди савол ба хабар дода мешавад. Дар забони тоҷикӣ ҷумлаҳои бешаҳси саволӣ зиёданд. Онҳо дар нутқи бадеӣ ва нутқи гуфтугӯӣ низ воমেҳӯранд. Мисол: Фарзанди калониаш имсол мактаб меравад, чӣ бояд кард? ~ His elder child will go to school this year, what should be done?” [84, с. 131].

Ба чуз таҳқиқоти махсуси марбут ба забони тоҷикӣ ва масъалаҳои таҳқиқоти муқоисавӣ воситаҳои ифодаи савол ва аҳамият ва мавқеи онҳо дар рафти таҳқиқоти мавзӯҳои наздик ишора карда мешаванд. Масалан, З. Нурматова дар диссертатсияи номзадии худ дар аснои таҳқиқи сохтор ва маънои ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ ба пайвандаки ки таваҷҷуҳ мекунад ва робитаи онро бо ҷонишини саволии “кӣ?” нишон медиҳад [89]. Ба ин монанд, С.М. Расулов дар диссертатсияи доктории худ дар бобати таҳқиқи ибораҳои номӣ дар назми тоҷики охири асри XIX ва аввали асри XX қайд менамояд, ки “дар назм ҷонишинҳои саволӣ дар ифодаи ҳолати ботинии муаллиф, ҳиссиёт ва эҳсоси ҷаҳони ӯ аҳамияти калон доранд. Ҷонишини саволии “кӣ?”, аз ин лиҳоз, пурмасхул ба назар мерасад - Оташи ишқи кӣ хокам тухфа бар бод оварад? Нанги ҳастӣ обрӯи нестӣ ёд оварад” [98, с. 211]. Ноғуфта намонад, ки ҷиҳатҳои гуногуни истеъмоли ҷонишинҳои дигари саволӣ (чӣ?, кадом?, чанд?, кай? ва ғ.) дар ин таҳқиқи илмӣ инъикос ёфтаанд. Дар воқеъ, дар ин кор низ зарфи “кай?” ҳамчун ҷонишини саволӣ ишора шудааст. Муаллифи дигар Ҷ. Рудсаробӣ ҳангоми таҳлили муқоисавии ҷумлаҳои содаи забонҳои тоҷикӣ ва русӣ ҷумлаҳои саволиро ба таври ҷудогона баррасӣ намуда, рӯи пурмахсулии ин навъи ҷумлаҳои дар забонҳои мавриди қиёс таъкид ба амал меорад. Дар бобати умумият ва хусусияти забонҳо аз лиҳози истеъмоли ҷумлаҳои саволӣ муаллиф чунин хулоса мекунад: “Чи дар забони тоҷикӣ ва чи дар забони русӣ савол метавонад, бо воситаҳои дастурии мухталиф ифода ёбад. Воситаи асосӣ оҳанги саволӣ, тартиби калима ва вожаҳои саволии ҷонишин, зарф, сифат, ҳиссаҷа махсуб меёбанд” [102, с. 6-9].

Ҳамин тариқ, дар заминаи таҳлили маводди илмӣ-таҳқиқотӣ роҳҳои ифодаи саволро дар забони тоҷикӣ ба тариқи зайл тасвир кардан мумкин аст:

1. Ҷонишинҳои саволӣ.
2. Ҳиссаҷаҳои саволӣ.
3. Оҳанги гуфтор бо гузоштани аломати савол.
4. Вожа ва тақрибҳои зарфӣ.

5. Ҷумлаҳои саволӣ бо зергурӯҳҳои худ, ба монанди ҷумлаҳои соф саволӣ, ҷумлаҳои саволии риторикӣ, ҷумлаҳои саволии водоркунанда, ҷумлаҳои саволии бешаҳс ва ғ.

Ҳамчунин, дар натиҷаи таҳлили асосҳои назариявии таҳқиқи мавзӯи метавон хулоса кард, ҷумлаи содаи саволӣ бо тамоми воҳидҳои болозикр дар таркиби худ дар аксари кулли мавридҳо, бар истиснои ҳолатҳои ифодаи савол дар муколамаҳо ва мавридҳои дигари истифодаи воситаҳои яккалимагӣ, воситаи асосӣ ва умумии ифодаи савол ба шумор мераванд.

Қорҳои илмӣ-таҳқиқотии болозикр заминаҳои назариявии таҳқиқи моро ташкил медиҳанд, вале дар ҳеҷ кадоме аз онҳо ҷанбаи муқоиса ва тарҷумаи воситаҳои ифодаи савол дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди таҳқиқи муфассал ва махсус нагардидааст.

Ҷиҳати амалии қорбасти ва вижагиҳои матнии ҳар яки онро дар муқоиса ба забони англисӣ дар бобҳои минбаъдаи диссертатсияи мазкур баррасӣ менамоем.

1.3. Баррасии сарчашмаҳои илмӣ оид ба пажӯҳиши роҳҳои ифодаи савол дар забони англисӣ

Омузишу таҳқиқи воситаҳои ифодаи савол дар забони англисӣ таъриху тартиби худро дорад. Пеш аз баррасии сарчашмаҳои илмӣ дар ин бобат бознигарӣ намудани вижагиҳои луғавию маъноии вожаи “question” (савол) ба мақсад мувофиқ аст.

Дар фазои маҷозии англисзабон низ тасвирҳои ҷолиби мафҳуми “question” дида мешавад.

I. “1. A sentence or phrase used to find out information. 2. In an exam, a problem that tests a person's knowledge or ability. 3. Any matter that needs to be dealt with or considered. 4. Doubt or confusion. 5. The person or thing that is being discussed” [221].

II. “Question. noun. a (1): an interrogative expression often used to test knowledge (2): an interrogative sentence or clause. b: a subject or aspect in dispute

or open for discussion : *ISSUE broadly* : PROBLEM, MATTER c (1): a subject or point of debate or a proposition to be voted on in a meeting (2): the bringing of such to a vote d: the specific point at issue 2 a: an act or instance of asking : *INQUIRY* b: *INTERROGATION* *also*: a judicial or official investigation c: torture as part of an examination. d (1): *OBJECTION, DISPUTE* true beyond *question* (2): room for doubt or objection little *question* of his skill (3): *CHANCE, POSSIBILITY* no *question* of escape question. Verb questioned; questioning; questions *transitive verb* 1: to ask a question of or about 2: to interrogate intensively: *CROSS-EXAMINE*. 3 a: *DOUBT, DISPUTE*, b: to subject to analysis: *EXAMINE*” [224].

Чунонки аз иқтибос бармеояд, маъноҳои мухталифи вожаи “question” нишон дода шудаанд, ки “дарёфт намудани иттилоот ба воситаи ибора ё чумла” ва пурсидани чизе асоси онро ташкил медиҳад. Маъноҳои дигари умдаи вожа “масъала, мавзӯ” мебошад, ки дар забони англисӣ ин ду тобиши маъноӣ хеле маъмуланд.

Воситаҳои ифодаи савол дар забони англисӣ дар китоби Рудолф Квирк ва дигарон “A Comprehensive Grammar of the English Language” [163] ба таври муфассал таҷассум ёфтаанд. Тибқи маълумоти ин сарчашма дар бахши навъҳои чумлаҳо, вобаста ба ҷавоби интизорӣ, чумлаҳои саволӣ дар забони англисӣ ба се гурӯҳ чудо мешаванд: yes-no questions-саволҳои умумӣ, wh-questions-саволҳои махсус ва alternative questions – саволҳои интиҳобӣ. “Саволҳои умумӣ ва махсус шаклҳои тасдиқӣ, инкорӣ, ҷудой ва ғайраи худро доранд. Вижагии чумлаҳои саволии забони англисӣ дар он аст, ки дар радифи саволҳои риториқӣ ва навъҳои ишорашуда дар он саволҳои хитобӣ низ чудо карда мешаванд, ки хоси ин забон аст” [163, с. 806-826]. Дар бораи махсусиятҳои чумлаҳои саволӣ ва роҳҳои ифодаи онҳо дар бахши муқоисаи диссертатсияи мазкур муфассал маълумот хоҳем дод.

Сарчашмаи дигари боэътимоди забони англисӣ аз лиҳози истеъмоли вожаҳои ифодакунандаи савол китоби “Longman Language Activator” мебошад, ки дар он тарзи қорбаст шудани иддае аз вожаҳои саволии дорои

чузъи “wh-“ - **when?, where?, why?** ба таври муфассал бо мисолҳои мушаххас шарҳ дода шудаанд [160, с. 1550-1551].

Мусаллам аст, ки дар мавриди таҳқиқи ҷанбаҳои гуногуни мафҳуми “question” дар забони англисӣ қорҳои илмӣ таҳқиқоти зиёд ба сомон расидаанд.

Яке аз соҳаҳо ва ё жанрҳои, ки дар он воситаҳои ифодакунандаи савол, алаҳусус, ҷумлаҳои саволӣ, фаровон истифода мегарданд ва вазифаҳои зиёди адабию услубиро ифода менамоянд, матнҳои бадеӣ ба шумор мераванд. Бинобар ин, қорҳои илмӣ-таҳқиқотиеро дидан мумкин аст, ки ба яке аз вижагиҳои ҷумлаҳои саволи забони англисӣ – хусусияти ифодаи маъноӣ баҳодихӣ, бахшида шудаанд. Н.Л. Колесникова дар диссертатсия худ ин гуна қайдҳо дорад: “Истифодаи ҷумлаи саволи баҳодихидӣ барои тақвияти тобишҳои импрессивӣ ва эмотсионалӣ дар адабиёти бадеӣ ҳам дар нутқи монологӣ ва ҳам нутқи диалогӣ ба таври васеъ ба мушоҳида мерасад ва нутқро зиндатар, ифоданоктар мегардонад (Are these the things men fight for? Tell me, Peter, is this bench, this iron and this wood, is this your honour? Is this the thing in the world you'd fight for? Can you think of anything more absurd?)” [63, с. 13-14]. Дар ҳақиқат, ҷумлаҳои саволӣ дар забон танҳо барои ифодаи савол истифода нагардида, дар худ маъноҳои амиқтару аз лиҳози услубӣ муассиртареро таҷассум менамоянд.

Дар идомаи таҳқиқи масъалаҳои забонӣ, алаҳусус, ҷумлаҳои саволӣ, бар маъноӣ адабиёти бадеӣ як қорро метавон ёдовар шуд, ки ба баррасии ҷумлаҳои саволи забони англисӣ ба сифати воситаи ифодаи ҳолатҳои эмотсионалиии шахс бахшида шудааст. Вижагии ин қор илмӣ дар он аст, ки муаллиф навиҳои ҷумлаҳои саволиеро ҷудо мекунад, ки метавонанд тобишҳои маъноӣ эмотсионалӣ дошта бошанд, чунончи: “саволҳои манфӣ, занҷираи саволҳо, саволҳои риторикӣ, саволҳои “акси садо”, саволҳои блоккунанда” [219, с. 203]. Мисолҳои пешниҳоднамудаи муаллиф низ ҷолибанд: “Who ever heard of it? Isn't it shocking news?; Can't you hear her cry?; How should I know?”; Didn't you see him in his room? [219, с. 203].

Чунонки аз мисолҳо бармеояд, барои тобиши эмотивӣ гирифтани ҷумла ва ё сохтори синтаксисӣ қолабҳои махсус хидмат кардаанд, ба монанди “*Isn’t it...*” – *оё ин...аст?*, “*Can’t you...*” – *оё шумо наметавонед...?*–, “*Didn’t you...*” – *магар шумо...?* ва ғайра. Ба воситаҳои ифодаи савол ҳамчун тарзи ифодаи эҳсос дар муошират дар қорҳои илмӣ дигар низ ишора мешавад [216; 206].

Дар фазои илмӣ таҳқиқоти забони англисӣ ба ҳайси воситаи ифодаи эҳсос баррасӣ шудани навъҳои ҷудогона ва мушаххаси савол низ ба назар мерасад. Дар яке аз таҳқиқоти илмӣ мушоҳида мекунем, ки саволҳои риторикӣ дар забони англисӣ ҳамчун воситаи муассири ифодаи эҳсос ё худ тобишҳои эмотсионалӣ баррасӣ мешаванд [123]. Таҳқиқи мазкур низ бар мабноси матнҳои бадеии англисзабон сурат мегирад, ки мантиқан дуруст аст, зеро адабиёти бадеӣ яке аз восита ва объектҳои барҷастаи таҳқиқоти забоншиносӣ махсуб меёбад ва дар он воҳидҳои забон дар вазъиятҳои мухталифи нутқ қорбаст мешаванд. Яке аз нуктаҳои ҷолиб дар ин навъи таҳқиқ дар он аст, ки худи саволҳои риторикӣ ҷавоб талаб намеkunанд ва ҳатто аз нигоҳи истилоҳӣ онро дар забони тоҷикӣ саволҳои бечавоб мегӯянд, вале вазифаҳои дигари услубӣ ва прагматикӣ доранд. Маҳз ҳамин гуна виваҷҳои савол бар мабноси матни бадеӣ аз ҷониби муаллиф ошкор карда шудаанд. Дар ҳақиқат, воҳидҳои забон дар нутқ вазифаҳои гуногунро иҷро менамоянд, ки аз ҷониби муҳаққиқон бояд таҳлилу таҳқиқ карда шаванд. Дар қатори маъноҳои луғавию маъноӣ, нахвӣ ва функционалӣ воҳидҳои забон хусусиятҳои прагматикӣ доранд, ки шинохт ва дарки онҳо дар раванди мутолиа, омузиши забон, муқоиса ва, алалхусус, тарҷума нақши муҳим дорад. Муаллифи мақола дуруст қайд менамояд, ки “тасдиқ ва ё инқоре, ки дар савол-воқуниши риторикӣ мавҷуд аст, вазифаи баҳодихӣ онро дар мадди аввал қарор медиҳад. Баҳодихӣ, чунонки маълум аст, барои таъсир расонидан ба шунаванда равони гардидааст, яъне савол-воқуниши риторикӣ бояд ҳамчун усули риторикӣ таъсири эмотсионалиро равонӣ ба ҳамсухбат баррасӣ шавад: “How do you suppose you could get around to thinking about it?” – ҷӣ тавр шумо тахмин мекунед, ки дар ин бора фикр кунед? He leaned

forward gracefully and smiled between his teeth. “*How would you like a swift punch on your nose?*” – Ў бо лутфу каромат ба пеш ҳам шуда, байни дандонҳояш ханда кард. “*Шумо чӣ тавр меҳаҳед, ки ба бинии худ мушти сахт бизанед?* [123, с.137]. Чумлае, ки бо курсив чудо карда шудааст, муносибати гӯяндаро нисбат ба мавзуи гуфтор ифода карда, дар он то андозае норизой ва ё ҳайрат баён мегардад. Чудо намудан ва додани маълумоти оморӣ барои тобишҳои гуногун ва мушаххаси маъноӣ ва эмотсионалӣ – *киноя, ҳайрат, безътиной, ғазаб, хашим, ҳазломезӣ ва ғ.* аз вижагиҳои дигари ин таҳқиқ мебошад, ки бо мисолҳои ҷолиби матни бадеӣ далеловарӣ шудаанд [123, с. 137].

Бояд дар хотир нигоҳ дошт, ки ҷумлаҳо ва сохтори саволии забони англисӣ ҳамчун воситаи ифодаи баҳодиҳӣ на танҳо бар маъноӣ матнҳои бадеӣ, балки дар воситаҳои дигари захира ва интиқоли иттилоот, алаҳусус, ташреҳҳои интернетӣ, низ мавриди таваҷҷуҳи муҳаққиқон қарор гирифтаанд. Яке аз қорҳои ин навъро дар мақолаи илмӣ В.В. Абраменко метавон мушоҳида кард [205]. Ҳақ бар ҷониби ин муҳаққиқ аст, ки мегӯяд: “Имрӯз фазои ҷаҳонии иттилоотии Интернет яке аз роҳҳои асосии дарёфт ва паҳншавии иттилоот ва майдони бузурги баргузории баҳсҳо ва ҳамчунин, ибрази назари шахсӣ роҷеъ ба ашё, ҳодисот, мушкилот ва зухуроти гуногун маҳсуб меёбад. Ташреҳи интернетӣ яке аз тарзҳои муошират дар шабакаи ҷаҳонии Интернет мебошанд ва ба он, ба мисли жанрҳои дигари нутқи шифоҳиву хаттӣ, баҳодиҳӣ хос аст” [205]. Муаллиф маҳз сохторҳои саволиро ҳамчун яке аз воситаҳои забонии муассири баҳодиҳӣ баррасӣ мекунад. Мисолҳоро аз шабакаҳои бузурги интернетӣ, ба монанди Twitter, Facebook, YouTube ва ғайра истифода мебарад. Саволҳоро, дар навбати худ, дар ҷанд навъ, аз ҷумла савол-муҳокима (*People in Brunei are okay with the law, why’s the rest of the world are panicking?*—*мардум дар Бруней қонунро медонанд, чаро мардумони ҷаҳони боқимонда бояд ба ваҳм ояед?*), савол-объективатсия (*So it’s not ok for Brunei but it’s ok for Saudi? The level of hypocrisy...*), савол-мулоҳиза (*Why would it be any different for gay people?*—*чаро барои геӣҳо ягон*

фарқе ҷой дошта бошад?), саволи риторикӣ (“*Why should they care about what’s going on in someone’s else’s bedroom?—чаро онҳо бояд аз он, ки дар утоқи хоби дигарон сураат мегирад, дар таъвиг бошанд?*”) ва ғайра бо мисолҳои ҷолиб нишон медиҳад.

Як ҷиҳати дигари таҳқиқи савол дар забони англисӣ қобили баррасӣ ва таваҷҷуҳ аст. Н.Б. Боева-Омелечко дар мақолаи илмӣ худ саволро ҳамчун “воситаи ифодаи эҳтиром ва беоҳтиромӣ дар забони муосири англисӣ” мавриди таҳқиқ қарор медиҳад [20]. Ба ақидаи муаллиф, шаклҳои саволи зерин ҳалим ва беоҳтиромтар садо медиҳанд: “Would it be convenient to see the room? 2. Is it possible to call a taxi? 3. Is there any chance of borrowing your computer?” [20, с. 86]. Воқеан, дар забони англисӣ воҳидҳои забонӣ ва сохтори махсуси ифодаи эҳтиром мавҷуданд, ки гурӯҳи ҷудогонаи онро сохтори саволӣ ташкил медиҳанд. Ҷузъиёти навҳои сохтори саволиро поёнтар муфассал баррасӣ хоҳем кард.

Яке аз масъалаҳои муҳими забоншиносии англисӣ, ки аз ҷониби олимони рус мавриди баррасӣ қарор мегирад, хусусиятҳои сохторию услубии ҷумлаҳои саволи забони англисӣ аст. Аз рӯйи таснифи анъанавӣ ҷумлаҳои саволи забони англисӣ ба гурӯҳҳои саволҳои умумӣ, саволҳои махсус, саволҳои алтернативӣ ва ё интиҳобӣ ва саволҳои ҷудой тақсим мешаванд, ки ин ҳолат дар мақолаи илмӣ И.А. Попова мавриди баррасии махсус қарор гирифтааст. Вижагии кори ӯ дар он аст, ки дар радифи истифодаи таснифи анъанавӣ ӯ ба хусусиятҳои услубии ҷумлаҳои саволи забони англисӣ таваҷҷуҳ мекунад. Чунонки худ муаллиф дуруст қайд менамояд, “вобаста ба вазъият ин ё он савол бештар аз навҳои дигар истифода мегардад, масалан, барои ҳаёти рӯзмарра бештар саволҳои умумӣ ва махсус мувофиқанд, вале донишмандони ҳамаи навҳои эҳтимолии саволҳои ба манфиати кор аст ва фаҳмиши забони хориҷиро аз бисёр ҷиҳат осон мегардонад. Дар бобати ҷиҳати услубии ҷумлаҳои саволӣ метавон гуфт, ки онҳо хеле гуногунранг ҳастанд ва ба таври худ ҷолибанд, ба воситаи онҳо метавон тамоми эҳсоси ҳиссиётро ҳангоми муоширати байнишахсӣ баён кард” [96, с. 50]. Гуфтаҳои

боло аҳаммияти ҷумлаҳои саволиро дар раванди омӯзиши забон, саҳми онҳо дар муоширати касбӣ ва ғайрикасбӣ дохилизабонӣ ва байнизабонӣ, омӯзиши муқоисавии забонҳо ва, алаҳусус, баррасии масъалаҳои тарҷума дар мисоли забонҳои мушаххас, аз ҷумла забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, собит месозанд.

Яке аз ҷиҳатҳои ҷолиби корбурди воситаҳои ифодаи савол дар забони англисӣ ин қолабҳои пурсиши дубора ҳангоми муошират миёни иштирокчиёни суҳбат мебошад, ки дар боло андаке истода гузаштем [209]. Дар ин ҷо танҳо илова намудан кофист, ки “пурсиши такрорӣ-ҳайрат воситаи барҷастаи экспрессивии ифодаи муносибати эмотсионалӣ ба гуфтори ҳамсуҳбат маҳсуб меёбад” [209]. Дар ин робита, қайд кардан бамаврид аст, ки таҳқиқоти марбут ба забони англисӣ фарогири ҷузъиёти бештари корбурди он дар вазъияту ҳолатҳои сершумор ва рангоранги нутқ мебошанд ва ба раванди омӯзишу муқоиса ва тарҷумаро аз ин забон мусоидат менамоянд.

Дар воқеъ, баррасии масъалаҳои марбут ба татбиқи шаклу воситаҳои савол дар забони англисӣ дар раванди тадрис низ хеле маъмул аст ва малакаҳои тарзи тартиб додан ва истифода намудани навъҳои гуногуни савол мунтазам омӯзонида мешавад, важагиҳои хосси методии худро дорад, ки ворид шудан ба тафсилоти он дар ин ҷо чандон мувофиқи матлаб нест [222].

Бояд таъakkур дод, ки таҳлили муқоисавии ҷиҳатҳои мухталифи забонҳои гуногун яке аз масъалаҳои мубрами забоншиносии муосир маҳсуб меёбад. Азбаски аҳаммияти таҳқиқоти муқоисавӣ барои омӯзиши забонҳои хориҷӣ ва ҳаллу фасл намудани масъалаҳои марбут ба тарҷума ҳамоно афзоиш меёбад, корҳои илмӣ таҳқиқотии марбут ба омӯзишу баррасии муқоисавии воҳидҳои ҷудогонаи забонҳо рӯйи кор меоянд ва таваҷҷуҳи мутахассисони забоншиносии муқоисавӣ ба ин масъала бештар мегардад. Ин самти забоншиносӣ, алаҳусус, дар даҳсолаҳои охир мубрам ва муҳим гаштааст. Забони англисӣ ҳамчун яке аз забонҳои паҳншудатарини дунё аз ин раванд истисно нест ва дар радифи воҳидҳои сершумор ва бахшҳои гуногуни

он масъалаҳои марбут ба ифодаи савол ва нақшу вазифаҳои он мавқеи хос дорад. Чанде аз корҳои илмиро аз ин ҷиҳат баррасӣ мекунем.

Н.В. Гурова соли 2005 диссертатсияи номзадӣ таълиф менамояд, ки бевосита ба таҳқиқи ҷумлаҳои саволии ҷонишинӣ дар забонҳои англисӣ ва испанӣ бахшида шудааст [34]. Диссертатсия мазкур дар ду боб таҳия шуда, дар боби якум масъалаҳои назариявии мавзӯ, аз қабili махсусиятҳои нутқ, савол ва ҷумлаҳои саволӣ ва ғайраро дар бар гирифтааст. Боби дуюми кор асосӣ буда, дар он низоми ҷумлаҳои саволӣ дар забоншиносӣ, англисишиносӣ ва испанишиносӣ, ҳамчунин, таснифоти ҷумлаҳои саволӣ баррасӣ шудаанд. Гуфтан ҷоиш аст, ки тақсимои бобҳо анъанавӣ аст ва мавзӯҳои маъмулиро дар бар гирифтааст. Муаллиф ба ҳайси яке аз вижагиҳои ҷумлаҳои саволӣ дар забони англисӣ қайд менамояд, ки “дар забони англисӣ ҷумлаҳои саволии ҷонишиние амал менамоянд, ки ду ва ё зиёда вожаи саволӣ доранд, ки ҷавобҳо ба онҳо вобаста ба навъи вожаҳои саволии онҳо метавонанд, ё шакли нахвии вожа, ибораро гиранд ва ё ҷумлаи пайравро: *“But when did you get back, and where from?” – “This very afternoon, and from Mexico,- where else?” – Вале шумо кай ва аз куҷо баргаштед? – Ҳамин пас аз нисфирӯзӣ ва аз Мексика, – аз куҷо мешуд?* [34, с. 11]. Дар охири диссертатсия роҷеъ ба умумият ва хусусияти забонҳо аз лиҳози роҳҳои ифода ва корбурди ҷумлаҳои саволии ҷонишинӣ дар забонҳои мавриди муқоиса хулосаҳои мантиқӣ ва асоснок ҷой дода шудаанд.

Вобаста ба мавзӯи интихобнамудаи муаллиф ва муҳтавои корҳои илмӣ таҳқиқоти мавзӯҳои маврид баррасии забоншиносии муқоисавӣ низ муҳталифанд. Дар заминаи баъзе мулоҳизаҳои мантиқӣ ва гуногунии мавзӯҳои таҳқиқоти аксари кулли ҷанбаҳои воҳидҳои забонии ифодакунандаи савол метавон хулоса кард, ки тақрибан ҳамаи онҳо дар самти муқоисавии корҳои илмӣ низ мавриди таваҷҷуҳи забоншиносон қарор гирифтаанд. Чунончи, яке чунин ҷанбаҳои амалкард ва вижагиҳои забонии савол дар забони англисӣ ҳамчун воситаи бавоситаи ифодаи ният мебошад, ки Е.Б. Петрова дар мисоли забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ таҳлил кардааст [95].

Муаллиф дар мақолаи худ вижагиҳои прагматингисти саволро ҳамчун тарзи бавоситаи ифодаи ниятҳо баррасӣ менамояд. Муҳаққиқ ба он андеша аст, ки “савол метавонад, на барои дархост ва ё дақиқсозии иттилоот, балки ҳамчун шакли ифодаи амр, яъне хоҳиш, пешниҳод ва ғайраро ифода намояд ва, ҳамчунин, барои ифодаи маслиҳат низ қорбаст шавад. Савол дар забонҳои гуногун ҳамчун тарзи бавоситаи истифодаи ният зиёд истифода мегардад ва аз ҷониби забоншиносони самтҳои мухталиф омӯхта мешавад” [95, с. 170]. Ҳангоми таҳлили ҷумлаи саволи “*have you been to a doctor?*” – *оё шумо назди духтар рафтаед?* муаллиф хеле ҷолиб ва дуруст қайд менамояд, ки “ин мисолро метавон чунин шарҳ дод, ки он барои дархости иттилоот истифода мешавад, на барои водор кардани ҳамсуҳбат ба иҷрои ягон амал. Ҳамзамон, ҷойи шубҳа нест, ки ин гуфтор қодир ба ифодаи бавоситаи маслиҳат аст. Дар ин маврид фиристандаи маслиҳат кӯшиш менамояд, ки ҳамсуҳбати худро барои рафтан ба назди духтур, яъне аз пайи маслиҳат шудан, ба таври ғайримустақим водор менамояд” [95, с. 171-172]. Ба ҳайси ҳулосаи таҳлили муқоисавӣ Е.Б. Петрова зикр менамояд, ки соҳибзабонони англисӣ ин навъи саволҳоро ҳангоми доштани муносибатҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ қор мегиранд, дар ҳоле ки соҳибзабонони рус онҳоро танҳо дар сурати мавҷуд будани муносибатҳои ғайрирасмӣ истифода меkunанд. Воқеан ҳам, аз таҳлили ҳолатҳои фавқуззикр маълум мегардад, ки воҳидҳои забонӣ дар шакли савол бештару фаротар аз ифодаи танҳо савол махсуб меёбанд ва дар таркиби онҳо метавонанд, тобишҳои маъноии гуногун ва вазифаҳои услубиву прагматикии рангоранг нухуфта бошанд, ки дарки дурусти онҳо ба раванди тадрису омузиши забон, муқоисаи он ва, алалхусус, тарҷума мусоидат мекунад.

Бо эҳсоси қаноатмандӣ метавон зикр намуд, ки паҳлуҳои гуногуни воситаҳои ифодаи забони англисӣ дар муқоиса бо забони тоҷикӣ низ сурат мегирад. Дар ин ҷо баъзе мақолаҳои илмӣ ҷудогонаро метавон ёдовар шуд, ҷунончи Ф.А. Гадоев дар мақолаи худ “Бо воситаи ҷонишинҳо баён намудани концепти эҳтиром дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ”, ҳарчанд

мустақим ва мухсус нест, ба баъзе вижагиҳои ҷонишинҳои саволӣ ва ё ҷонишинҳои шахсӣ дар ҷумлаҳои саволӣ ишора мекунад [217].

Кори илмӣ дигар, ки бевосита ба таҳқиқи муқоисавӣ ҷумлаҳои саволӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бахшида шудааст, мақолаи Ҳ.А. Саидзода мебошад, ки дар ҳаммуаллифӣ бо М.Р. Асадова, Ҷ.А. Ҷӯраева таълиф шудааст. Муаллифон дар он роҳу воситаҳои ташаккул ё амалкарди ҷумлаҳои саволиро баррасӣ намудаанд. Онҳо қайд менамоянд, ки “дар забони тоҷикӣ ҷумлаҳои саволӣ бо ёрии оҳанги саволӣ бо тағйир наёфтани ҷумлаи ҳикоягии муқаррарӣ, ё ин ки бо истифодаи ҳиссачаи оё-, магар, -мӣ ифода карда мешавад. Муқоиса кунед: Did you study many English books at the school? – Оё ту дар мактаб бисёр китобҳои англисӣ хондӣ? – Дар мактаб ту бисёр китобҳои англисӣ хондӣ-мӣ? Саволи умумӣ бо оҳанги болораванда талаффуз мешавад: Do you get up early? Дар ҳар ду забон саволи умумӣ ба мусоҳиб бо мақсади тасдиқ ё инкори фикр дода мешавад, ки мусоҳиб ба саволи гӯянда дар хусуси ақидае «ҳа» ё «не» (yes or no) гуфта ҷавоб медиҳад: Шумо бо забони англисӣ гап мезанед? – Ҳа. – Не. Do you speak with English? – Yes, I do. No, I don't. Бояд қайд кард, ки бар хилофи забони тоҷикӣ ҷавоби саволи умумӣ дар забони англисӣ бояд ин тавр бошад: ҳангоми ҷавоб додан аввал вожаи yes or no, баъд мубтадо дар шакли ҷонишини шахсӣ меояд, пас феъли ёвар ё ноқис ҷойгир мешавад. Дар ҷавоби инкорӣ баъди феъли ноқис ё ёвар ҳиссачаи «not» истифода мешавад: Do you speak with English? – Yes, I do. No, I don't. Аммо дар забони тоҷикӣ танҳо вожаи “ҳа” ё “не”-ро истифода бурда ҷавоб додан ҳам мумкин аст: Шумо бо забони англисӣ гап мезанед? – Ҳа. – Не. Саволи хусусӣ. Тартиби калима дар саволи хусусӣ шакли махсус дорад. Алалхусус дар забони англисӣ саволи хусусӣ бояд бо калимаҳои саволӣ (who, what, when, which, where, how many (much), how, how long, whose, whom ва ғайраҳо) оғоз меёбад, ки ин ба кадом аъзои ҷумла тааллуқ доштани саволро нишон медиҳад. Аммо дар забони тоҷикӣ калимаи саволӣ (кӣ?, чӣ?, кай?, кадом?, кучо?, чӣ қадар?, чӣ тавр?, чанд вақт?, аз он кӣ?, киро? ва ғайраҳо) метавонад ҷойи худро иваз кунад ва саволдиханда онро дар

кучое, ки хоҳад (ё дар аввали ҷумла, ё дар охир ва ё дар мобайни ҷумла) гузорад” [108, с. 29]. Бояд зикр намуд, ки таҳқиқи ҷумлаҳои саволӣ дар мақолаи мавриди назар нисбатан сатҳӣ, ба таври умумӣ, сурат гирифтааст ва танҳо ба роҳҳои забони ифодаи ҷумлаҳои саволӣ ба мабноси маводди анъанавии китобҳои дарсӣ таваҷҷуҳ шудааст ва ҷиҳатҳои дигари боз ҳам ҷолибтар аз қабилӣ тобишҳои маъноии прагматикӣ, эҳсосотӣ ва ғайраи онҳо аз мадди назари муаллифони мақола дур мондаанд.

Мақолаи дигар ба яке аз ҷанбаҳои ҷолиби ҷумлаҳои сода – нақши онҳо дар нутқи мазмунан нақлшуда дар мисоли забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ сурат гирифтааст [109]. Муаллиф чунин қайд менамояд: “Нутқи мазмунан нақлшуда аз ҷумлаи мавзӯӣ мебошад, ки дар забони англисӣ дорои сохтори мушаххас ва хусусиятҳои хосси ҳамин забон мебошад. Дар ин миён махсусан усулҳои ифодаи ҷумлаҳои саволӣ дар нутқи мазмунан нақлшуда то дараҷае мураккабии махсусро зоҳир менамояд, ки ин тарзи ифода нисбат ба забони тоҷикӣ хеле фарқкунанда аст” [109, с. 42]. Дар мақола аз таснифи анъанавии ҷумлаҳои саволии забони англисӣ истифода шудааст ва роҷеъ ба роҳҳои тағйирёбӣ/тағйир наёфтани шакли ҷумла ва тартиби калимаҳо дар он ҳангоми мазмунан нақл шудани сухани шахси бегона маълумот дода шудааст. Бояд таъкид дод, ки дар мақола бештар ба маводди забони англисӣ таъкид шудааст (Who discovered America” asked the teacher. The teacher asked who had discovered America) ва дар забони тоҷикӣ танҳо роҳҳои ифодаи вижаҳои ҷумлаи саволии забони англисӣ нишон дода шудааст, ки дар натиҷа шеваи гузаронидани таҳлили муқоисавӣ коста гардидааст.

Мавриди зикр аст, ки таҳқиқи муқоисавии ифодаи савол дар мисоли се забон низ ба мушоҳида мерасад [210]. Яке аз қайдҳои ҷолиби муаллиф дар он аст, ки “ҷумлаҳои саволӣ дар ҳар забон назар ба ҳамаи навъҳои дигари ҷумла аз лиҳози корбурди воситаҳои ифода махсусияти бештар доранд. Дар забонҳои мавриди муқоиса савол метавонад бо оҳанг (интонация), тартиби калима, унсурҳои луғавӣ (ҳиссаҳо, вожаҳои саволӣ), воҳидҳои сарф ва ғайра ифода ёбад. Гуногунҷанба будани воситаҳои ифодаи савол аз

беназир будани сохтори ин навъи ҷумла мебошад. бар хилофи забонҳои русӣ ва лазгӣ, ҷумлаи саволии забони англисӣ бо инверсия шудани тартиби калимаҳо фарқ мекунад” [210, с. 165].

Масъалаҳои ҷумлаҳои саволӣ ва сохторҳои саволӣ дар забони англисӣ аз солҳои 50-уми асри гузашта мавриди баррасии олимони Ғарб ва Русия қарор гирифтаанд. Чунонки олими забоншиносии рус А.И. Смирнитский қайд менамояд, “ҳадафи асосии ҷумлаи саволӣ бевосита водор намудани ҳамсухбат (хонанда) ба ҷавоб, ба амали маълуми нутқӣ мебошад, ки бо муҳтавои ин ҷумлаи саволӣ алоқаманд аст” [126, с. 258]. Тавре ки дида мешавад, ҳамин вижагии ҷумлаҳои саволӣ то ба ҳол ҳамаҷун унсури аслии ҷумла ва созаҳои саволӣ боқӣ мемонад.

Масъалаҳои мавзӯ ва ремаи (тема-рема) ҷумлаҳоро баррасӣ намуда, Н.А. Слюсарева зикр менамояд, ки “ҷумлаҳои саволӣ назар ба сохтори нахвӣи дигар нақши категорияи монандӣ/фарқро дар намуди асоси ташкилаи тема-рема ба дараҷаи бештар ошкор месозанд” [125, с. 145]. Дар рафти таҳқиқи ин ҷанбаи ҷолиб ва муҳимми ҷумлаҳои саволӣ муҳаққиқ таъкид месозад, ки “таҳлили мавзӯ ва ремаи сохторҳои саволӣ ҷолибияти бештар дорад. Грамматикаҳои анъанавӣ бо зикр кардани мавҷудияти сохтори саволӣ дар муқоиса бо ҷумлаҳои ҳикоягӣ ва амрӣ ва, ҳамаҷунин, тавсифи воситаҳои грамматикӣи ташкилӣи онҳо иктифо мекунанд” [125, с. 145]. Манзури муаллиф ин аст, ки ҷумлаҳои саволӣ аз нигоҳи функционалӣ хусусиятҳои дигар низ доранд, ки, аз ҷумла барандаи иттилоъ мебошанд ва дар навбати худ ба навъҳои муайян аз қабилҳои саволҳои умумӣ (yes-no questions), махсус (хусусӣ) (wh-questions), ҷудой (disjunctive, tag-questions), интиҳобӣ (alternative), риторикӣ (rhetorical question), саволҳои бавосита ё ғайримустақим (indirect questions), пурсишҳои такрорӣ (echo-questions) ва ғайра ҷудо мешаванд, ки дар сарчашмаи мавриди таҳлил дида мешаванд. Дар он, ҳамаҷунин, илтимосу хоҳиш, бесабрӣ, ҳашмгинӣ ва ғайраро ифода кардани савол дар забон англисӣ нишон дода мешавад (don’t open the door, will you?). Дар ҳулосаҳои худ ҳангоми баррасии мавзӯи муаллифи кори

илмий мазкур ёдовар мешавад, ки “дар забон англисӣ сохтори саволӣ бо се роҳ ташаккул меёбанд: 1) мавҷудияти калимаҳои саволӣ; 2) тартиби хоси калимаҳо; ва 3) оҳанг (интонатсия), ки гоҳо дар якҷоягӣ ва гоҳо дар алоҳидагӣ меоянд” [125, с. 151]. Ва ҳуди муаллиф тартиби калимаҳоро дар забони англисӣ тарзи асосии ташаккули сохторҳои саволӣ меҳисобад.

Қобили зикри махсус аст, ки миёни воситаҳои маъмули ифодаи савол дар забони англисӣ ҷумлаҳои саволӣ мавқеи хос доранд. Бечоя нест, ки ин воситаи ифодаи савол ҳамчун як тарзи нисбатан умумӣ диққати забоншиносро ба худ ҷалб кардааст, ки таҳқиқот аввалин, чунонки ишора рафт, ба миёнаҳои асри гузашта рост меояд. Яке аз қорҳои нисбатан фарогир ва ҷолибро дар ин ҷода забоншиноси рус Л.С. Бархударов таҳти унвони “Сохтори ҷумлаи содаи забони муосири англисӣ” анҷом додааст [12]. Сараввал ӯ аз тақсимои анъанавии ҷумлаҳои содаи забони англисӣ ба навъҳои ҳикоякӣ (declarative sentences or statements), саволӣ (interrogative sentences or questions) ва амрӣ (imperative sentences or requests) ёдовар мешавад. Роҷеъ ба ҷумлаҳои саволӣ муаллиф як ақидаи ҷолибро иброз медорад, ки муқаррар намудани меъёрҳои ҳудудгузори ҷумлаҳои ҳикоякӣ ва саволӣ душвор аст: “Ҳарчанд амалан шинохтани ҷумлаи саволӣ душвор нест, вале муқаррарсозии меъёри ягонаи формалии муайянсозии ҷумлаҳои саволӣ мушкилсоз аст” [12, с. 173]. Манзури муҳаққиқ ин аст, ки як аломати умумии устувори ҷумлаҳои сода вучуд надорад ва навъҳои гуногуни ҷумлаҳои сода бо аломатҳои мухталифи формалӣ тавсиф карда мешаванд. Масалан, “ҷумлаи Do you live here? аз ҳисоби инверсияи нопурра ва оҳанги хоси саволӣ, ҷумлаи Where do you live? аз ҳисоби мавҷудияти ҷонишини саволӣ ва инверсии нопурра, ҷумлаи Who lives here? танҳо аз ҳисоби мавҷудияти ҷонишини саволӣ ва ҷумлаи You live here? танҳо аз ҳисоби оҳанги савол ҷумлаи саволӣ доништа мешаванд” [12, с. 174]. Бояд тазаққур дод, ки дар нутқи хаттӣ аломати собитӣ ҳама гуна савол аломати савол мебошад, вале ба ақидаи Л.С. Бархударов, ин танҳо ҳушдори графӣ аст ва дар паси ӯ ҳеҷ гуна моҳияти овозии воқеӣ вучуд надорад.

Назари Л.С. Бархударов дар бобати навъҳои худӣ ҷумлаҳои саволӣ низ фарқкунанда аст. Ба ақидаи ӯ, дар забони англисӣ танҳо ду гурӯҳи асосии ҷумлаҳои саволӣ ҷудо карда мешаванд – саволҳои умумӣ (general questions or yes-or-no questions) ва саволҳои махсус (special questions or wh-questions). Бар хилофи тақсимои анъанавии ҷумлаҳои сода дар сарчашмаҳои марбут ба грамматикаи забони англисӣ, ӯ изҳор менамояд, ки намудҳои дигари ҷумлаҳои саволӣ навъҳои хосси сохториро намесозанд, масалан, “саволҳои ҷудой (disjunctive questions) ба ҷуз ҷумлаи ҳикоягӣ чизе дигаре нест, ки аз паси он ҷумлаи нопурраи маволи умумӣ меояд (You are not an Italian, are you?) ва, ба истилоҳ, саволи интиҳобӣ (alternative questions) ҷумлаи мураккаби пайвастро менамояд, ки аз ду саволи умумӣ иборат аст (Is he living or is he dead?)” [12, с. 175]; Бо ин гуна масъалагузориҳои баҳсангез пурра розӣ шудан мумкин нест. Ҳарчанд ин назари забоншинос аз нигоҳи навъҳои сохтори ҷумлаи сода шояд асос дошта бошад, зеро вазифаи ӯ дар ин ҷо, ҳамон тавре ки аз номи китоб баремояд, таҳқиқи маҳз сохтори ҷумлаи сода дар забон англисӣ аст. Вале барои мақсадҳои таҳқиқи маҷмуи масъалаҳои марбут ба савол онҳоро бо номҳои анъанавӣ, яъне general questions or yes-or-no questions, special questions or wh-questions, disjunctive questions, alternative questions ва ғайра ном гирифтани ва қорбаст намудани ба мақсад мувофиқ аст.

Дар ҳар сурат, гуфтаҳои муҳаққиқон, ба монанди Л.С. Бархударов ва дигарон то андозае асоси таснифот ва таърифоти воситаҳои ифодаи саволро ташкил дода, дар солҳои минбаъда аз ҷониби забоншиносон пурра ғардидаанд.

Ҳамин тариқ, аз таҳлилу баррасии сарчашмаҳои илмӣ марбут ба таҳқиқи роҳу воситаҳои савол ва ҷиҳатҳои мухталифи он маълум мегардад, ки масъалаи мазкур дар забони англисӣ нисбат ба забони тоҷикӣ васеътар ва серчанбатар баррасӣ шудааст. Ин далелҳои худро дорад, чунончи забони англисӣ яке аз забонҳои паҳншудатарин ва серистеъмолтарини дунё ба шумор меравад ва паҳлуҳои хурду бузурги истеъмоли онро аз ҷониби соҳибзабонони сершумор фаро мегирад. Дар оянда мавриди таҳқиқоти

махсус қарор додани ин ҷанбаҳои мафҳуми “савол” дар забони тоҷикӣ аҳаммияти илмию амалӣ дорад ва дар шароити ҷаҳонишавӣ забони адабии ҳозираи тоҷикӣ низ ба фазои илму техникаи замон ворид мегардад ва ин ба тарзу дараҷаҳои корбурди забон бетаъсир намеронад.

Хулоса, воҳидҳои забонӣ дар шакли савол дар забони англисӣ танҳо барои ифодаи савол корбаст нашуда, балки барои ифодаи тобишҳои маъноии зиёд ва вазифаҳои функционалӣ, услубӣ ва прагматикӣ фаровон истифода мешаванд. Ҳамзамон, ин маъноӣ онро надорад, ки аксари тобишҳои маъноӣ ва ҷанбаҳои амалкарди воситаҳои ифодаи савол дар забони тоҷикӣ мавҷуд нест ва ё забони тоҷикӣ аз ин лиҳоз камарзиш ва ё каммаҳсул асту имконоти коста дорад. Дар ин ҷо суҳан дар бораи таваҷҷуҳи бештари муҳаққиқон ва ошкор гардидани ин гуна тобишҳои маъноӣ ва ё ҷанбаҳои ҷолиби воситаҳои ифодаи забон аз нигоҳи амалкард ва ё функционалӣ меравад, ки дар забони тоҷикӣ низ андак таваҷҷуҳи бештар ва махсуси забоншиносони тоҷикро, чи дар алоҳидагӣ ва чи дар муқоиса бо забонҳои дигар, тақозо менамояд.

1.4. Ҷойгоҳи воҳидҳои забонӣ дар тарҷума

Тарҷумонӣ яке аз фаъолиятҳои қадими инсонӣ ба шумор рафта, он аввал дар шакли шифохӣ, сипас дар шакли хаттӣ сурат гирифта, аввалин матнҳои тарҷумавӣ ҳуҷҷатҳои расмӣ-коргузорӣ, мактубҳои ҳасанай ва ғайраро ташкил медоданд. “Дар давраҳои минбаъда зарурати тарҷумаи китобҳои муқаддаси замон пеш меояд ва ниҳоят дар асрҳои миёна тарҷумаи матнҳои бадеӣ, алалҳусус, назм рушд мекунад” [82, с. 3].

Яке аз масъалаҳои, ки дар солҳои 50-уми асри XX мавриди мубоҳисаи мутахассисони соҳа қарор дошт, ба забоншиносӣ ва ё адабиётшиносӣ тааллуқ доштани тарҷумашиносӣ буд. “Ва ниҳоят, дар маҷлиси умумиитифоқии тарҷумонҳо, ки соли 1951 дар Маскав доир гардид, мутахассисон ба хулосае омаданд, ки фанни тарҷумашиносӣ унсури умумифилологӣ доништа шавад, зеро он ҳам ба забон дахл дораду ҳам ба адабиёт” [115, с. 29]. Бо ин ақида розӣ шудан мумкин аст, чун забони адабии ҳар як халқу миллат ба адабиёти

бадеии он така менамояд, аксари таҳқиқоти чиддии забон дар тарҷумашиносӣ бо така ба матнҳои бадеӣ (адабиёт) анҷом дода мешаванд, яъне шумораи зиёди осори бадеии тарҷумавӣ сарчашмаи бозғатимоди таҳқиқоти лингвистӣ ба шумор мераванд ва барои рушди минбаъдаи забони адабии умумӣ ва оммафаҳм мусоидат мекунанд. Чун асари бадеӣ инъикосгари таъриху ҳаёти фарҳангии мардум тавассути забон аст, тарҷума низ воситаи амалкарди забон дар инъикоси дубораи осори таълифёфта мебошад ва ниёз ба таҳқиқоти бонизом ва батафсили лингвистӣ дорад. Аз ин ҷост, ки дар тарҷумашиносӣ мафҳуми “лингвистикаи тарҷума” ташаккул ёфтааст ва муҳаққиқони сершумори худро дорад. Вобаста ба ин як хулосаи мантиқӣ ба зехн меояд, ки тарҷума ҳам дар забоншиносӣ ва ҳам дар адабиётшиносӣ мақсад ва вазифаҳои хосси худро дорад. Агар дар аксари мавридҳо масъалаҳои забоншиносӣ (шаклу сохтору махсусиятҳои забонии воҳидҳои забон) ва адабиётшиносӣ (ҳангоми кор бо матнҳои бадеӣ – муҳтаво ва тобишҳои маъноӣ ва тарзу воситаҳо ва дараҷаи камолоти интиқоли санъатҳои бадеӣ, мафҳумҳои эстетикиву адабӣ ва ғ.) ҳамзамон мавриди баррасӣ қарор гиранд, дар ҳолатҳои ҷудогона як гурӯҳи корҳои марбут ба тарҷума сирф ҷанбаи забоншиносӣ ва ё сирф ҷанбаи адабиётшиносӣ дошта, барои ошкор сохтани хусусиятҳои забонӣ ва адабии (таъсири эстетикӣ, аҳаммияти адабии асари мавриди тарҷума...) матнҳо равона мегарданд. Вақте ки ба тарҷумаи асари бадеӣ баҳои мусбат доданӣ мешаванд, “забонаш хуб аст”, –мегӯянд. Гузашта аз ин, нависанда ё худ офарандаи асари бадеӣ аввал суҳанвар ва забондон аст. Чӣ барои тарҷумон ва чӣ барои нависанда малакаву маҳорати забондонӣ воситаи аввалиндараҷа ва ҳалкунанда маҳсуб меёбад.

Таҳқиқот дар мавриди ҷанбаҳои забонии тарҷума таърихи тулонии худро доранд ва ба ҷуз мафҳуми “лингвистикаи тарҷума”, ки дар боло ёдоварӣ кардем, мафҳумҳои “назарияи забонии тарҷума”, “забон ва тарҷума”, “мушкилоти грамматикӣ тарҷума” ва ғайра рӯйи кор омадаанд, ки

муҳаққиқони худро доранд ва мавқеи онҳо дар тарҷумашиносӣ бо асосҳои илмӣ борҳо собит гаштаанд.

Масъалаҳои назарияи забонии тарҷума дар қорҳои илмӣ-таҳқиқотии олимони Ғарб – Ч. Кэтфорд, Ю. Найда, Р. Якобсон ва ғайра; рус – Л.С. Бархударов, В.Г. Гак, Я.И. Ретскер, А.В. Фёдоров, А.Д. Швейтсер ва дигарон ва забоншиносони тоҷик Э. Муллоқандов, Ҳ. Аҳрорӣ, М. Шакурӣ, Ф.М. Турсунов ва дигарон мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Намояндаи мактаби забонии Лейптсиг, олими бузурги олмонӣ О.Каде дар таҳқиқоташ оид ба масъалаҳои забонии тарҷума хулоса карда, таъкид менамояд, ки “назарияи “асили илмӣ” тарҷума ин назарияи хосаи лингвистӣ мебошад” [136, с. 5]. Таъкидҳои муҳаққиқи дигари рус ва амрикоӣ Р. Якобсон низ мантиқӣ ва боадолат ба назар мерасад: “амалияи васеъ паҳншудаи муоширати байнизабонӣ, алалхусус, фаъолияти тарҷумонӣ, бояд зери мушоҳидаи доимии илми забоншиносӣ қарор дошта бошад” [159, с. 234]. Суханҳое, ки даҳсолаҳо пеш аз ин гуфта шудаанд, то ба ҳол мубрам ва аҳаммиятнок буда, даҳсолаҳои зиёд низ ин мақоми собитшудаи таҳқиқоти забоншиносӣ арзишманду аҳаммиятнок хоҳанд монд.

Забоншиносии рус В.Г. Гак қорҳои илмӣ-таҳқиқотиро дар атрофи масъалаҳои робитаи забон бо тарҷума сершумор ва гуноунчанба ҳисобида, ҳамаи онҳоро дар се гурӯҳ баррасӣ мекунад: “1) қорҳое, ки дар онҳо муҳтавои забоншиносӣ барои асосноккунии назария ва амалияи тарҷума истифода мегардад. Китобҳои маъруфи олимони А.В. Фёдоров, В.Н. Комиссаров, А.Д. Швейтсер, Я.И. Ретскер, Л.С. Бархударов ва дигарон аз ҳамин қабиланд; 2) қорҳое, ки дар онҳо тақсимшавии проблематикаи умумилингвистӣ дар тарҷума ҳамчун намуди махсуси фаъолияти нутқӣ нишон медиҳанд ва 3) қорҳое, ки ҳуди тарҷумаҳо барои таҳқиқоти лингвистӣ ба таври асоснок истифода мегарданд. Мақолаҳо, диссертатсияҳо, монографияҳо бо моҳияти муқоисавӣ аз ҳамин қабиланд” [136, с. 11-12]. Дар воқеъ, диссертатсияи мо ба гурӯҳи сеюми таҳқиқоти забоншиносӣ ва тарҷумашиносӣ дохил мешаванд. Бо вучуди ин, дар сарчашмаҳои илмӣ

таъкид мешавад, ки миёни ин се навъи таҳқиқот ҳудудҳои дақиқи гузоштан мумкин нест ва ҳолатҳое вомехӯранд, ки дар як кори илми унсурҳои ҳар се навъи корҳо дида мешаванд ва таҳқиқоти муқоисавӣ на ҳамеша бо таъя ба матнҳои тарҷумавӣ сурат мегиранд. Ин ҷо сухан дар бораи он меравад, ки ҳар кори илмӣ-таҳқиқоти мақсад ва вазифаҳои худро дорад, ки ҳамгони масъалагузори рӯйи яке аз ин ҷанбаҳо ҳамчун “вазифаи асли” таъкид карда мешавад.

Яке аз мутахассисони рус В.Н. Комиссаров ба он ақида аст, ки “ҷанбаҳои лингвистии тарҷума тасодуфӣ ва ё қанорӣ набуда, механизми асосии ин зухуротро ташкил медиҳанд, тамоми ҷиҳатҳои муҳимми онро дар бар мегиранд ва мавҷудияти онро ба сифати навъи муоширати байнизабонӣ муайян мекунанд” [64, с. 4]. Ӯ ҳамчунин меафзояд: “Омузиши забонии тарҷума нишон дод, ки тарҷума ҷузъи ҷудонашавандаи объекти илм дар бораи забоншиносӣ мебошад ва таҳлили назариявии падидаи муоширати байнизабонӣ барои рушди худ забоншиносӣ зарур аст ва натиҷаҳои хеле пурмаҳсул ба бор меорад. Ҳоло шубҳае нест, ки тарҷума бояд ҳамчун намуди махсуси амалқарди забонҳо, тарзи махсуси амалисозии нутқии онҳо баррасӣ шавад, ки бидуни омузиши он донишҳои мо дар бораи моҳият ва функсияҳои забон ба таври қофӣ пурра нахоҳанд буд” [64, с. 5]. Яъне сухан дар ин ҷо дар бораи дохил намудани тарҷума ба объекти таҳқиқи илм дар бораи забон ва инкишофи соҳаи нави таҳлили лингвистӣ меравад. В.Н. Комиссаров яке аз ҷонибдори барҷастаи назарияи забонии тарҷума буда, дар қорҳои худ мафҳумҳои “семантикаи тарҷума”, “прагматикаи тарҷума”, “услубиноси тарҷума”, “моделсозии тарҷума”, “меъёрҳои тарҷума”-ро бо таваҷҷуҳ ба нақши марказии забон мавриди баррасӣ қарор медиҳад [64].

Ба назари тарҷумони барҷастаи тоҷик Ҳ. Аҳрорӣ, “қонуни асосии тарҷума, гуфтан мумкин аст, “Credo”-и он се шартро дар назар дорад: якум, донишгари забони модарии худ; дуюм, донишгари материал; сеюм, донишгари забони асаре, ки тарҷума карда мешавад” [9, с. 32].

Мунтазам собит мегардад, ки нақши забон дар раванди тарҷума марказӣ ва дониستاني ҳам забони аслӣ ва ҳам забони тарҷума шартӣ калидӣ аст. Дар бобати нуксонҳо дар корбурди забони тоҷикӣ ҳангоми тарҷума аз забонҳои дигар, алалхусус, забони русӣ вобаста ба вазъи замон, Э. Муллоқандов “ба чанд нуктаи муҳимми истифодаи забони тоҷикӣ аз ҷониби тарҷумонҳои рӯз ва нуксонҳову сабабҳои роҳ ёфтани тарҷумаҳои аз нигоҳи ҳусни баён ва татбиқи забон ночур ва нораво ишораҳои судманд кардааст” [80, с. 147-183].

Яке аз нуктаи муҳим ҳангоми баррасии тарҷума аз нигоҳи забон ин робитаи миёни забон ва нутқ аст, ки аз баҳсҳои дохилизабонӣ маҳсуб ёфта, ҳар ду дар якҷоягӣ ба тарҷума муқобил гузошта мешаванд ва забонӣ ё нутқӣ номида шудани ин ё он масъалаи марбут ба тарҷума, ба назари мо, як ҳолати шартӣ аст. Нутқ ин ҷиҳати амалкарди забон аст, ки дар ҳолатҳои ҷудогона дар раванди таҳлилҳои лингвистӣ маҳз нуктаҳои он метавонанд баррасӣ гардаднд, вале дар ҳар сурат нутқ як шакли забон аст ва масъалаи забоншиносӣ ҳисобидани ягон нуктаи нутқӣ иштибоҳи ҷиддӣ ҳисобида нахоҳад шуд. Ба ақидаи яке аз намоёндагони мактаби лингвистии Женева Ф. де Соссюр, “Нутқ ташкилаи мураккаби фардӣ-иҷтимоиеро мемонад, ки дар он нақши муҳимтаринро – ҳамзамон ҳам ҳамчун васила ва ҳам ҳамчун маҳсули нутқ - забон мебозад” [133, с. 57]. Аз гуфтаҳои боло метавон хулоса кард, ки ҳарчанд натиҷаи кори нутқ аз ҷониби шахсони алоҳида вобаста ба вазъияту шароити лаҳзаӣ нутқ ва ниятҳои гуёнда ҳосил мешавад ва маҳсули кори эҷодии инфиродӣ аст, вале комилан субъективӣ хондани он мантиқан дуруст нест, зеро дар он унсурҳои низомии забон ба кор мераванд ва гуёнда дар нутқаш аз забон истифода мебарад ва ҳастии онро нигоҳ медорад. Соҳибзабон асноӣ истифода аломат ва василаҳои забон, қоидаҳои нахвӣи онро дар ибораву ҷумласозӣ аз рӯйи хости худ, ба ҷуз баъзе ҳолатҳои истисноии услубӣ, алахусус дар назм, тағйир намедиҳад. Бинобар ин, таҳлили лингвистии асарҳои нутқӣ дар бораи низомии забон ва қоидаҳои амалкарди он маълумоти саҳеҳ ва об’ективиро фароҳам меорад.

Бояд дар хотир нигоҳ дошт, ки чихати забонии тарҷума низ серпахлу ва серчанба буда, аз ҷониби олимони дигари соҳа мавриди баррасӣ қарор мегиранд [141; 151; 14; 101; 65; 26; 185; 161 ва дигарон]. Дар забоншиносӣ ва тарҷумашиносии тоҷикӣ таҳқиқоти масъалаҳои назариявии робитаи забон ва тарҷума ба таври махсус ва низомдор ханӯз ба роҳ монда нашудаанд. Баъзе корҳои ҷудоғона, ки масъалаҳои тарҷума, аз ҷумла нуктаҳои марбут ба таҳқиқоти забонии он, дар таҳқиқоти забоншиносии муқоисавӣ ба назар мерасанд, аз нигоҳи миқёсу дараҷа ва миқдор чандон кофӣ нестанд, ки ёдоварӣ карда шаванд.

Яке аз масъалаҳои муҳимми забоние, ки дар раванди тарҷума ногузир аст ва дар таҳқиқоти илмӣ тарҷумашиносӣ хуб инъикос ёфтааст, ин мушкилоти грамматикӣ ё худ дастурии тарҷума маҳсуб меёбанд, мавзуи мавриди таҳқиқи мо маҳз ба ин бахши ҷанбаҳои забонии тарҷума бахшида шудааст.

Дар радифи гурӯҳи калони муаммоҳои забонии тарҷума мушкилоти грамматикӣ он мавқеи хос доранд, ки бевосита бо мавзуи диссертатсияи мо иртибот доранд. Масъалаи мазкур асосҳои назариявии худро дорад ва мавриди таваҷҷуҳи муҳаққиқон-тарҷумашиносон қарор гирифтааст [45; 101; 124; 2; 139 ва дигарон]. Масалан, Ю.А. Зусман мушкилоти луғавӣ ва грамматикӣ тарҷумаро дар мисоли забонҳои русӣ ва англисӣ баррасӣ намуда, вижагиҳои аксари кулли ҳиссаҳои нутқро дар ин ду забон нишон медиҳад. Дар таҳқиқоти Я.И. Ретскер бештар масъалаҳои наҳвӣ тарҷума таҷассум ёфта, омилҳои зарурати истифодаи таҳвилҳои дастурӣ нишон дода шудаанд. Муҳаққиқ чунин қайд менамояд: “Тарҷумаи таҷассусии касбӣ дар марҳилае оғоз мегардад, ки тарҷумон ҷумлаи забони хориҷиро фаҳмидааст ва, бинобар ин, сохтори грамматикӣ он ошкор шудааст” [101, с. 83]. Матлаб дар ин ҷо ин аст, ки барои дуруст фаҳмидан ва пешниҳод намудани тарҷумаи саҳеҳ сараввал дарк ва барои худ равшан сохтани сохтори наҳвӣ воҳиди забон, ки аз воҳидҳои луғавию наҳвӣ таркиб меёбад ва дар ин асос мушаххас намудани маънои умумӣ ҷумла нақши калидӣ дорад. Дар бобати масъалаи

мавриди баррасии мо тарчумашиноси бузурги рус Я.И. Ретскер мулоҳизаҳои ҷолиб дорад. Чунончи, ӯ ба он ақида аст, ки монандии миёни сохтори нахви забонҳо дар аксари мавридҳои тарҷумаи тахтуллафзиро ба натиҷаҳои мусбат мерасонад, яъне тарҷума бидуни тағйири сохтор ва тағйироти ҷиддии тартиби калимаҳои таркибии он сурат мегирад. Бо вучуди ин, дар хотир бояд дошт, ки раванди тарҷума вижагиҳо ва талаботи худро дорад ва ҳатто дар сурати мувофиқати комили сохтор ва навъҳои ҷумлаҳо дар забонҳои А ва Б аз тарҷумон татбиқи таҳвилҳои дастуриро тақозо мекунад, ки дар натиҷа сохтори ҷумла пурра ё қисман тағйир меёбад ва ҳиссаҳои нутқ ва аъзои ҷумла иваз карда мешаванд. Дар ҳар сурат ин кор чандон саҳл набуда, аз тарҷумон маҳорату малакаи хос ва дониши хуби забонҳо, алаҳусус, вижагиҳои дастурии онҳоро талаб менамояд. Гузашта аз ин, як нуктаи бисёр муҳим – сохтори нахвӣ бояд дар мадди назари тарҷумон қарор дошта бошад, яъне ҷумлаҳо дар радифи вижагиҳои сирф дастурӣ метавонанд, вазифаҳои дигари услубӣ-экспрессивӣ ва прагматикӣ дошта бошанд. Ин маънии онро дорад, ки хусусияти фарозабонии ҷумлаҳо низ бояд ба назар гирифта шаванд. Вобаста ба ин, Я.И. Ретскер омилҳои зеринро ба татбиқи таҳвилҳои дастурӣ таъсиррасон медонад: “Вазифаи синтаксисии ҷумла; таркиби луғавии ҷумла; сохтори маъноии ҷумла; контекст (муҳити атроф)-и ҷумла; вазифаи экспрессивӣ-услубии ҷумла” [101, с. 86]. Тавре ки маълум мегардад, тарҷумон ҳамзамон ҳамаи паҳлуҳои ташаккулёбӣ ва қорбаст шудани ҷумларо ба инобат гирад, то ки тасмими ниҳоии ӯ ба тарҷумаи пурраву комил мусоидат намояд.

Ф.М. Турсунов мушкилоти грамматикӣ тарҷумаро шартан ба ду гурӯҳ ҷудо мекунад: “а) мушкилиҳои марбут ба шаклҳои грамматикӣ ё худ хусусияти морфологӣ калимаҳо; б) мушкилиҳои марбут ба нахв ё худ ҷумлабандӣ ва барои худ дуруст фаҳмида тавонишани хусусияти сохтории ҷумлаҳо. Ин гурӯҳи мушкилиҳо низ ду ҷанбаи асосӣ доранд. Агар, аз як тараф, дар асоси ягон маънӣ ё мазмуну мундариҷаи даркшуда тартиб дода тавонишани ҷумла, чи дар забони модарӣ ва чи дар забони хориҷӣ, як ҷиҳати

масъала бошад, аз тарафи дигар, чунонки аз таҷрибаҳо бармеояд, дуруст дарк карда тавонистани сохтори синтаксисӣ, яъне ҷумла, ва муносибатҳои байни ҷузъҳои он, яъне аъзои ҷумла, барои дуруст тарҷума кардани муҳтавои воҳиди забонӣ ҷиҳати дигари масъала мебошанд, ки ин ҳар ду низ муҳимманд” [139, с. 5]. Дар ин иқтибос нозуқиҳои асосии кори тарҷумон бо воҳидҳои дастурии забон ба таври возеҳ таҷассум ёфтаанд.

Аз гуфтаҳои боло метавон хулоса кард, ки тарҷумаи воҳидҳои сарфиву наҳвӣ вижагиҳои худро доранд ва донишмандони онҳо аз ҷониби тарҷумон ба тарҷумаи босифат мусоидат менамояд.

Бояд таъкид кард, ки аксари кулли воҳидҳои забони марбут ба ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба воҳидҳои грамматикӣ – сарфу наҳв – рост меоянд. Бинобар ин, баррасии муаммаҳои дастурии тарҷума дар ҳолатҳои ҷудогона бар мабной воҳиди грамматикӣ мушаххас – ҷонишинҳои саволӣ, зарфҳои саволӣ, ҳиссаҳои саволӣ, ҷумлаҳои саволӣ дар алоҳидагӣ ба мақсад мувофиқ аст. Масалан, тарҷумаи ҷонишин ва зарфҳои саволӣ, ба истиснои баъзе ҳолатҳои ҷудогона, ки ба моҳият ва тарзи миллии истифодаи забонҳо марбут аст, бо истифода аз муодилҳои худ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ сурат мегиранд. Тарҷумаи ҳиссаҳои саволӣ нозуқиҳои худро дорад, зеро дар радиҳои воҳиди дастурӣ будан онҳо бо хусусиятҳои миллии соҳибзабонон робитаи зич доранд ва аз тарҷумон ҳис намудан ва дуруст ташхис кардани ин омилҳои фарозабониро тақозо мекунад. Усулҳои тарҷумаи ҷумлаҳои саволиро дар умум ба тарҷумаи ҷумла, ки дар боло каме муфассалтар баррасӣ шуд, метавон нисбат дод. Яъне, гуфтан мумкин аст, ки як усули умумии тарҷумае мавҷуд нест, ки ба ҳамаи роҳу воситаҳои ифодаи савол дар забонҳои мавриди муқоиса нисбат дода шавад. Ҳолатҳои мушаххасро дар бахшҳои марбутати диссертатсияи мазкур баррасӣ намуд, натиҷаву хулосаҳои марбутаро манзур хоҳем сохт.

Ҳамин тариқ, мусаллам аст, ки аз забони А ба забони Б ҷиҳати маъноии воҳидҳои забон тарҷума мегарданд ва ё интиқол меёбанд, на маъноҳову сохторҳои грамматикӣ. Вале дар сурати нодуруст дарк гардидани маъноҳои

грамматикӣ, муносибатҳои сарфиву наҳвии воҳидҳои дастурӣ ва ғайра тарҷумаи комил ба даст намеояд, зеро ин ба дарки дурусти маъноӣ воҳидҳои забонӣ – вожаҳо, ибораҳо, ҷумлаҳо ва ғайра таъсир мерасонад. Бинобар ин, мушкилоти грамматикӣ тарҷума ҷой доранд ва масъалаҳои грамматикӣ тарҷума барои тарҷумон муҳим ва муассиранд.

БОБИ 2. ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ РОҲҲОИ ИФОДАИ САВОЛ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

2.1. Воситаҳои луғавӣ-сарфӣи ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Мусаллам аст, ки мафҳуми савол дар муоширати соҳибзабонон мавқеи хос дорад ва бидуни қорбаст шудани ин падидаи забонӣ муомила ва гуфтугӯи байни мардумро комил ҳисобидан мумкин нест. Чунонки дар боло зикр гардид, воситаҳои ифодаи савол дар забонҳои гуногун, алалхусус, забонҳои тоҷикиву англисӣ, ба таври хос сурат мегирад ва масъалаи мазкур аз таваҷҷуҳи ҳосаи мутахассисони забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар давраи гузаштаву ҳозира, чи дар алоҳидагӣ ва чи дар шакли муқоиса, бархӯрдор аст.

Дар давоми солҳои 2002 –2018 (16 сол) дар Тоҷикистон 81 кори илмӣ-таҳқиқотии шаклҳои гуногун навишта шудааст, ки онҳо ба омузиши муқоисавии ҷанбаҳои гуногуни ҷонишинҳо дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва забонҳои хориҷӣ бахшида шудаанд. Аз онҳо танҳо 12 кори илмӣ ба масъалаҳои ҷонишинҳои саволӣ бахшида шудааст [54; 110; 111; 113; 112 ва ғ.], ки 11 кори он ба як муаллиф тааллуқ дорад [74, с. 414-420].

Ҳамчунин, дар давоми ҳамин давра аз теъдоди умумии тақрибан 168 кори илмӣ-таҳқиқотии марбут ба омузиши вижагиҳои мухталифи ҷумлаҳо аз нигоҳи муқоиса танҳо 4 адад ба таҳқиқи ҷумлаҳои саволӣ бахшида шудааст [114; 118; 145], ҳарчанд ду адади он ба забони тоҷикӣ иртибот надорад. Инчунин, асосҳои ба ин рӯйхат роҳ ёфтани кори А.А. Саримбетова маълум нест [74, 466-479]. Дар ҳар сурат, ночиз будани шумораи қорҳои илмӣ-таҳқиқотии марбут ба вожа ва ҷумлаҳои саволӣ дар мисоли забон тоҷикӣ дар муқоиса бо забонҳои дигар собит мегардад. Ин вазъият аз он далолат мекунад, ки потенциали таҳқиқотии воситаҳои луғавӣ-сарфию нахвӣи ифодакунандаи савол дар забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забонҳои дигар, алалхусус, забон англисӣ ҳанӯз пурра истифода нагардидааст.

Дар боби мазкур роҳу воситаҳои луғавию сарфӣ ва нахвии ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор хоҳанд гирифт.

Бояд қайд намуд, ки зери мафҳуми “воситаҳои луғавӣ-сарфӣ” воҳидҳои забоние дар назар дошта шудаанд, ки моҳиятан худ ифодакунандаи савол мебошанд, яъне вазифаи аслии ин вожаҳо ифода савол аст.

2.1.1. Ҷонишинҳои саволӣ ҳамчун яке аз роҳҳои барҷастаи ифодаи савол дар забонҳои мавриди муқоиса

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ воситаҳои луғавии ифодаи савол ҷонишинҳои саволӣ маҳсуб меёбанд. Онҳо дар ташаккули ҷумлаҳои саволӣ нақши муҳим доранд. Ҷонишинҳои саволӣ дар ҷаҳорҷӯби вазъияти гуфторӣ маълумоти мушаххасро талаб менамоянд.

Дар забони англисӣ ҷонишинҳои саволӣ воҳидҳои луғавии зеринро дар бар мегиранд: *who, whom, whose, which, what, when, where, why, how* ва ғ.

Дар забони тоҷикӣ бошад, ба “сифати ҷонишинҳои саволӣ калимаҳои *кӣ?, чӣ?, кӣҳо?, чӣҳо?, кадом?, чанд?, чаро?, кай?, чӣ гуна?* ва амсоли инҳо истеъмол мешаванд” [32, с. 164].

Дар забонҳои муқоисашаванда ҷонишини саволии “*чӣ?*” – “*what?*” нисбат ба ашёи бечон, мафҳумҳои маънӣ ва ҳайвонот қорбурд мешавад:

What do you have to eat? [193, с. 16].

What is a bone spur? [193, с. 86].

Бояд гуфт, ки дар забони тоҷикӣ ҷонишини саволии “*чӣ?*” маъмулан пеш аз хабар дар охири ҷумла меояд.:

Ҳанӯз аз оғози сафар ҳар замон фикр мекунам, ки маънои калимаи Норин чӣ бошад? [184, с. 104].

Хусусияти хоси ҷонишини саволии “*чӣ?*” қабул намудани бандаки хабарӣ мебошад.:

Охир ҳамин маблағ барои чист? [173, с. 32].

“Дар забони тоҷикӣ пурсишҷонишини **“кӯ?”** нисбат ба шахс кор фармуда шуда, дар баъзе маврид бандаки хабарӣ қабул мекунад” [32, с. 164]:

Шумо кистед, чаро худатонро ин қадар хор медоред? [190, с. 150].

Дар забони англисӣ бошад, ҷонишини мазкур муодили худро дар шакли **“who”** доро буда, ба шахс далолат менамояд ва дар ҷумла ба вазифаи мубтадо ва ё ҷузъи номии хабар меояд:

Who had lived here a thousand years ago on Mars? [200, с. 132].

Дар мисоли мазкур ҷонишини **“who”** – **“кӯ?, чӣ касе?, киҳо?, чӣ касоне?”** [167, с. 919] ба вазифаи мубтадои ҷумла омада, дар аввали ҷумла мавқеъ гирифтааст. Азбаски ҷонишини саволӣ ба ҳайси мубтадои ҷумла корбаст гардидааст, дар он тартиби калима ба мисли ҷумлаҳои ҳикоягӣ мебошад.

Дар забони тоҷикӣ қатъи назар аз вазифаи ҷонишини **“кӯ?”** дар ҷумла он мавқеи гуногунро ишғол мекунад.:

Кӯ туро маҷбур кардааст? [181, с. 38].

Кӯ ба ту иҷозат дод? [181, с. 59].

Дар мисолҳои ғавқузиқр ҷонишини саволии **“кӯ?”** пеш аз пуркунандаи бевосита ва бавосита мавқеъ гирифтааст.

Таҳлили ҷумлаҳо нишон дод, ки ҷойи ҷонишини саволии **“кӯ?”** дар ҷумлаҳои тоҷикӣ устувор набуда, он пас аз пуркунандаи бевосита, пеш аз хабар низ омода метавонад.:

Баргро кӯ мекашонад? [181, с. 43].

Агар мо кор карда натавонем, ин қадар банди дар ин ҷо гунишударо кӯ мекунад? [181, с. 35].

Тавре ки қайд карда будем ҷонишини саволии **“who?”** ҳамчун ҷузъи номи хабар низ корбаст мешавад: *But who is he?* [202, с. 95].

Дар мисоли мазкур ҷонишини саволии **“who”** ҷузъи номии хабар маҳсуб меёбад, зеро ҳангоми ҷавоб додан ҷонишини шахсии **“he”** чун мубтадои ҷумла корбаст гардида, воҳиди луғавие, ки барои ҷавоб додан ба ҷонишин истеъмол мегардад, ба таркиби хабари ҷумла дохил мешавад.

Ҳамин тавр, дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ умумият дар маънои ҷонишинҳои саволӣ зоҳир меёбад. Сарфи назар аз умумиятҳо миёни ҷонишинҳои саволии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, хусусиятҳои хос низ мавҷуданд. Аз ҷумла, шакли ҷамъи ҷонишинҳои “*кӣ?*” – “*киҳо?*”, “*чӣ?*” – “*чиҳо?*” ва “*кадом?*” – “*кадомҳо?*” забони тоҷикиро аз забони англисӣ фарқ мекунонад, яъне дар забони тоҷикӣ ҷонишинҳои саволӣ дорои категорияи шумора буда, дар онҳо шумораи танҳо ва ҷамъ ба ҳам муқобил гузошта мешаванд. Ҷунончи:

Охир, ман он ҷо ба пеши кӣ меравам ва киҳоро гирифта меорам? [171, с. 205].

Дар забони англисӣ ҷонишини саволӣ доимо дар шакли танҳо истеъмоли гардида, шумораи ҷамъ надоранд, аз ин рӯ, хабари ҷумла низ бо ҷонишинҳои саволӣ дар шумораи танҳо мувофиқат мекунад “Ҷонишинҳои саволӣ (*hwā – who, hwæt – what*) дар шумораи танҳо қорбаст мешаванд” [77, с. 373]:

Who was the criminal, then? [202, с. 95].

Тавре ки дида мешавад, ҷонишини саволии “*who?*” дар ҷумла ба вазифаи мубтадо омада, феъли “*to be*” дар замони гузашта, дар шумораи танҳои “*was*” мавриди истифода қарор гирифтааст.

Дар сурати ба вазифаи пурқунанда омадани ҷонишинҳои саволӣ дар забони тоҷикӣ пайвандаки “*-ро*” ва ё пешояндҳои гуногун, аз қабилӣ *ба, бо, аз* ва амсоли инҳо илова қарда мешавад, ки ҳолати мазкур ба забони англисӣ хос нест:

Чиро дар назар дорад? [181, с. 133].

Дар мисоли ғавқ ҷонишини саволии “*чӣ?*” дар ҷумла ба вазифаи пурқунандаи бевосита омада, ба он пасванди “*-ро*” илова гардидааст.

Дар сурати ба вазифаи пурқунандаи бавосита омадани ҷонишини саволӣ он бо пешояндҳо қорбаст мегардад:

Шумо ду ҳазор тангари ба кӣ дода будед? [172, с. 220].

Боз аз кӣ гила қардан мумкин? [184, с. 12].

Дар забони англисӣ танҳо ҷонишини саволии **“who?”** дар баъзе мавридҳо, ҳангоми ба вазифаи пурқунанда истеъмол гаштан шакли **“whom?”**-ро мегирад:

*“I whetted my tongue: as he reached me, I asked with asperity, **whom** he was going to marry now?”* [201, с. 415].

Яке аз вижагиҳои ифодаи савол дар забони англисӣ дар истифодаи пешояндҳо бо ҷонишинҳои саволӣ зоҳир меёбад. Дар забони англисӣ пешоянде, ки бо ҷонишини саволӣ корбаст мешавад, дар бештари мавридҳо баъди феъл ва дар сурати мавҷудияти пурқунанда баъд аз он мавқеъ мегирад:

*‘My dear boys, **what** are you thinking **about?**’ exclaimed Mrs. Lynn* [201, с. 292].

*‘What were you opening the window **for?**’* [201, с. 43].

Агар бар ивази **“whom?”** ҷонишини **“who?”** мавриди истифода қарор гирад, пас чунин мавқеъгирии пешоянд ягона ҳолати имконпазир мебошад:

Who** the deuce have you been **with? [201, с. 668].

Агар дар забони англисӣ ҷонишини саволӣ дар аввал ва пешоянд дар охири ҷумла мавқеъ гирад, пас, дар забони тоҷикӣ пешоянд пеш аз ҷонишин омада, ҷойи онҳо дар ҷумла одатан пеш аз хабар мебошад.:

Ин ғанҷоро ба кӣ мегӯӣ? [181, с. 134].

Дар сурати корбурди ҷонишини **“whom?”** дар забони англисӣ ба мисли забони тоҷикӣ пешоянд пеш аз ҷонишин гузошта мешавад.:

*“‘Adele,’ I inquired, ‘**with whom** did you live when you were in that pretty clean town you spoke of?’* [201, с. 155].

***With whom** will Blanche Ingram pair?* [201, с. 276].

Қайд кардан бамаврид аст, ки ҳамчун пурқунанда одатан шакли **“who”** дар нутқи гуфтугӯӣ дар аввали ҷумла корбурд мешавад:

***Who** is it like?’* [201, с. 566].

Дар забонҳои мавриди назар ҷонишини саволи **“кадом?”** – **“which?”** дар робита ба ашёву одамон ҳангоми мавҷудияти интиҳоби онҳо корбаст шуда,

пас аз онҳо маъмулан исм истеъмол мегардад. Дар забонҳои мавриди назар ҷонишини мазкур нисбати исми шахс ва ғайришахс корбаст мешавад:

*But **which** woman, I wonder?* [204, с. 379].

Кадам шамол овард? [181, с. 26].

Дар забони англисӣ ҷонишини “**which**” ҳангоми интихоби касе ё чизе аз гурӯҳи маҳдуд бидуни нишон додани унсuri мушаххас истифода шуда, ибораи “**which of**” бо мақсади таъкид намудани унсuri мушаххас аз доираи гурӯҳи муайян корбаст мешавад.:

*“Now **which of** you most resembles Bothwell?” cried Mr. Rochester*” [201, с. 271].

Дар забони тоҷикӣ низ ҷонишини “**кадом?**” вазифаи ҷудокунии дошта, барои муайян намудани ашё хизмат менамояд ва, одатан, ҷойи он пеш аз муайяншаванда мебошад.:

Кадам фермаро мегӯед, Раис? [181, с. 15].

Нуктаеро дар ин ҷо бояд ёдовар шуд, ки дар забони англисӣ ду воситаи баёни саволҳо бо ҷонишини “**кадом?**” вуҷуд дорад. Дар сурати мавҷудияти “интихоб миёни шумораи маҳдуди ҳолатҳои имконпазир дар заминаи муҳокима ҷонишини “**which**” истеъмол мегардад” [163, с. 369] ва агар шумораи онҳо маҳдуд набошад, пас ҷонишини “**what?**” ба ҳамин маънӣ мавриди истифода қарор мегирад.:

What tale do you like best to hear? [201, с. 302].

Бояд таъкид дод, ки ба забони англисӣ пайвасти гаштани феълҳои ёрирасони ифодакунандаи замону шахс ба ҷонишинҳои саволӣ ҳангоми ихтисор гаштани онҳо хос мебошад:

What’ll you dream next? [200, с. 10].

Дар мисоли фавқ ихтисор шудани феъли ёрирасони “**will**”, ки дар забони англисӣ барои ифода намудани замони оянда истеъмол мегардад ва пайвасти гаштани он бо ҷонишини саволи “**what?**” – “*Чӣ? Кадом? 2) чӣ гуна?, чӣ хел?, чӣ навъ?, чӣ қадар?, чӣ андоза? 3) маҷ. чаро? чӣ гуна? чӣ тавр? ба чӣ андоза? ба чӣ дараҷа?*” [167, с. 914] ба назар мерасад. Ҳолати мазкур дар

забони тоҷикӣ мушоҳида намешавад. Таҳлили фарҳанги дузабонаи англисӣ-тоҷикӣ нишон дод, ки ҷонишини саволии *“what?”* ба маънои маҷозӣ низ корбурд мешавад.

Дар забони англисӣ ҷонишинҳои саволие, ки ба вазифаи муайянкунанда дар ҷумла меоянд, одатан, пеш аз муайяншаванда мавқеъ мегиранд:

Whose house is it? [201, с. 174].

Дар забони тоҷикӣ бошад, чунин ҷонишинҳо пас аз муайяншаванда пеш аз хабар меоянд, ки дар ҷумлаи зер баръало намудор мебошад.:

Аризаро аз номи кӣ навиштад? [171, с. 70].

Нақши ҷонишинҳои *“чӣ тавр?/how?”*, *“куҷо?/where?”*, *“кай?/when?”*, *“чаро?/why?”* ва амсоли инҳо дар ифодаи саволҳои тоҷикӣ ва англисӣ низ бориз аст. Забоншиноси тоҷик К. Усмонов ин навъи ҷонишинҳоро ҳамчун “ҷонишин зарфӣ” [140, с. 55] муқаррар кардааст ва дар забоншиносии англис он ҳамчун “interrogative pro-forms” [163, с. 443] маъмул мебошад. Вожаи “pro-forms” дар фарҳангҳои тафсири забони англисӣ чунин маънидод шудааст: “a word that depends on another part of the sentence or text for its meaning” [220]. – таҳтул. калимае, ки маънояш аз ҷузъи дигари ҷумла ё матн вобаста аст, яъне онҳо калимаҳое мебошанд, ки вобаста ба матн аз як ҳиссаи нутқ ба дигар ҳиссаи нутқ мегузаранд.

Ҷонишини *“кай?/when?”* замони иҷрои амалро муайян мекунад.:

Таоматон кай тайёр мешавад? [171, с. 136].

Дар забони англисӣ мавқеи ҷонишини *“when?”* дар аввали ҷумла буда, он ҷавоби пурраро аз шунаванда тақозо менамоянд.:

When do you want to go? [200, с. 22].

Ҳангоми кӯтоҳкунии феъли ёридиҳанда он маъмулан ба ҷонишини саволӣ бо илова намудани апостроф (') ҳамроҳ навишта мешавад.:

When's he landing? [200, с. 26].

Ҷонишини *“куҷо?/where?”* бошад, барои ифода намудани муайян кардани макону самти амал ва ё ашё корбаст мешавад.:

Where are you going? [200, с. 28].

*Вақти ношто Аноргул пурсид: “Ризо **кучо** шуд?” [190, с. 40].*

Дар забони тоҷикӣ пешоянди “**кучо?**” дар бештари маврид бо пешояндҳои ифодакунандаи макону самт якҷоя истеъмол мегардад:

*Худатон **дар кучо** кор мекунад?* [184, с. 33].

Бояд тазаққур дод, ки маънои ҷонишин ба пешоянди бо он истеъмолшаванда вобаста мебошад ва ҳолати мазкур хоси забони тоҷикӣ буда, дар забони англисӣ ба назар намерасад. Бо пешоянди “**аз**” мавқеи баромади амал – аз дохили предмет ва ё аз сатҳи он ё ки аз боло ба поён равона шудани амалро нишон медиҳад:

*Ниҳолишинониаш **аз кучо** сар шуд?* [184, с. 173].

Тавре ки дида мешавад, дар ҷумлаи болозикр ҷонишини “кучо?” бо пешоянди “аз” якҷоя корбаст гардида, бо мақсади муқаррар кардани макони саршавии амал истифода гардидааст.

Ҷонишини “**кучо?**” дар якҷоягӣ бо пешоянди “**ба**”, асосан, самти амал ва ё ҳаракатро нишон медиҳад:

*Дар он вақт хуни ҳайвоноти кушташуда **ба кучо** меравад?* [171, с. 307].

Ҷонишини зарфӣи “**чаро?/why?**” дар забонҳои мавриди назар бо мақсади муайян намудани сабаби иҷро шудан ва ё нашудани амал дар ҷумла корбаст мешавад:

***Why** did you tell me to look?* [200, с. 80].

*“Шумо **чаро** дар вақти гармии бозор дуқонро партофта, ба хона омадед?”* [173, с. 202].

Дар забони тоҷикӣ барои ифодаи савол на танҳо ҷонишини саволии **чаро?**, балки зарфҳои ҷонишинии *барои чӣ?*, *аз чӣ сабаб?*, *бо кадом сабаб?* низ истифода мешаванд:

*Хӯчаин туро **барои чӣ** сирри таппончаро фош кардӣ гуфта, –чанг накард?* [190, с. 96].

*Ин гап онҳо **ба чӣ сабаб** буд?!* [173, с. 40].

Ба мисли забони англисӣ ҷонишини саволии муайянкунандаи сабаби забони тоҷикӣ дар аввали ҷумла низ мавқеъ мегирад.:

Барои чӣ аз қавоқат барфу борон меборад? [184, с. 226].

Ҷонишини зарфии **“how”** низ ҷумлаи саволӣ сохта, барои муайян сохтани тарзи иҷрои амал хизмат мекунад.:

How can a thing like this happen? [200, с. 110].

Дар ин мисол ҷонишини саволи **“how”** барои муайян кардани тарзи руҳ додани воқеа истеъмом гардида, дар аввали ҷумла пеш аз феъли модалии **“can”** омадааст.

Бояд гуфт, ки дар забони англисӣ бо ҷузъи **“how”** як қатор ҷонишинҳои зарфии саволӣ таркиб меёбанд, ки дар ифодаи савол нақши онҳо муҳим аст. Махсусан, таркиби **“how long”** ҷонишини зарфӣ ба ҳисоб рафта, барои саволгузорӣ хизмат менамояд ва барои муайян намудани муҳлати иҷрои амал корбаст мешавад.:

How long do you think you can hold out? [200, с. 182].

Дар ҷумлаи мазкур корбасти ҷонишини саволи **“how long”** – **“чӣ қадар?, чанд муддат?, то кай?”** [167, с. 413] мушоҳида мешавад. Ҷӣ тавре ки дида мешавад, ҷумлаи англисӣ аз рӯйи сохт содаи тафсилӣ буда, ҷонишини саволӣ дар аввали ҷумла мавқеъ гирифтааст.

Дар забони тоҷикӣ бо мақсади муқаррар намудани муддати иҷрои амал ҷонишинҳои гуногун, ки, одатан, таркибӣ мебошанд, мавриди корбаст қарор мегиранд:

Лайлоро чанд вақт боз намедонӣ? [181, с. 36].

Бояд гуфт, ки ҷонишинҳои таркибӣ, одатан, аз ҷонишини саволӣ ва дигар ҳиссаҳои нутқ иборатанд, яъне яке аз ҷузъҳои он ҳатман ҷонишини саволӣ мебошад:

Хӯҷаин инҳоро аз куҷо ёфт? [190, с. 86].

Дар мисоли мазкур ҷонишини **“то кай”**-ро мушоҳида намудан мумкин аст, ки он аз пешоянди **“то”** ва ҷонишини зарфии **“кай”** таркиби ёфта, бо мақсади муқаррар намудани муҳлати ба охири расидани ҷафои қаҳрамонони асар корбуд шудааст.

Дар забони англисӣ корбурди калимаҳои саволии *“how many?”* ва *“how much?”* вижагиҳои хоси худро дорад.

Ҷонишини зарфии таркибии *“how many?”* нисбат ба ашёи шумурдашаванда истифода мешавад.:

“How many minutes, for instance, had I devoted to studying the arrangement of this very room?” [201, с. 598].

Дар ин мисол *“how many?”* – *чӣ қадар?* [167, с. 413] барои муайян кардани дақиқаҳои корбаст гардидааст, ки барои омӯхтани сохтори хучра сарф шудааст. Азбаски вожаи *“minute”* дар забони англисӣ ба қатори исмҳои шумурдашаванда дохил мешавад, зарфи саволии *“how many?”* бо он истеъмол мегардад.

Дар забони тоҷикӣ барои муайян намудани миқдори ашёи ҷонишинҳои саволии аз рӯи сохт содаи *“чанд?”* ва таркибии *“чӣ қадар?”* корбурд мешавад.:

Келин, чанд бор фаҳмонам, аз ҳисоби пахта шумо аслан қарздор мондед [181, с. 40].

Дар забони англисӣ зарфи саволии *“how much?”* маъмулан барои муайян кардани миқдори исмҳои шумурданашаванда корбаст мешавад:

“Well, you must have some money; you can’t travel without money, and I daresay you have not much: I have given you no salary yet. How much have you in the world, Jane?” he asked, smiling [201, с. 341].

Тавре аз матн бар меояд, зарфи саволии *“how much?”* – *чӣ қадар?* [167, с. 413] барои муайян кардани маблағи қаҳрамони асар истеъмол гардидааст.

Дар ҳолати ғавқуззикӣ дар забони тоҷикӣ, одатан, ҷонишини таркибии *“чӣ қадар?”* мавриди корбаст қарор мегирад:

Дар ин кор чӣ қадар маблағ сарф мешавад? [171, , с.105].

Тавре ки дида мешавад, дар ҷумлаи мазкур барои ифода намудани маблағи сарфшуда ҷонишини таркибии *“чӣ қадар?”* корбурд шудааст.

Аз ин ҷо бар меояд, ки дар забони тоҷикӣ ҷонишини таркибии *“чӣ қадар?”* нисбат ба ашёи шумурдашаванда истеъмол мегардад.:

Ман дар бозгашт аз Холзода пурсидам, ки мошинаш **чӣ қадар бензин** меҳӯрад? [184, с. 65].

Ба ҷонишинҳои таркибии саволӣ дар забони тоҷикӣ илова гардидани бандакҷонишин ва пасвандҳо хос мебошад:

Дар ҳамин муддати як сол, ки аз тӯй гузашт, аз қарзатон **чӣ қадарашро** кандед? — гуфта пурсид модарам [171, с. 24].

Нисбат ба ашёи шумурдашаванда ҷонишини “чанд?” истеъмол гардида, ба мисли дигар навъи ҷонишинҳои саволии муайянкунанда пеш аз калимаи муайяншаванда мавқеъ мегирад.:

Чанд шишаро холӣ кардӣ? [184, с. 195].

Ба мисли дигар навъи ҷонишинҳои саволӣ ҷонишинҳои саволии ифодакунандаи миқдору андоза дар забони англисӣ дар аввали ҷумла омада, дар забони тоҷикӣ ҷойи онҳо устувор намебошад:

“How much have you in the world, Jane?” he asked, smiling [201, с. 341].

Як қабза ҳалво **чӣ қадар** мешавад? [171, , с. 24].

Хусусияти хоси забони англисӣ дар он зоҳир меёбад, ки дар забони англисӣ калимаҳои *“who?”*, *“what?”*, *“whose?”*, *“which?”*, *“where?”*, *“why?”*, *“when?”* дар ҷумла ҳамчун ҷонишини саволӣ ва ё чун пайвандак истеъмол мегарданд ва ҳолати мазкур дар забони тоҷикӣ мушоҳида намешавад:

“My mother’s name was Eyre; she had two brothers; one a clergyman, who married Miss Jane Reed, of Gateshead” [201, с. 585].

Бояд гуфт, ки *“who?”*, *“what?”*, *“whose?”*, *“which?”*, *“where?”*, *“why?”*, *“when?”* ҳамчун пайвандак дар забони тоҷикӣ мутобиқати худро бештар вақт дар пайвандаки *“ки”* пайдо менамоянд:

“I was shut up in a room where there is a ghost till after dark” [201, с. 31]. — Маро дар хонае, **ки** шабаҳ зиндагӣ дорад, ҳол он ки аллакай торикӣ фаромада буд [195, с. 21].

Ҳамин тавр, ҷонишинҳои саволӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар ифода намудани савол нақши назаррас дошта, дар баробари хусусиятҳои умумӣ дорои хусусиятҳои хоси худ мебошанд.

2.1.2. Ҳиссаҷаҳои саволӣ ва нақши онҳо дар ифодаи савол дар забонҳои мавриди назар

Ҷумлаҳои саволӣ ҳамсухбатро ба баёни маълумоте водор месозад, ки сухангӯӣ тавассути саволи худ меҳаҳад онро муайян намояд. Дар забонҳои гуногуннизом савол бо роҳху воситаҳои мухталиф ифода меёбад, ки аз хусусиятҳои луғавӣ, сарфӣ ва нахвии забон вобастагӣ дорад.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ воситаҳои гуногуни луғавӣ, сарфӣ ва нахвии ифодаи савол мавҷуд аст. Илова бар ҷонишинҳои саволӣ ба воситаҳои луғавӣ ва нахвии ифодаи савол дар забони тоҷикӣ ҳиссаҷаҳои саволӣ ба шумор меравад.

Дар низоми ҳиссаҷаҳои нутқи забони тоҷикӣ ҳиссаҷаҳои саволӣ ҳамчун навъи алоҳидаи ҳиссаҷаҳо муқаррар шудааст. Ҳиссаҷаҳои саволӣ аз ҷониби гӯянда дар нутқ бо мақсади эҷоди фазои эмотсионалӣ корбаст мешавад.

“Дар забони тоҷикӣ ҳиссаҷаҳои саволӣ на ба аъзои алоҳида, балки ба тамоми ҷумла алоқаманд буда, аз бобати ҷой ба се гурӯҳ тақсим мешаванд: пешмавқеъ (оё, магар), пасмавқеъ (-мӣ), нисбатан озод (-а, -чӣ)” [32, с. 330].

Ҳиссаҷаҳои пешмавқеъ дар нутқи бадеӣ зиёд корбаст гардида, дар забон хеле маъмуланд. Дар баробари ифодаи савол ҳиссаҷаҳои пешмавқеъ дар баъзе мавридҳо тобишҳои мухталифи модалӣ ва эҳсосӣ, аз қабилӣ ҳайрат, тааҷҷуб, норозигӣ ва амсоли инҳоро низ ифода менамоянд:

– *Магар чархҳо фуруш нашуданд?*

– *Фуруш шуданд....* [171, с. 78].

Дар ин мисол дар баробари пурсиши маълумот, тааҷҷубу ҳайрати гӯянда низ ифода ёфтааст.

Бояд гуфт, ки ҳиссаҷаи “*магар*” дар ҷумлаҳои забони тоҷикӣ на ҳамеша дар аввали ҷумла мавқеъ мегирад, дар баъзе мавридҳо дар охири ҷумла омадани ин ҳиссаҷа низ ба назар мерасад.:

Илоҷи воқеа қабл аз вуқӯъ кардан беҳтар нест магар? [184, с. 129].

Ҳамчуни, ҳиссаҷаи мазкур дар миёнаи ҷумла, яъне дар ҷумлаҳои пурқунандадор миёни мубтадою пурқунанда ва дар ҷумлаҳои ҳулласи дутаркиба байни мубтадо ва хабар меояд.:

– Ман **магар** ба шумо даллагӣ мекунам? – гуфт ҷавони посбон оташинона [171, с. 400].

Дар забони тоҷикӣ тавассути савол ифода намудани тааҷҷубу ҳайрат бо истифода аз ҳиссаи “**наход?**” низ имконпазир аст. Саволҳои аз ин ҳиссаҷа таркибёфта бештар вақт тааҷҷубу ҳайратро ифода менамоянд:

Наход надонӣ, ки Азроил барои чӣ ба пеши кас меояд? [184, с. 125].

Дар забони англисӣ барои ифода намудани тааҷҷубу ҳайрат тариқи савол одатан саволҳои инкорӣ корбурд мешаванд, яъне ин навъи саволҳо ба мисли саволҳои умумӣ сохта шуда, феъли ёридиҳанда ва ё феъли модалӣ, асосан, дар шакли инкорӣ истифода мешавад:

Doesn't an old thing always know when a new thing comes? [200, с. 154].

Ҳиссаҷаи “**оё?**” дар ифодаи саволҳои умумӣ зиёд корбурд шуда, ба қатори ҳиссаҷаҳои пешмавқеъ дохил мешавад:

– **Оё** медонед, ки сабаби ин чист?

– Не, намедонам ва аз қучо медонистам? – гуфтам ман дар ҷавоб [171, с. 378].

Тавре ки дар ин мисол дида мешавад, ҳиссаҷаи “**оё?**” барои ифодаи саволи умумӣ истифода шуда, пеш аз хабари ҷумла ҷой гирифтааст. Бояд гуфт, ки ин ҳиссаҷа, одатан, пеш аз мубтадо меояд. Азбаски дар ҷумлаи фавқ иҷроқунандаи амал бо бандакҷонишин ифода ёфтааст ва дар он мубтадо ба назар намерасад, ҳиссаҷа пеш аз хабар ҷой гирифтааст.

Дар забони англисӣ дар ин ҳолат ҳиссаҷа истифода намешавад, зеро дар забони англисӣ ҳиссаҷаи саволӣ вучуд надоранд. Бо мақсади ифодаи саволҳои умумӣ, аслан, феълҳои ёридиҳанда, инверсия ва ё оҳанги саволӣ корбаст мешавад:

Do you realize what this is? [200, с. 72].

Ҳиссачаҳои пешмавқеъ дар баёни саволи риторикӣ низ истеъмол гардида, харчанд зоҳиран саволро ифода намоянд ҳам, ба тарзи ҳаяҷономез ақидаи дар савол ифодагардидаро тасдиқ мекунанд:

“Магар ҳаққи 12-сола хизмати ман ним ҷувол гандум мешавад? Шумо бо ин кор меҳаҳед, ки зани ҳалоли худро ба худ ҳаром гардонед?” [171, с. 51].

Бар ҳилофи ҳиссачаҳои пешмавқеъ, ҳиссачаҳои пасмавқеъ ва озод бештар ба нутқи гуфтугӯӣ хос буда, дар асарҳои бадеӣ дар муколамаҳои қаҳрамонони асар зиёд дучор мешаванд.

Ҳиссачаи **-а** дар охири ҷумла мавқеъ гирифта, маъноҳои гуногун, аз қабилҳои саволи соф, тасдиқи саволномез ва саволи таклифномезро ифода мекунад.:

Дар вақти тамошо додани осӣ ман ба ту нишон дода будам-а?

– Ҳа-ҳа! [171, с. 28].

Дар мисоли мазкур ҳиссачаи **-а** барои ифодаи саволе корбаст шудааст, ки тасдиқомез мебошад. Дар ин ҳолат ҷавоби савол бештар шакли тасдиқӣ дорад.

Ҳолати мазкурро дар мисоли зер низ мушоҳида намудан мумкин аст:

– Шумо забони онҳоро мефаҳмидед-а? – гуфт Қорӣ.

– Албатта, мефаҳмам! – гуфт ноиб [172, с. 144].

Қайд кардан бамаврид аст, ки ҳиссачаи **-а** ҳамчун савол барои ифодаи тааҷҷуб дар алоҳидагӣ низ истифода мешавад.:

А? — гуфт Иброҳимхоҷа тааҷҷубкунон, – шумо ба ин кор аз ҷайби худ пул ҳам медиҳед? [171, с. 112].

Ҳиссачаи **-чӣ** дар ду маврид: ҳам дар аввал ва ҳам дар охири ҷумла омада, маъноҳои гуногунро ифода менамояд.

Агар ягон шаккок бо кафишпеишмони ҳазрат аз ин ҷо наравад-чӣ? [171, с. 362].

Дар мисоли мазкур ҳиссачаи **-чӣ** барои ифодаи саволе корбаст шудааст, ки ҷавоби пурраро талаб менамояд.

Ҳиссачаи **-чӣ** барои баёни саволи шубҳаомез низ корбурд мешавад:

*Агар худи ман ҳам аслан ба кино равона бошам –**чи**? [184, с 307].*

Ин навъи савол таачҷубу ҳайратро ифода намуда, ба шунаванда маълумотро тариқи савол мерасонад.

Дар сурати истеъмол гардидани ҳиссаҳои **–чи** бо сиғаи амрӣ ва аорист, нутқи гӯянда оҳанги нарми хоҳишу илтимос ва таклифро касб менамояд:

*“Бисёр хуб, ин тавр бошад, аз номи ман ба бой як хат нависед –**чи**?” [190, с. 215].*

Дар забони англисӣ барои ифода намудани таклиф ва ё маслиҳате, ки тобиши амрӣ дорад, саволҳои махсуси инкорӣ корбурд мешавад. “Саволҳои, ки бо *“Why don’t you”* ва ё *“Why not”* сар мешаванд одатан ҳамчун ҳукм ё дастур (directives) истифода мешаванд. Онҳо маъмулан таклиф, пешниҳод ва ё дастур мебошанд. *“Why don’t you”* маслиҳатро ифода намуда, интиқодомез талаффуз карда мешавад” [163, с. 821]:

Why don’t you drive down to Hurlingham with us? [200, с. 119]

Ҳиссаҳои **–мӣ** дар нутқи гуфтугӯӣ истифода мешавад ва дар насри бадеӣ бошад, он танҳо дар таркиби муколамаҳо мушоҳида мегардад. Ин ҳиссаҳо, дар охири ҷумлаҳои саволӣ мавқеъ гирифта, барои равшантар ифода шудани маънои саволи онҳо мусоидат менамояд:

*Тӯй намекардед, намешуд –**мӣ**? [171, с. 22]*

Қайд кардан бамаврид аст, ки ҳангоми истифода шудани мухотаб дар ҷумла ҳиссаҳои саволӣ пеш аз он мавқеъ гирифта, аз чун қоида мухотаб бо вергул аз тамоми ҷумла ҷудо карда мешавад.:

*Даррав гирифта меравед – **мӣ**, бойбача? [190, с. 93].*

Дар забони англисӣ барои тасдиқ ё инкор намудани маълумоти дар изҳороти гӯянда баёнёфта ё муайян кардани воқеъ будан ё набудани он саволҳои ҷудой (ҳамраӣ) корбурд мешавад, ки дар забони тоҷикӣ роҳҳои ифодаи он гуногун мебошад.:

“You don’t hesitate to take a place at my side, do you?” [201, с. 330].

Дар забони тоҷикӣ барои тасдиқ ё инкор намудани изҳороти худ гӯянда одатан ҷонишини таркибии **“ҳамин тавр”** ва ё ҷонишини таркибии **“ҳамин тавр”** ва ҳиссаҷаи инкории **“не”**-ро дар якҷоягӣ истеъмом менамояд.:

“Лекин дуздӣ намекунам” гӯӣ! Ҳамин тавр не? – гуфта Ҳоҷӣ Зокир ба Ҳошим суол дод ва оташинона давом намуд... [171, с. 321].

Як қатор ҳиссаҷаҳои саволии забони тоҷикӣ дар баробари пурсиши маълумот, инчунин, барои ифодаи тобишҳои гуногуни эҳсосӣ ва баёни тахмин корбаст мешаванд. Барои мисол калимаи **“магар”** ҳангоми истисноӣ оҳангӣ ба калимаҳои туфайлӣ наздик мешавад:

“Магар рост истода гап задан ба қозии пир зӯр омад, ки ба асои ҷавбедаш таъя карда нишаст ва ҳам ҳамсӯҳбатонашро ба нишастан фармуд ва сухани худро давом дод” [171, с. 84].

Тавре дида мешавад, ҳиссаҷаи саволии **“магар”** дар ин ҷумла бо оҳанг ҷудо карда шуда, маъноӣ тахминро ифода менамояд ва аз рӯйи бо калимаи таркибҳои *эҳтимол*, *аз афта кор* ва муродифҳои онҳо наздик мебошад. Дар ин маврид ҳиссаҷаи мазкур саволро ифода намекунад, аз ин рӯ, дар охири ҷумла аломати савол гузошта нашудааст.

Дар забони тоҷикӣ ба ҷузъ ҳиссаҷаҳои саволӣ корбурди ҳиссаҷаи тасдиқии **ҳа** дар ифодаи савол низ ба назар мерасад, ки дар ин ҳолат онҳо барои қувват додани мурочиати саволomez корбаст мешавад.:

– Ҳа, чӣ мегӯӣ? – гуфта пурсид [171, с. 32].

Ҳамин тавр, дар забони тоҷикӣ ҳиссаҷаҳо яке аз воситаҳои сарфӣ баёни савол маҳсуб ёфта, дар нутқи бадеӣ ва гутфугӯӣ зиёд истифода мешаванд.

Ба қатори воситаҳои сарфӣ ифодаи савол нидоро низ шомил намудан мумкин аст, ки дар забони англисӣ камистеъмом буда, дар нутқи гутфугӯӣ истеъмом мешавад ва дар асарҳои бадеӣ онро дар таркиби муколамаҳо мушоҳида намудан мумкин аст.

Таҳлилҳо нишон дод, ки дар забони англисӣ нидои **“eh”** ба мисли саволҳои ҷудой барои таъкид кардани он сухан ё ақидае корбаст мегардад, ки қаблан дарҷ гардидааст. Ҳамчунин, ин нидо ҳангоми аз шунаванда талаб

кардани баёни фикр дар бораи вазъияти баёнгардида аз тарафи гӯянда истеъмол мегардад. Дар фарҳангҳои тафсирии забони англисӣ нидои **“eh”** чунин шарҳ дода шудааст: “interjection. (an interrogative utterance, usually expressing surprise or doubt or seeking confirmation)” [224] – **таҳтул.** нидо. (баёни пурсиш, одатан изҳори таачҷуб ё шубҳа ё ҷустуҷӯи тасдиқ). Аз тафсири мазкур бармеояд, ки нидои **“eh”** ҳам барои ифода намудани изҳороти таачҷуб ва ҳам тасдиқи сухани гуфташуда корбурд мешавад:

‘But well carried out, eh? Don’t you think so?’ [201, с. 308].

Тавре ки дар ҷумлаи фавқ дида мешавад, бо истифода аз нидои **“eh”** гӯянда аз шунаванда талаб дорад, то фикри худро роҷеъ ба ҳолати мавҷуда баён намояд.

Дар бештари мавридҳо, агар нидои **“eh”** дар охири ҷума омада, бо вергул ҷудо шавад, вазифааш талаби баёни андеша аз шунаванда мебошад. Дар сурати танҳо корбаст гардидан, он такрори сухани гуфташуда ва ё тасдиқи онро талаб менамояд. Нидои **“eh”** – “an exclamation used to express questioning surprise or to seek the repetition or confirmation of a statement or question” [221] – **таҳтул.** “нидоест, ки барои изҳори таачҷуби пурсиш ё ҷустуҷӯи такрор ё тасдиқи изҳорот ё баёни савол истифода мешавад”:

“Eh? What of it, then? Has it returned to life and flapped off through the kitchen window?” [202, с. 96].

Дар забони тоҷикӣ дар ин маврид нидои **“э”** истифода мешавад, ки “маъноҳои хурсандӣ, шодӣ, ваҷд, таачҷуб, ҳайрат, маломат, сарзаниш, таъна, таҳмин, фарз, тарсу ваҳм, даҳшат, хавф, дард, озор, алам, ранҷ, норозигӣ, ҳасрат, андӯх, афсӯс, ҳафагӣ, истехзо, тамасхур, ришханд, ҳачв, таҳдид, дӯғу пӯписа, хатар, шодӣ, ҷасорат, ҷуръат, бебокиӣ, ҳашм, ғазаб, қаҳр ва монанди инҳоро ифода карда метавонад” [32, с. 337]. Вобаста ба мазмуни нутқ, вазъият, ҳолати руҳӣ ва таассуроти гӯянда барои ифодаи маъноҳои гуногун оҳанги нидо низ тағйир меёбад: дар як маврид баланди пастшаванда, дар мавриди дигар пасти баландшаванда, ё ин ки мавзун ва ё кашишнок ва ғайра шуда метавонад.

Дар забони англисӣ нидои **“heh”** дар баробари савол, барои ифодаи хиссиёти мухталиф, аз қабилӣ ғаму шодӣ, таачҷубу ҳайрат ва нафрату бадбинӣ корбаст мешавад. Дар “Фарҳанги тафсирии забони англисӣ” нидои **“heh”** “*interjection. an exclamation of surprise or inquiry*” [223] – **таҳтул.** нидо, нидои таачҷуб ё пурсиш таъриф шудааст:

*“If you were asked to wear any dress which we might give you, you would not object to our little whim. **Heh?**”*

‘No,’ said I, considerably astonished at his words” [202, с. 175].

Дар ин ҷумла, нидо барои тасдиқ ва ё инкор намудани изҳорот корбурд шудааст. Дар он нидо бо вергул ҷудо нашудааст, балки дар алоҳидагӣ омада, изҳороти барои тасдиқ ва ё инкор пешниҳодшуда бо ҷумлаи мураккаб баён гардидааст.

Ҳамин тавр, дар забони англисӣ ва тоҷикӣ нидо низ дар баёни савол истифода мешавад, ки камистеъмол буда, одатан, дар нутқи гуфтугӯӣ корбаст мегардад.

2.2. Воситаҳои нахвӣи ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Ҷумлаҳои саволӣ дорои вазифа ва мақсадҳои хоси худ мебошанд, ки онҳоро аз дигар навъи ҷумлаҳо ҷудо менамоянд. Мақсади асосии гуфтори саволӣ талаб кардани маълумот, тасдиқ ва ё инкор кардани изҳорот ва равшанӣ андохтан ба ягон рукни гуфтор мебошад. Ҳамчунин, ҷумлаҳои саволӣ барои водор сохтани шунаванда ба интиҳоб намудани яке аз ду мафҳум истифода мешавад.

Ҷумлаҳои саволӣ мазмунан ва шаклан ҷунон гуногун мебошанд, ки муайян намудани ҳама вижагиҳои хоси онҳо хеле душвор аст. Аз ин рӯ, барои муайян кардани ҷумла ҳамчун савол як қатор хусусиятҳои умумӣ дар шакл ва мазмуни он кифоя мебошанд, ки дар ҳама навъи саволҳо ба назар мерасанд. Оҳанги хоси пурсишӣ, тартиби ғайримуқаррарии калима ва мавҷудияти калимаҳои саволӣ аз муҳимтарин вижагиҳои ҷумлаҳои саволӣ ба ҳисоб мераванд.

Чумлаҳои саволӣ дар забони англисӣ дорои қолаби махсуси нахвӣ мебошанд, ки ин хусусият дар забони тоҷикӣ мушоҳида намешавад.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ воситаи нахвии ифодаи савол оҳанг махсуб меёбад, ки ба навъ ва мақсади пурсиш, мавҷудияти воситаҳои луғавию дастурӣ дар таркиби чумлаи саволӣ, дараҷаи заданокӣ ва ҷойи задаҳо дар ибораҳои саволӣ вобастагӣ дорад. Оҳанг дар ташаккули ҳама навъи чумлаҳои саволӣ унсури асосӣ ба ҳисоб меравад.

Дар забони тоҷикӣ оҳанги саволӣ ба мисли забони англисӣ як хел нест, зеро дар чумлаҳои тоҷикӣ ҷойи калимае, ки ба он задаи мантиқӣ гузошта мешавад, нисбатан озод мебошад. “Оҳанги саволӣ, мисли дигар воситаҳои ифода, метавонад ба шунаванда маънои пурраи гуфташударо ба таври возеҳ расонад ва аксар вақт ҳамсӯҳбатро водор созад, ки дар бораи моҳияти савол андеша кунад” [73, с. 101].

Бояд гуфт, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ оҳанг дар алоҳидагӣ, бидуни воситаҳои луғавию дастурӣ, низ гуфтори саволиро ифода намуда метавонад. Нақши оҳанг дар ташкили навъҳои гуногуни чумлаҳои саволӣ бузург аст.

Дар муайян кардани навъҳои чумлаҳои саволии забони англисӣ фикру ақидаи забоншиносон гуногун мебошад.

Забоншиносони рус И.П. Иванова, В.В. Бурлакова ва Г.Г. Почептсов ду навъи асосии чумлаҳои саволӣ: “саволҳои умумӣ ва саволҳои махсус” [Иванова, с. 178]-ро ҷудо намудаанд.

Рандолф Квирк, забоншиноси англис се навъи чумлаҳои саволӣ: “умумӣ, махсус ва интихобиро муайян кардааст” [163, с. 806].

Дар таснифоти забоншиноси тоҷик Усмонов К. ба мисли Рандолф Квирк се навъи чумлаҳои саволӣ: “умумӣ, махсус ва интихобӣ” [140, с. 247] ба назар мерасад. Саволҳои ҷудоиро Рандолф Квирк ва Усмонов К. ҳамчун навъи саволи умумӣ муайян кардаанд. Аммо забоншинос Каушанская В.Л. саволҳои забони англисиро ба чор навъ ҷудо намудааст: “general questions (саволҳои умумӣ), special questions (саволҳои хусусӣ), alternative questions

(саволҳои интихобӣ) ва disjunctive questions (саволҳои ҷудой)” [224, с. 265-266].

Дар зербоби мазкур дар таснифи саволҳои забони англисӣ мо ба таснифоти Рандолф Квирк ва Усмонов К. таъя намуда, саволҳои забони англисиро ба се навъ ҷудо намуда, саволҳои ҷудоиро ҳамчун навъи саволи умумӣ муқаррар менамоем.

Дар забони тоҷикӣ бошад, чор навъи савол: умумӣ, хусусӣ, муқоисавӣ ва ҳилофӣ (тазод) [32, 1985, с. 71-74] муқаррар шудааст.

Бояд гуфт, ки дар забони тоҷикӣ низ таснифоти мухталфи ҷумлаҳои саволиро мушоҳида намудан мумкин аст. Агар дар “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” чор навъи саволҳо муайян шуда бошад, пас, забоншиноси тоҷик Норматов М. се навъи онҳоро: хосса, риторикӣ ва водоркунӣ муайян намудааст.

Дар китоби “Забони адабии ҳозираи тоҷик” низ саволҳои забони тоҷикӣ ҳамчун саволҳои хосса, риторикӣ ва водоркунӣ [43, с. 64] муқаррар шудаанд.

Саволи умумӣ чунин навъи саволест, ки шунавандаро водор месозад, то изҳороти пешниҳодшударо аз нуктаи назари худ тасдиқ ва ё инкор намояд. Дар забони тоҷикӣ ин навъи саволҳо бо оҳанги болорав талаффуз карда мешаванд:

Ягон ёрӣ расонида метавонед? [181, с. 42].

Дар забони тоҷикӣ оҳанг дар ҳиҷои аввал ё охири хабар баланд шуда метавонад, ки вобаста ба авҷи оҳанг дар таркиби хабари ҷумла, оҳанги саволи умумӣ ба ду шакл: болорави ҳолис ва болорави пастшав [32, 1985, с. 71] ҷудо шудааст. Дар оҳанги болорави пастшав қисми асосии ҷумла бо оҳанги болорав талаффуз шуда, дар қисми беадаи хабари феълӣ оҳанги талаффуз паст мешавад:

Ту занбӯруғ хурдаӣ? [171, , с. 29].

Мисоли ғавқ ифодагари саволи соф буда, дар онҳо тобишҳои иловагии маъноӣ инъикос наёфтааст ва дар он хабари феълӣ бо бандҳои хабарии –ӣ ифода ёфтааст. Он бо оҳанги болорави пастшав талаффуз мешавад.

Саволҳои умумӣ (General questions) дар забони англисӣ ба мисли забони тоҷикӣ ба он нигаронида мешаванд, ки мусоҳиб изҳороти пешниҳодшударо вобаста ба диди худ тасдиқ ё инкор намояд. “Саволҳои умумӣ, ки ҷавоби “ҳа” ё “не”-ро талаб мекунанд ва бо оҳанги баландшаванда гуфта мешаванд. Онҳо бо гузоштани феъли ёрирасон ё модалӣ пеш аз мубтадо сохта мешаванд” [224, с. 65]:

Did you check other towns? [200, с. 144].

Дар мисоли ҷавқ саволи умумӣ дарҷ гардидааст, ки дар аввали ҷумла оҳанг ҳамвор буда, тадриҷан паст мешавад ва дар охир якбора боло мебарояд.

Агар дар забони тоҷикӣ ҳангоми талаффузи ҷумлаҳои саволӣ задаи асосӣ ба хабари ҷумла гузошта шавад, пас, дар забони англисӣ он дар калимаи охирини зададор гузошта мешавад:

Did you see anything alive? [200, с. 144].

Дар забони англисӣ феълҳои ёрирасон ва модалӣ, асосан, беада мебошанд, аммо дар саволҳои умумӣ, агар онҳо дар аввали ҷумла мавқеъ гирифта бошанд, пас зада қабул менамоянд:

Did you hear that? [200, с. 110].

Can you play on the piano? ‘A little.’ [201, с. 139].

Дар забони тоҷикӣ, агар ҷумлаи саволӣ ба ҷузъ пурсиш тобишҳои иловагии маъноӣ, аз қабилӣ тааҷҷубу ҳайрат ва шодию хурсандиро ифода намояд, он бо оҳанги боловари ҳолис талаффуз карда мешавад.:

Наход гӯштин гирифтани лозим шавад? [181, с. 154].

Саволҳои умумӣ, ки дорои тобишҳои иловагии маъноӣ мебошанд, одатан, аз мусоҳиб тасдиқи изҳоротро талаб намуда, оҳанги онҳо аз аввали ҷумла то хабари феълӣ мисли саволи соф аст, аммо бархилофи саволи соф оҳанги хабари он аз ҳиҷоӣ аввал то ҳиҷоӣ охир бо тадриҷ боло рафта, ниҳоятан ба авҷ мерасад:

Аризаро ба амир расонидаед? — гӯён пурсид модарам ба оҳанги шодиёна [171, с. 71].

Дар забони англисӣ саволхое, ки тааҷҷубу ҳайратро ифода менамояд, бо роҳҳои зер сохта мешаванд:

1. Бо истифода аз тартиби муқаррарии калима ва оҳанги саволӣ, ки, одатан, оҳанги болорав мебошад:

I suppose he had black hair? [200, с. 10].

And they traveled through space in some sort of ship? [200, с. 14].

Тавре ки дар мисолҳои болозикр дида мешавад, тартиби калимаҳои таркиби ҷумла ба мисли ҷумлаҳои хабарӣ буда, дар он оҳанги ҷумла танҳо фарқ мекунад. Чунин ҷумлаҳо, асосан, бо оҳанги болорав талаффуз шуда, тааҷҷуби гӯяндаро нишон медиҳанд.

2. Ҷумлаҳои саволӣ-инкорӣ:

Well, aren't you just ever so excited? [200, с. 62].

Wasn't he born right here in Ohio? [200, с. 88].

Дар ин мисолҳо ҳиссиёту эҳсосот тавассути ҷумлаҳои саволӣ-инкорӣ (negative yes/no questions) ифода ёфтааст, ки хусусияти фарқкунандаи он аз дигар навъи ҷумлаҳо, дар баробари оҳанг, тартиби калима маҳсуб меёбад.

Do you not see some loophole, some flaw? [202, с. 86].

Бояд таъakkур дод, ки дар забони тоҷикӣ ҷумлаҳои саволие, ки дар таркибашон ҳиссаҷа вучуд дорад, бо оҳанги болорав талаффуз карда мешавад:

Шояд бас кунем, а? [184, с. 82].

Агар дар ҷумла ҳиссаҷаи “–*мӣ*” қорбаст гардида бошад, пас, ҳатти оҳанги чунин ҷумлаҳо сезинай: ҳамвор, авҷ ва ҷаҳиш мебошад. Ҷумлаҳои дорои ҳиссаҷаи “–*мӣ*” дар аввал нисбатан ҳамвор талаффуз шуда, оҳанги ҷумла дар маркази маъно авҷ мегирад ва дар ҳиссаҷаи маъкур якбора ба боло меҷаҳад, аз ин рӯ, ҳатти оҳанги ин навъи ҷумлаҳоро сезинай мегӯянд:

Қиматтар гӯям, мемурам – мӣ? [190, с. 88].

Дар ин ҷумла ҳиссаҷаи “–*мӣ*”, ки маънои мустақил надошта, зада қабул намекунад, оҳанги ҷумларо ба вучуд намеорад. Маркази маъноии ҷумларо

хабари “мегӯед” ташкил дода, ҳиссача бо он ҳамроҳ мешавад ва ҳангоми талаффуз якҷоя талаффуз карда мешавад.

Оҳанги сезинай дар ҷумлаҳое, ки ҳичо дар охири он мавқеъ гирифтаанд, низ ба назар мерасанд:

Дили касро фаҳмидан осон магар? [184, с. 236].

Дар ҷумлаи болозикр, азбаски ҳиссачаи “*магар*” дар охири ҷумла омадааст, оҳанги талаффуз се навъ аст. Он дар аввал ҳамвор талаффуз гардида, оҳанги ҷумла дар маркази маъно авҷ мегирад ва ҳиссачаи “*магар*” бошиддат талаффуз карда мешавад.

Дар забони англисӣ унсури муҳимми ҷумлаҳои саволӣ тартиби калима мебошад. Ҳар як навъи ҷумлаи саволӣ тартиби хоси калимаро дорад, ки онро аз дигар навъи ҷумлаҳо ва намуди саволҳо фарқ мекунонад.

Дар ифодаи саволи умумии забони англисӣ се воситаро мушоҳида намудан мумкин аст:

1. Агар хабари ҷумла бо феъли мустақилмаъно ифода ёфта бошад, пас, барои баёни савол феъли ёрирасони “*do*” дар шакл ва замони мувофиқ пеш аз мубтадои ҷумла гузошта мешавад:

‘Do you expect him back tonight?’ – ‘No, nor tomorrow either [201, с. 240].

2. Агар хабари ҷумла аз феълҳои модалӣ ва мустақилмаъно таркиб ёфта бошад, пас, дар вақти ба ҷумлаи саволӣ табдил ёфтани он, феъли модалӣ пеш аз мубтадои ҷумла мавқеъ гирифта, бо оҳанги болобароянда талаффуз мешавад:

Can it be as painful as the spur of a fighting cock in one’s heel? [193, с. 86].

3. Дар забони англисӣ дар ифодаи замон нақши феълҳои ёридиҳанда возеҳ аст. Дар сурати мавҷудияти феълҳои ёридиҳанда дар таркиби ҷумла ҳангоми ифодаи савол он пеш аз мубтадо гузошта мешавад:

Have you been long enough at table? [193, с. 54].

Ба мисли забони англисӣ дар забони тоҷикӣ низ тартиби ғайримуқаррарии калимаҳо, яъне инверсия дар ифодаи савол қорбаст

мешавад, ки оҳанги талаффузи он аз ҷумлаҳои саволии дорои тартиби муқаррарии калимаҳо фарқ мекунад:

Медонӣ ҳамаи инро? [181, с. 98].

Ҷумлаи мазкур бо оҳанги пастшаванда талаффуз карда мешавад, зеро дар он хабар, ки маркази маъноии ҷумла маҳсуб меёбад, ҷояшро иваз намудааст ва зада дар ҳиҷоӣ аввали хабар меояд. Ҷумла бо оҳанги баланд хонда шуда, тадриҷан паст мешавад. Ҷунин саволҳо ба мисли ҷумлаҳои хабарӣ талаффуз карда мешаванд.

Саволҳои ҷудой, ки онҳоро забоншиноси тоҷик Усмонов К. ҳамчун саволҳои ҳамраъӣ номгузорӣ кардааст, навъи саволи умумӣ маҳсуб меёбад. “Саволҳои ҷудой, ки ҷавоби “ҳа” ё “не”-ро талаб мекунанд ва аз изҳороти тасдиқкунанда ва баъд аз он саволи манфӣ, ё изҳороти манфӣ ва баъд аз он саволи тасдиқкунанда иборатанд. Қисми аввал бо оҳанги пастшаванда ва қисми дуюм бо оҳанги болошаванда гуфта мешавад [Каушанская, с. 266]:

*You'll come with me, **won't** you?* [202, с. 132].

Корбасти шакли хабар дар саволҳои ҷудой аз мақсади муаллиф вобастагӣ дорад. Агар гӯянда ҷавоби тасдиқиро интизор бошад, пас, хабари ҷумлаи якуми саволро дар шакли ҳикоягӣ истеъмол менамояд, агар ӯ боварӣ дошта бошад, ки маълумоти ба даст овардаи ӯ воқеӣ нест ва исботи ин ақидаро аз мусоҳиб мунтазир аст, хабари ҷумларо дар шакли инкорӣ корбурд менамояд:

*“It **is** a little off the beaten track, **isn't** it?” said he* [202, с. 33].

*Bumble, ‘you **don't** know anybody who wants a boy, **do** you?’* [202, с. 45].

“Саволҳои ҷудой бо оҳанги ҳам болорав ва ҳам пастшав таллафуз мешавад” [163, с. 811].

Тавре ки қаблан зикр гардида буд, барои тасдиқ ва ё инкори изҳорот, дар забони тоҷикӣ ибораи “ҳамин тавр не” корбаст мешавад. Ҳамчунин, шакли “ҳамин тавр нест” низ дар ин ҳолат корбурд мешавад. Он, одатан, ҳамчун ҷумлаи мустақил истифода мешавад:

Агар умраи боқӣ бошад, Одина хизмати шуморо карда ҳамаи қарзаиро адо намуда шуморо розӣ хоҳад кард. Ҳамин тавр нест? – гуфта ба Одина нигоҳ карданд [173, с. 13].

Дар забони англисӣ низ дар алоҳидагӣ истифода шудани феъли ёридоханда ва ҷонишини шахсӣ ҳамчун савол корбаст мешавад. Ин навъи саволҳо ба саволҳои ҷудой наздик ҳам бошанд, миёни онҳо фарқ ба назар мерасад. Агар хабарҳои таркиби саволҳои ҷудой муҳолифи ҳамдигар бошанд, пас, чунин савол он баръакс мебошад. Агар ҷумлаи якум хабари ҳикоягӣ дошта бошад, пас, хабари ҷумлаи саволӣ низ дар шакли ҳикоягӣ корбурд мешавад:

Leaving superiority out of the question, then, you must still agree to receive my orders now and then, without being piqued or hurt by the tone of command. Will you? ' [201, с. 204].

Саволҳои махсус (Special questions) тавассути воситаҳои ёридохандаи дастурӣ сохта шуда, аз шунаванда ҷавоби пурраро талаб менамояд. Дар забони англисӣ ин навъи саволҳо ҳамчун information questions (саволҳои иттилоотӣ) [163, с. 817] низ маъмуланд.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар ифодаи саволи махсус нақши ҷонишинҳои саволӣ ва зарфҳои ҷонишинӣ муҳим арзёбӣ мегардад.

Сарфи назар аз он, ки семантикаи ҳамаи ҷонишинҳои саволӣ ва зарфҳои ҷонишӣ бо савол алоқаманд мебошад, онҳо барои муайян намудани ҷиҳатҳои гуногуни ашё, ҳолату аломат ва амал корбаст мешаванд.:

– барои шахс: *кӣ?, who?, which?*;

– барои ғайришахс: *чӣ?, кадом?, what?, which?*;

– барои объект: *киро?, чиро?, ба кӣ?, ба чӣ?, who?, whom?, what?* ва амсоли инҳо;

– аломату амал: *чӣ хел?, чӣ тавр?, чӣ гуна?, чӣ ранг?, чӣ зайл?, how?, what kind?, what color?, what type?*;

– макон: *куҷо?, дар куҷо?, ба куҷо?, то куҷо?, where?*;

– замон: *кай?, то кай?, кай боз?, аз кай?, when?, how long?*;

– сабабу мақсад: *чаро?*, *барои чӣ?*, *аз чӣ сабаб?*, *бо кадом сабаб?*, *why?*;

– миқдору андоза: *чанд?*, *чӣ қадар?*, *чӣ андоза?* ва амсоли инҳо, *how much?*, *how many?*;

Дар забони англисӣ савоҳои махсус бо оҳанги пастшаванда талаффуз шуда, дар он мавқеи ҷонишинҳои саволӣ ва зарфҳои ҷонишинӣ устувор мебошад:

Where did you learn it? [200, с. 44].

Дар сурати мавҷудияти мухотаб дар охири ҷумлаи саволӣ оҳанги ҷумла тадричан паст шуда, ҳангоми талаффузи мухотаб ба боло меравад:

How long you been here, Grandma? [200, с. 116].

Дар забони тоҷикӣ бошад, ҷойи ҷонишинҳои саволӣ ва зарфҳои ҷонишинӣ дар ҷумла муайян нест. Бештари онҳо дар аввал, мобайн ва охири ҷумла мавқеъ мегиранд:

Кори колхоз чӣ хел пеш рафт? [184, с. 14].

Чаро “намеомадагист”, – мегӯӣ? [184, с. 226].

Асп аспӣ урус – ку, зӯр биёяд ба ману ту чӣ? [184, с. 131].

Тавре ки дар мисолҳои ҷавҳуззикр дида мешавад, мавқеи ҷонишинҳои саволӣ қатъӣ набуда, онҳо дар мавқеи гуногуни ҷумла ҷойгир шудаанд.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҷонишинҳои саволӣ ва зарфҳои ҷонишинӣ дар алоҳидагӣ низ ҷумлаи саволиро ташкил мекунанд:

Чаро? – ман тааҷҷубкунон пурсидам [171, с. 202].

Чӣ навъ?.. Чӣ навъ?.. – Аз ҳар кадоми дар онҷо ҳозирбудагон суол афтодан гирифт [171, с. 202].

‘Why?’ – ‘Because he is treasurer and manager of the establishment.’ [201, с. 74].

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ калимаҳои саволӣ заданок буда, маркази маъноии гуфтор ба ҳисоб меравад:

How could you be in a town and not know the name? [200, с. 106].

Азбаски калимаҳои саволӣ дар саволҳои махсуси забони тоҷикӣ мақеи гуногунро ишғол намуда, маркази маъноӣ махсуб меёбанд, навъҳои оҳанги

талаффуз низ аз ҷойи онҳо дар ҷумла вобастагӣ дорад. Вобаста ба ҷойи ҷонишинҳои саволӣ ва зарфҳои ҷонишинӣ се навъи оҳанги саволи махсус дар забони тоҷикӣ мавҷуд аст:

1. Агар калимаи саволӣ дар аввали ҷумла мавқеъ гирифта бошад, пас, савол бо оҳанги пастшав талаффуз карда мешавад:

Чаро миёни сафарро буриданист? [184, с. 186].

2. Ҳангоми дар мобайни ҷумла ҷой гирифтани ҷонишинҳои саволӣ ва зарфҳои ҷонишинӣ ҷумлаи саволӣ бо оҳанги болорави пастшав талаффуз мешавад:

*Ин мулоқот **дар кучо** шуда будааст?* [184, с. 213].

3. Оҳанги ҷумлаи саволӣ болорав мешавад, агар калимаи саволӣ дар охир омада бошад:

*Ин золима ҳоло дар **кучост**? – гуён ман боз сухани уро буридам* [171, с. 331].

Дар раванди таҳқиқ ҳолатҳои низ мушоҳида гаштанд, ки дар онҳо дар як ҷумлаи саволӣ ду ва ё зиёда калимаҳои саволӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд. Дар ин навъи саволҳо низ оҳанги ҷумла аз ҷойи калимаи саволӣ вобаста мебошад. Қайд кардан бамаврид аст, ки дар сурати истифода гардидани ду ва ё зиёда калимаҳои саволӣ дар як ҷумла “дар байни саволҳо муносибати тазодӣ пайдо шавад ҳам, яктои онҳо (саволи дуюм) маркази маъноӣ маҳсуб меёбад” [32, с. 74]:

*Ноказоияш чист, аз **кучо** то ба **кучост**?* [184, с. 311].

*Аризаро ба ки бояд нависонд ва **чӣ** тавр ба ҳоким расонд?* [190, с. 92].

Дар забони англисӣ корбасти якчанд ҷонишинҳои саволӣ ва зарфҳои ҷонишинӣ низ ба назар мерасад:

***Who** does **what** for **why** and **where**?* [200, с. 118].

***How** and **why** and **what** for?* [200, с. 130].

Бояд таъкид кард, ки дар саволҳои махсусе, ки ба мубтадо ё таърифи он ишора меkunанд, тартиби калимаҳо мисли ҷумлаи ҳикоягӣ аст; инверсия вучуд надорад; феъли ёрирасони “do” дар замони номуайяни ҳозира ё

гузаштаи номуайян истифода намешавад. Агар калимаи саволӣ мубтадо бошад, пас, мисли ҷумлаи ҳикоягӣ, пас аз он хабар меояд.

Инчунин, дар ҷараёни таҳлилҳо мавридҳои мушоҳида гаридиданд, ки дар ҷумлаҳои саволӣ на калимаҳои саволӣ, балки дигар аъзои ҷумла зада қабул кардааст ва калимаи саволӣ ба мисли унсурҳои дигари ҷумла тобеи ҳатти умумии ҳаракати оҳанг гаштааст:

Чаро худат бардошта овардӣ, отаи Ҳасан? [190, с. 13].

Дар саволҳои хусусии забони тоҷикӣ ба мисли саволҳои умумӣ низ тартиби ғайримуқаррарии калимаҳо ба назар мерасад, ки бо оҳанги пастшав талаффуз карда мешаванд:

Чӣ кор мекунад раис дар тӯйхона? [184, с. 27].

Тавре ки дида мешавад, дар ин мисол ҷонишини саволи заданок дар аввали ҷумлаи саволӣ воқеъи гирифтааст, аз ин рӯ, ҷумла бо оҳанги баланд сар шуда, тадриҷан паст мешавад.

Дар забони тоҷикӣ нави хоси савол, саволи муқоисавӣ муайян шудааст, ки дар забони англисӣ он дида намешавад.

Саволи муқоисавӣ дар муқоиса намудани ду ашё, аломату аломат, аломату ҳолат ва амсоли инҳо ба вучуд омада, ҷумлаи қаблие, ки бо ҷумлаи саволӣ муқобил гузошта мешавад, бо оҳанги пастшаванда ва худӣ ҷумлаи саволӣ бо оҳанги болорав талаффуз мешавад.

“Хусусияти хоси ин ҳел саволҳо ҳамин аст, ки бе матни муайян, бе ҷумлаи пешина ба вучуд намеоянд. Ҷумлаи саволӣ давоми мантиқии ҷумлаи гузашта мебошад ва як нави ҷумлаи нотамодро ба хотир меорад, ки ба ҷумлаи пешина муқобил меистад” [32, с. 74].

Дар “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” чунин мисолҳо барои нишон додани саволи муқоисавӣ пешниҳод шудааст:

Ту шеър-ку менависӣ. Музиқӣ ҳам менавозӣ?

Ту ба театр-ку рафтан намехоҳӣ. Ба кино равем-чӣ? [32, с. 74].

Бояд таъкид кард, ки саволҳои муқоисавӣ дар таркиби ҷумлаҳои мураккаб низ мушоҳида мешаванд:

Гарм шуда, арақ карда омадӣ, оби сард мабодо зарар накунад, чой хӯрӣ -чӯ? – *гуфт Шоҳмирзо* [173, с. 120].

Дар таркиби чунин саволҳо маъмулан ҳиссаҳои “-чӯ” ба хабари ҷумла пайваст карда мешавад. Дар ин навъи ҷумла оҳанги талаффуз бо хабари ҷумла алоқаманд аст, зеро маркази маъноӣ дар таркиби ҷумла хабари он маҳсуб меёбад.

Саволи ҳилофӣ ё тазод дар забони англисӣ ҳамчун саволҳои интиҳобӣ (alternative questions) маъмул мебошад.

Дар забони тоҷикӣ саволи ҳилофӣ (тазод) ба воситаи муқобилгузориҳои ду ё зиёда ашё, амал, ҳолат ва аломати номаълуми бо ҳам зид сохта мешавад. Ин навъи савол аз мусоҳиб талаб менамояд, ки аз ду ашё ё падидаи дар изҳорот пешниҳодшуда якеро интиҳоб намояд. Ҷавоби мусоҳиб дар шакли пурра ва ё кӯтоҳ, бо баёни аёш ё падидаи интиҳобшуда ифода меёбад:

Ба ҳудад кадомаш нағз менамояд-гулобияш ё сафедаш? [171, с. 84].

Дар забони англисӣ саволи интиҳобӣ низ бо пешниҳоди ду ашё ва падида ба шунаванда барои интиҳоби яке таъкил мешавад. Ба мисли забони тоҷикӣ саволи интиҳобии англисӣ аз ду қисм иборат мебошад. Қисми якум ба мисли саволи умумӣ буда, қимси дуҷумла тавассути пайвандаки “*or*” (*ё*) ба қисми якум пайваст карда мешавад:

Did he run into debt, or gable, or swear; was he violent; were his friends reekety; did he stay out at night? [202, с. 93].

Қайд кардан бамаврид аст, ки сарфи назар аз мавҷудияти ду қисм дар саволҳои ҳилофӣ ва интиҳобии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар сохтори онҳо фарқ ба назар мерасад. Дар забони англисӣ агар қисми якуми ҷумла дар шакли саволӣ ояд, пас дар забони тоҷикӣ он ҳамчун ҷумлаи ҳикоягӣ мебошад:

Як лӯнда ҳалворо ман меҳӯрам ё акаам? [171, с. 24].

‘Will she be buried tomorrow, or next day, or tonight? [202, с. 70].

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ин навъи савол дар аввал бо оҳанги болорав талаффуз шуда, оҳанги нутқ пас аз пайвандаки “*or*” – *ё* паст мешавад:

‘What the deuce is it to me whether Miss Eyre be there or not?’ [201, с. 183].

Ба ҷоҳои мо аз ин пеш ҳам омада будед, ё ин сафари аввалинатон? [184, с. 66].

Бояд тазаккур дод, ки дар забони англисӣ муқобилгузориҳои ду ҷумла дар саволҳои интиҳобӣ низ ба назар мерасад:

Can you really remember that or did I just tell it to you? [193, с. 10].

Тавре ки дар ҷумлаи мазкур дида мешавад, дар саволи интиҳобӣ ду ҷумлаи мустақил муқобил гузошта шуда, барои интиҳоби яке ба шунаванда пешниҳод гардидаанд.

Пурсиш дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ на танҳо тавассути ҷумлаҳои сода, балки ҷумлаҳои мураккаб низ ифода меёбад. “Дар забони англисӣ ҷумлаҳои мураккаби саволӣ, асосан, дар муоширати расмӣ истифода мешаванд” [33, с. 148]. Одатан, онҳо бо ибораҳои маъмулӣ, ба монанди: 1) *Can I ask you?* – Аз шумо пурсида метавонам? 2) *I wonder?* – Аҷиб? 3) *Would you mind telling me?* – Метавонед ба ман бигӯед? 4) *Do you know?* – Оё шумо медонед? сохта мешаванд. Бояд гуфт, ки сохти чунин навъи саволҳо ба меъёрҳои нутқи мазмунан нақлшуда мувофиқ буда, дар он тартиби муқаррарии калимаҳо истифода мешавад.

Дар ифодаи саволҳои таркиби ҷумлаҳои мураккаб феълҳои ёридиҳанда истифода намешаванд, яъне ҷумлаи “*What has she gone through?*” саволи махсусест, ки бо ҷумлаи сода ифода ёфтааст. Ҳангоми ифодаи пурсиш дар таркиби ҷумлаи мураккаб тартиби муқаррарии калима корбаст мешавад: *I wonder what she has gone through?*’ [201, с. 515].

Ҳангоми дарҷ гардидани саволи умумӣ дар таркиби ҷумлаҳои мураккаб маъмулан ҳиссаҳои *if ё* ин ки *whether* барои пайваст намудани ду ҷумлаи сода истифода мешавад ва, ҳамзамон, тартиби калимаи ҷумлаи саволӣ ба мисли ҷумлаҳои хабарӣ меояд:

I wonder if she remembers them?’ [201, с. 155].

Yes; I wish to know whether you have heard of any service I can offer myself to undertake?’ [201, с. 537].

Дар забони тоҷикӣ новобаста аз навъи савол пайвандаки тобеъкунандаи “ки” корбурд дорад. Азбаски тартиби калима дар ҷумлаҳои саволии забони тоҷикӣ иваз намешавад, дар таркиби ҷумлаи мураккаб низ он ба ягон тағйирот дучор намешавад:

Ман ҳам наздик шуда аз яке пурсидам, ки оё ҳар рӯз ҳамин тавр дар кӯча шир мефурӯшанд? [184, с. 38].

Ман дар бозгаиш аз Холзода пурсидам, ки мошинаи чӣ қадар бензин меҳӯрад? [184, с. 65].

Ҳамин тавр, воситаи нахви ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ оҳанги талаффуз маҳсуб меёбад. Дар ҷумлаҳои забони тоҷикӣ оҳанги талаффузи ҷумлаҳои саволӣ гуногун мебошад. Дар забони англисӣ бошад, оҳанги талаффуз ба навъи савол алоқаманд мебошад.

2.3.Саволҳои риторикӣ дар забонҳои мавриди таҳқиқ

Саволҳои риторикӣ дар низоми ҷумлаҳои саволии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ аз ҷиҳати дастурӣ, мантиқӣ ва услубӣ аҳаммияти махсусро ишғол менамоянд. Дар саволҳои риторикӣ, одатан, ҷавоб дар дохили худ савол ниҳон ёфтааст. Онҳо дар нутқ ҳамчун воситаи услубӣ барои бахшидани ғасоҳату зебӣ истифода мешаванд, аз ин рӯ, онҳо ҷавобро талаб намекунад, гарчанде дар шакли савол ифода ёфтаанд. Муайян кардан ва ҷудо намудани саволҳои риторикӣ аз дигар навъи ҷумлаҳои саволӣ душвор мебошад. “Саволи риторикӣ ҳамчун изҳороте, ки аз ҷиҳати шакл саволӣ буда, барои интиқоли паём хидмат мекунад ва миёни ҷумлаҳои саволӣ-ҳикоягӣ ва саволӣ-амрӣ қарор дорад” [152, с. 5-6].

Саволи риторикӣ воситаи тасвири бадеӣ мебошад, ки бо ёрии он андешаи баёншуда махсусан таъкид карда мешавад. Ин саволест, ки бештар барои ба даст овардани ягон натиҷа, на барои гирифтани ҷавоб дода

мешавад. “Саволи риторикӣ барои гирифтани ҷавоб пешниҳод карда намешавад ва он шунавандаро водор намесозад, ки ба гӯянда он маълумоти номаълумро баён кунад. Вазифаи саволи риторикӣ ҷалби таваҷҷуҳ, баланд бардоштани таассурот, зиёд кардани оҳанги эмотсионалӣ ва эҷоди руҳбаландӣ мебошад. Дар он ҷавоб аллакай пешниҳод шудааст ва саволи риторикӣ хонандаро танҳо ба андеша кардан ё таҷриба ҷалб мекунад, ўро ғайбат мекунад ва гӯё худӣ ўро маҷбур мекунад, ки хулоса барорад” [6, с. 183].

Бояд таъкид дод, ки як қатор забоншиносон дар хусуси номгузории саволи риторикӣ зиддият нишон дода, бар он ақидаанд, ки саволи риторикӣ аз қатори навъҳои савол берун намуда, онро бо тарзи дигар номгузорӣ намудан лозим аст. “Саволи риторикӣ ҳамаи шаклҳои наҳвӣ ва сохтҳои ҷумлаи саволро доро мебошад. Шаклҳои хоси саволи риторикӣ саволҳои мебошанд, ки тавассути ҷонишинҳо ва бидуни онҳо бо ҳама гуна калимаҳои саволӣ сохта мешаванд. Саволи риторикӣ дар шакли дигар намудҳои наҳвӣ (саволҳои интиҳобӣ, ҷудой) хеле кам ба назар мерасад. Хусусияти риторикӣ чунин сохторҳои саволӣ дар заминаи контекст муайян карда мешавад” [16, с. 17].

Ба гуфтаи А.В. Канафева, дар робита ба падидае, ки саволи риторикӣ номида мешавад, истилоҳи “ҷумлаи риторикӣ” ё “изҳороти риторикӣ”-ро истифода бурдан дурусттар мебошад. Чунин изҳорот ҷумлаи саволӣ набуда, балки “шакли махсуси маълумот ва ё мулоҳизаи субъективи экспрессивӣ-баҳодихӣ мебошад” [53, с. 5].

С.А. Белоколоская роҷеъ ба саволҳои риторикӣ чунин ибрози ақида намудааст: “Нақши саволи риторикӣ дар нигоҳ доштани сохтори мантиқии изҳорот дар монологҳо ва диалогҳо муҳим арзёбӣ мегардад. Тасдиқи муассир дар шакли саволи риторикӣ, одатан, унсури муносибатҳои сабабу натиҷа ё зиддият, инчунин вобастагии мантиқӣ мебошад. Дар сохтори мантиқию маъноии изҳорот, саволи риторикӣ вазифаи сабаб, натиҷа ё ҳолати хилофи ҷашмдоштро иҷро мекунад” [16, с. 18]

Прагматикаи саволҳои риторикиро ба назар гирифта, Е.Ю. Килмухаметова [60] онҳоро ба се навъи асосӣ тақсим кардааст:

- 1) саволҳои аслии риторикӣ;
- 2) саволҳои ғайриасли риторикӣ;
- 3) саволҳои нодурусти риторикӣ.

Саволҳои аслии риторикӣ дорои як қатор вазифаҳо, аз қабили, расонидани маълумоте ба ҳамсухбат; водор сохтани мусоҳибро дар дарёфти роҳи ҳалли ягон масъала; бовар кунонидани ҳамсухбат ба ҷавоби ягонаи дуруст ва ниҳоятан расонидани таъсири амиқ ба шунаванда мебошад. Муҳаққиқон вазифаи асосии саволи риторикиро вазифаи прагматикӣ – ташвиқи муколамаи дохилӣ бо суҳанвар медонанд [155, с. 168].

И.М. Кобозева мегӯяд, ки ҳадафи саволи риторикӣ “водор сохтани шунаванда ба фикр кардан ва ба ин васила дар шуури онҳо амалӣ гардонидани маълумоти дахлдор” мебошад [214].

How could I have written five pages and not remembered? [197, с. 160].

Саволи ғайриасли риторикӣ чунин навъи саволест, ки дар он гӯянда худ ба саволи худаш ҷавоб дода, бо ин васила, ба шунаванда меҳаҳад таъсири амиқ расонад:

Did he think that this word would help her? Perhaps he was right because she was certainly being tested [197, с. 128].

Хусусияти хоси саволҳои нодуруст риторикӣ дар он зоҳир меёбад, ки шунаванда чунин навъи саволҳоро ҳамчун саволи муқаррарии талабкунандаи ҷавоб гумон карда, ба он ҷавоби мувофиқ медиҳад:

Do you think I'm going to tell you where I live? – Yes [197, с. 78].

Саволи риторикӣ дар натиҷаи ба баёни ташдидӣ табдил ёфтани савол ба вучуд меояд. Саволи риторикӣ “аз интиқол додани фикр тавассути савол бо мақсади ҷалб намудани тавачҷуҳи бештари шунаванда, баланд бардоштани муассирии нутқ ва ғайра иборат аст” [8, с. 84].

Дар забони тоҷикӣ низ саволҳои риторикӣ саволҳои рамзӣ, рӯпӯш буда, ҷавоб талаб намеkunанд. Дар ин навъи ҷумлаҳо худӣ гуянда фикрро дар шакли савол тасдиқ ва ё инкор менамояд:

Пул-ку надоред, бе пул дар шаҳр чӣ гуна истода хонда мешавад? – гуфт боз бо ҳамон овози ғиряолуд [171, с. 22].

Хуш, Лутфулло чӣ кор карда метавонад, ки кори ӯро дигар кас дар ҳазор сол кунад ва номи ӯ бо кадом кораи дар дунё зинда мемонад? [171, с. 64].

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ саволҳои риторикӣ на фақат дар муколамаҳо ба мисли саволҳои муқаррарӣ, балки дар монологҳо низ истифода мешавад:

Боз барои чӣ кинаи ӯро дар дил нигоҳ дорам? [171, с. 98].

Биллоҳи азим, охир то кай мо ҷафо мекашем? [190, с. 23].

Then his head started to become a little unclear and he thought, Is he bringing me in or am I bringing him in? [193, с. 130].

Дар саволҳои риторикӣ, гарчанде хабари ҷумла дар шакли тасдиқӣ ва худӣ гуфтор дар шакли саволӣ ифода ёбад ҳам, изҳорот мазмунан инкорро ифода менамояд. “Суханпардозӣ вазифаи услубӣ ва прагматикии як сохтори муайяни нахвӣ мебошад, ки тасдиқ ва инкор дар он ду ҷониби як падида – саволи риторикиро ташкил медиҳанд. Барои саволи риторикӣ номутаносибии тасдиқ дар хусусиятҳои шаклӣ ва мазмунӣ он хос аст. Саволи риторикӣ тасдиқӣ ҳукми инкориро амалӣ месозад, дар ҳоле ки саволи риторикӣ инкорӣ шакли амалӣ шудани ҳукми тасдиқӣ мебошад” [16, с. 7]:

Дар ҳақиқат чӣ лозим модагов? [184, с. 39].

Дар саволҳои риторикӣ забони тоҷикӣ бештар ҳиссаҷаҳои гуногун корбаст мешаванд:

Модагови худшон мегӯед –мӣ? [184, с. 39].

Магар ман аз дузд ҳам ноинсофтарам, ки ҳамсоягони худро фиреб диҳам? [171, с. 148].

Саволҳои риторикӣ кинояомез гуфта мешаванд, аз ин рӯ, дар сурати дар шакли инкорӣ омадани хабари ҷумла, он, аслан, маъноӣ тасдиқро ифода

менамояд. “Хусусияти қолиби саволи риторики дар он аст, ки саволи манфии риторики, аслан, изҳорот аст ва, баръакс, шакли мусбати савол ба ҷумлаи баёнии манфи мувофиқат мекунад” [41, с. 108]:

– *Чаро дар ин занбӯрхона (бозори рӯза) омада нишастӣ! Магар боми самоворхона аз ин ҷо осудатар нест?* [171, с. 267].

Саволҳои риторики дар забонҳои тоҷики ва англиси тавассути оҳанги болорави пастшав талаффуз карда мешавад.

Ҳама навиҳои наҳвии ҷумлаҳои саволи дар забони англиси метавонанд ҳамчун саволи риторики амал кунанд. “Шаклҳои хоси саволи риторики шаклҳои саволи умуми (тасдиқи ва инкори) ва саволи махсус бо ҳама гуна калимаҳои саволи махсус меёбанд” [41, с. 107].

Саволҳои риторики тавассути саволҳои умуми ифода ёфта, барои ҷалби диққати шунаванда корбурд мешаванд. Ин гуна саволҳои риторики, одатан, тавассути оҳанги болорав талаффуз карда мешаванд:

Did she say that to me? [201, с. 12].

Дар мисоли мазкур қаҳрамони асар сухани гуфташударо шунида, барои тасдиқи он ба дигар шахсони дар он ҷо ҳузурдошта бо саволи риторики муроҷиат намуда, исботи изҳороти гуфташударо талаб менамояд, яъне дар ин маврид савол на барои маълумот гирифтани, балки барои тасдиқ ва ё инкори он пешниҳод гардидааст. Бояд тазакур дод, ки дар саволҳои ҷудой ҷавоб ҳатман талаб карда мешавад, аммо дар саволҳои риторики зарурат ба ҷавоб додан вучуд надорад.

Дар сурате, ки саволи риторики тавассути саволи махсус ифода ёфта бошад, он бо оҳанги болорави пастшав талаффуз карда мешавад:

How is he my master? [201, с. 14].

Азбаски дар забони англиси калимаҳои саволи заданок мебошанд, мисоли мазкур дар аввал бо оҳанги болорав талаффуз шуда, баъдан он ба поён мефарояд.

Саволҳои риторики барои ифода намудани ҳиссиёти гуногун, аз қабилӣ тааҷҷуб, нафрат, ғазаб ва амсоли инҳоро истифода мешаванд:

Can't she manage to walk at her age? She must be eight or nine years old [201, с. 31].

'How can you keep in good health? Children younger than you die daily [201, с. 46].

Ҳамин тавр, саволҳои риторикӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо мақсади ифодаи ҳиссиёти гуногун қорбаст шуда, ҷавобро тақозо наменамоянд. Мо ақидаи забоншиносонро оид ба берун кардани саволҳои риторикӣ аз қатори саволҳо ҷонибдорӣ намекунем. Сарфи назар аз он ки ба саволҳои риторикӣ шунаванда ҷавоб намедихад, он ба меъёру қоидаҳои дигари саволсозӣ дар забони англисӣ ва тоҷикӣ мувофиқат мекунад. Ҳамчунин, ин нави саволҳо барои тасдиқ ва инқори андеша қорбурд меагшванд.

2.4. Баррасии саволҳои эллиптикӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Сохторҳои эллиптикӣ дар забони англисӣ аз ҷониби як қатор забоншиносон, аз ҷумла Л.С. Бархударов, Е.А. Трофимова, В.Л. Юхт, Г.А. Вейхман, О.И. Реунова, М.Я. Блох ва дигарон омӯхта шудааст.

Дар забоншиносӣ истилоҳи “ҷумлаҳои нопурра” барои ифодаи навиҳои гуногуни ҷумлаҳое қорбаст мешавад, ки дар онҳо саръазо ва ё аъзои пайрави ҷумла партофта шудааст ва дар асоси контекст ба осонӣ барқарор карда мешаванд. Бояд гуфт, ки назарияи ҷумлаҳои нопурра дар асоси таносуби ҷумлаҳои нопурра бо ҷумлаҳои пурра инкишоф ёфтааст.

Забоншиносони асри XIX дутаркиба будани ҷумлаҳоро, яъне мавҷудияти мубтадо ва хабарро дар ҷумла муҳим арзёбӣ мекарданд [24, с. 2], ки он аввалин маротиба аз ҷониби забоншиноси рус А.А. Шахматов инқор гардида буд. Ё исбот сохт, ки ҷумлаҳои яктаркиба низ ҳамчун ҷумлаи мустақил амал карда метавонанд [150].

Бояд тазаққур дод, ки ҷумлаҳои нопурра аз ҷумлаҳои яктаркиба ба кулӣ фарқ мекунанд. Ҳамчунин, ҷумлаҳои эллиптикиро мебояд аз ҷумлаҳои

нопурра чудо намуд. “Чумлаи эллиптикӣ чумлаест, ки дар он як ё якчанд аъзои чумла партофта шудааст” [13, с. 180].

Чумлаи нопурра чунин навъи чумлае мебошад, ки дар он узв ва ё аъзои партофташуда дар асоси контекст ва вазъият муайян шуда, ба осонӣ барқарор мешавад.

“Чумлаи эллиптикӣ мазмунан мукамал буда, ба контекст вобастагӣ надорад, бо вучуди ин, дар он унсури муҳимми сохторӣ – хабари феълӣ мавҷуд нест” [69, с. 192].

Бояд гуфт, ки дар саволҳои эллиптикӣ ба чузъ хабар дигар аъзои чумла низ метавонанд ифода наёбанд.

“Муҳолиф гузоштани чумлаҳои нопурра ва чумлаҳои эллиптикӣ аз тарафи як қатор муҳаққиқон ҷонибдорӣ нагардидааст. Онҳо чумлаҳои нопурра ва эллиптикӣ як навъи чумла муайян намудаанд” [44, с. 188].

Забоншиноси рус Ю.М. Сергеева фарқи байни чумлаҳои эллиптикӣ ва чумлаҳои яктаркибаро дар сохти онҳо муқаррар намудааст. Бино бар ақидаи ӯ, “чумлаҳои эллиптикӣ, ки дар онҳо як ё ҳар ду аъзои асосӣ мавҷуд нестанд, дутаркиба мебошанд, зеро ин аъзо аз контекст ба осонӣ барқарор мешаванд. Чумлаҳое, ки дар ташкили онҳо як узви чумла вучуд дорад ва, бо вучуди ин, онҳо фикри тодро ифода менамоянд, яктаркиба мебошанд” [102, с. 12-13]. Дар чумлаҳои яктаркиба барқарор намудани мубтадо ва ё хабар ҳатмӣ намебошад.

Дар назарияи забони англисӣ ба таснифи чумлаҳои эллиптикӣ аз рӯйи навъҳои коммуникативӣ (хабарӣ, амрӣ, саволӣ) кам эътибор дода шудааст. “Кӯшишҳо барои таснифоти умумии чумлаҳои эллиптикӣ дар асоси як меъёр – мавҷуд будан/набудани аъзои асосии чумла сурат гирифтаанд” [27, с. 35-36].

Дар зербоби мазкур мо тасмим гирифтем, то роҳҳои ифодаёбии чумлаҳои саволии эллиптикиро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баррасӣ намуда, онҳоро аз рӯйи мавҷуд будан ё набудани аъзои чумла тасниф намоем.

Зимни таснифоти сохторҳои эллиптикӣ олимону муҳқиқон бо як қатор мушкилот рӯ ба рӯ мешаванд. Дар грамматикаҳо классикии забони англисӣ зери мафҳуми “сохторҳои эллиптикӣ” “ҷумлаҳои нопурраеро фаҳмида мешаванд, ки дар онҳо қисмҳои асосии ҷумла бояд пурра карда шаванд. Ҷумлаҳои яктаркиба ва дутаркиба ба қатори ҷумлаҳои пурра дохил мешаванд” [14, с. 282]. Масалан, Ю.М. Сергеева бар он ақида аст, ки “ҷумлаҳои эллиптикӣ, ки дар онҳо як ё ҳарду узви асосӣ ихтисор шудаанд, дутаркиба ба шумор мераванд, зеро ин аъзо аз контекст ба осонӣ барқарор карда мешаванд. Ҷумлаҳои номӣ ба қатори ҷумлаҳои яктаркиба дохил мешаванд” [120, с. 12-13]. Профессор М.Я. Блох пешниҳод мекунад, ки “ҳамаи ҷумлаҳо бо як узви ифодашуда ҳамчун яктаркиба баррасӣ карда шаванд ва дар ин навъ ҷумлаҳои яктаркиба ҷумлаҳои яктаркибаи “устувор” ва ҷумлаҳои яктаркибаи “озод” ҷудо карда шаванд [19, с. 153].

Дар таснифи ҷумлаҳои саволӣ таснифот вобаста ба мавҷуд будан ё набудани калимаи саволӣ маъмул буда, ба ҳукми анъана даромадааст [15, 25, 26]. Дар асоси мавҷудияти калимаҳои саволӣ саволҳои эллиптикӣ ба навъҳои зер ҷудо мешаванд:

Ҷумлаҳои эллиптикии қонишинӣ чунин навъи саволҳои мебошанд, ки танҳо аз қонишинҳо таркиб ёфта, дар таркиби онҳо дигар аъзои ҷумла ба назар намерасанд. Муҳаққиқ Е.Н. Воробёва ин навъи ҷумлаҳоро ҳамчун “сохторҳои қонишинӣ бидуни хабар” муайян намуда, чунин иброз медорад: “Сохторҳои қонишинӣ бидуни хабар. Ин намуд қолибҳоеро дар бар мегирад, ки танҳо аз калимаҳои саволӣ (масалан, What?, Why?) ва ибораҳо (How much?, What time? ва ғайра) бидуни мубтадо ва хабар таркиб ёфтаанд. Ба қатори онҳо мо сохтори қонишини саволӣ + пешоянд, ба мисли ибораҳои муқарраршуда (How about?) ва ҳам сохторҳои пешояндҳоро дар охири ҷумлаҳои саволӣ дар нутқи гуфтугӯӣ (Where (are you) from?) дохил менамоем. Ҷумлаҳои саволии қонишинӣ бидуни хабар як навъи хеле сермаҳсул савол маҳсуб меёбад” [29, с. 92]:

What language? [200, с. 16]

What more natural? [200, с. 134].

Саволҳои эллиптикиро аз рӯйи синтагма метавон пурра намуд:

– *I am afraid I never shall do that.*

– **Why?**

– *Because I have been wrongly accused; and you, ma'am, and everybody else, will now think me wicked* [201, с. 104].

Дар мисоли мазкур ҷавоб ҳамчун асоси мукамалгардонии ҷумлаи нопурраи саволӣ ба ҳисоб меравад. Дар саволи мазкур мубтадо ва ҳабар ихтисор шудаанд. Дар он калимаи саволӣ ҳамчун маркази дархости иттилоотӣ ошкор аст.

Дар забони тоҷикӣ низ чунин саволҳо ба назар мерасанд:

Биринч харидан ҳам даркор нест, – гуфт модарам.

– **Чаро?** – *гуфта нурсид падарам, – охир шир бе биринч хӯрок намешавад.*

– *Биринч ҳаст!*

– *Дар кучо?* – *падарам тааҷҷубкунон аз ҷойи хобаи нимхез шуд* [171, с. 21].

Тавре ки дар ин мисол дида мешавад, дар ҷумлаҳои саволи “Чаро?” ва “Дар кучо?” як қатор воҳидҳои луғавӣ, аз қабилҳои “биринч”, “харидан”, “даркор” ва “нест” дар саволи якум ва мубтадои “биринч” ва феъли “аст” дар саволи дуюм ифода наёфтаанд, ки онҳоро дар асоси контекст барқарор кардан мумкин аст.

Дар раванди таҳлил ҳолтҳои низ муайян гардиданд, ки дар онҳо дар таркиби ҷумла мубтадо, ҳабар ва феъли ёридиҳанда ихтисор шудаанд. Ин гуна саволҳои эллиптикӣ асосан баъд аз саволи пурра истифода мешаванд:

*You call her a strange being yourself: from all you know, you have reason so to call her – what did she do to me? **what to Mason?*** [201, с. 434].

Дар саволҳои эллиптикӣ забони тоҷикӣ дар бештари мавридҳо ҳабар ифода намеёбад:

– *Усто Барот! Шумо дар кучо?* – *гуён овоз дод.*

– *Ман дар ин ҷо бо бачагон зинда дар ғӯр шуда нишастаам, – гуфта ҷавоб дод* [171, с. 36].

Тавре ки дида мешавад, дар ҷумлаи фавқ мубтадо ва калимаи саволӣ ифода ёфта, хабари ҷумла дарҷ нагардидааст, ки онро дар асоси ҷавоби шунаванда метавон муайян кард.

Дар муайян кардани калимаҳои ихтисоршудаи саволии эллиптикӣ як қисмати контекст ҳамчун асос хизмат карда метавонад:

– *None that would own me, sir. Mr. Reed is dead, and his wife cast me off.*

– *Why?*

– *Because I was poor, and burdensome, and she disliked me* [201, с. 340].

Дар саволи мазкур на танҳо мубтадо ва хабар, балки пуркунанда низ ихтисор шудааст. Илова намудани пуркунанда дар ин маврид бо иборати феълии “to cast off” алоқаманд мебошад, ки мавҷудияти пуркунандаро баъди худ талаб менамояд. Ҳамчунин, барои дар шакли мукаммал ифода намудани ин савол илова намудани феъли ёридиҳандаи “did” илова карда мешавад, ки ифодакунандаи замони гузашта мебошад.

Дар баъзе мавридҳо саволи эллиптикӣ танҳо аз ҷиҳати парадигматикӣ пурра карда мешавад, зеро муҳити контекстии он, ҷавоб ба савол ва ё гуфтори қаблӣ сохторҳои дақиқро барои мукаммалгардонии синтагматикӣ таъмин намекунанд:

Mars is pretty well dead, not even a Martian alive. What about Earth? [200, с. 157]

Дар мисоли мазкур барқарор кардани саволи эллиптикӣ то ба асоси меъёрӣ, яъне мавҷудияти мубтадою хабар бидуни дигаргун сохтани тамоми сохти синтаксисӣ имконнопазир мебошад. Ҳамин тариқ, сохторҳои саволӣ бо “*what about*” як навъи махсуси ҷумлаҳои эллиптикиро ифода мекунанд, ки дар онҳо ба пуррагӣ барқарор намудани мубтадову хабар бидуни комилан тағйир додани ҷумла ғайриимкон аст.

“Дар сохтори “ҷонишини саволӣ + пешоянд”, ба мисли ҷонишини what, ки пешванд, одатан, дар охири ҷумлаи саволӣ ҷойгир мешавад, мукаммал

кардани саволи эллиптикӣ ягон душвориро ба мисли ҳолати ғавқуззикр ба миён намеорад” [29, с. 93]:

– *Instead of speaking, I smiled; and not a very complacent or submissive smile either.*

– *Speak, he urged.*

– *What about, sir?*

– *Whatever you like* [201, с. 203].

Дар забони тоҷикӣ пешоянд пеш аз ҷонишини саволӣ омада, дигар аъзои ҷумла ифода намеёбанд:

– *Ба ёбон ба тамошо мебароем, ба ҷавоб гирифта омадем.*

– *Бо кӣ?*

– *Бо акамулло* [171, с. 28].

Дар забони тоҷикӣ низ барои муайян кардани аъзои ихтисоршуда нақши контекст муҳим арзёбӣ мегардад. Дар ҷумлаи мазкур дар муайян кардани хабари ҷумла на ҷавоб, балки ҷумлаи қаблӣ ҳамчун асос ба назар гирифта мешавад.

Ҷумлаҳои саволи эллиптикӣ, ки дорои тобишҳои муассирӣ мебошанд, бо барқарор намудани аъзои ихтисоршуда мукаммал намегардад, зеро дар ин ҳолат, он аз рӯйи таркиб пурра гардида, вазифаҳои коммуникативии саволи нопурраро комилан амалӣ карда наметавонад:

– *Say that there were people in the year 1905 who hated war and got together with some scientists in secret and built a rocket and came out here to Mars.*

– *No, no, Hinkston.*

– *Why not? The world was a different world in 1905; they could have kept it a secret much more easily* [200, с. 39].

Ҳамин тариқ, сохтори эллиптикӣ, ки дар онҳо мубтадо ва хабар дар асл вучуд надорад, бо илова намудани саръазо ва аъзои пайрав мукаммал намегарданд, аз ин рӯ, онҳоро бо ҷумлаҳои дутаркиба муқоиса кардан мумкин нест. Дар бештари мавридҳо мукаммал намудани ҷунин нави ҷумлаҳои эллиптикӣ аз бартарияти ҷузъи муассирии он вобаста аст. Дар

раванди мукамалгардонии чунин навъи саволҳои эллиптикӣ мавқеи ҷузъҳои муассирӣ муҳим арзёбӣ мегардад. Дар сурати ба саволи эллиптикӣ наздик қарор гирифтани онҳо барқарорсозии ҷумлаи эллиптикӣ осон ва дар акси ҳол хеле душвор мегардад.

Дар раванди таҳлил саволҳои эллиптикии дорои сохторҳои ҷонишинӣ бидуни феъли ёридиҳанда низ мушоҳида гаштанд, ки, аслан, хоси забони англисӣ мебошанд.

Барқарор кардани саволҳои эллиптикие, ки дар таркибашон танҳо феъли ёридиҳанда ихтисор шудааст, ягон душвориро ба вучуд намеорад. Ҳангоми муайян намудани феъли ёридиҳанда дар таркиби саволи эллиптикӣ ҳолати ба контекст рӯ овардан нест. Аз ин рӯ, онро ҳамчун навъи парадигматикӣ тасниф кардан мумкин аст:

Teece stood on the porch with a bitter smile. ‘What you goin’ to do up there?’ [200, с. 113].

Барои муайян кардани феълҳои ёридиҳанда дар таркиби саволҳои эллиптикӣ мубтадо ва хабари мустақилмаъно ҳамчун асос муайян карда мешаванд:

Jane, you understand what I want of you? Just this promise – “I will be yours, Mr. Rochester.” [201, с. 481].

Шакли пурраи чунин ҷумлаҳои эллиптикӣ аёнанд: *Jane, do you understand what I want of you?, What you goin’ to do up there?.*

Ҳамин тавр, саволҳои эллиптикие, ки дар таркиби онҳо феъли ёридиҳанда ихтисор шудааст, асосан, хоси забони англисӣ буда, барқарор кардани чунин феълҳо мушкилиро ба миён намеорад.

“Ба сохтори ҷонишин бидуни мубтадо ва феъли ёридиҳанда чунин саволҳои эллиптикие дохил мешаванд, ки дар натиҷаи якҷояшавии ҷонишини саволи “why” (дар баъзе ҳолатҳо where) ва феъли мустақилмаъно сохта мешаванд. Дар таркиби чунин ҷумлаҳо аъзои пайрави ҷумла низ қорбаст мешаванд. Бояд гуфт, ки дар таркиби ҷумлаҳои саволи эллиптикии бидуни

мубтадо ва феъли ёридиҳанда чонишинҳои саволие истифода намешаванд, ки дар ҷумла ба вазифаи мубтадо омада метавонанд” [29, с. 95-96]:

‘Well, then,’ she said triumphantly, ‘why go around questioning?’ [200, с. 43].

Дар ҷумлаи мазкур мубтадо ва феъли ёридиҳанда ё модалӣ бо мақсади пурра намудани он корбурд мешаванд. Дар барқарор намудани мубтадо дар ҷунин саволҳои эллиптикӣ мушкилие ба вучуд намеояд. Муқаррар кардани феъли ҷунин ҷумлаҳо якзайл нест. Феъли ихтисоршуда бошад, бо феъли модалӣ ва ё феъли ёридиҳанда барқарор карда мешавад, ки варианти дурусти он аз контекст вобастагӣ дорад.

Дар забони тоҷикӣ ҳолатҳои ифода наёфтани мубтадо ва феъли ёридиҳанда дар ҷумлаи саволӣ мушоҳида мешаванд:

*Чаро тарсам? Магар аз падари худ метарсам? — гуфтам дар ҷавоб.
– Бале, шер, – гуфту рафт* [171, с. 149].

Дар мисоли мазкур ифода наёфтани мубтадои “ман” ва феъли ёридиҳандаи “боистан” дар шакли “бояд” ба назар мерасад.

Дар раванди таҳлил ҳолатҳои низ ба назар мерасанд, ки дар мукаммал намудани ҷумлаҳои эллиптикӣ мутобиқ сохтани замони онҳо низ муҳим арзёбӣ мегардад:

*‘You do want me to be here, don’t you?’
The boy seemed worried. ‘Yes, yes, Tom!’
‘Then **why ask questions?** Accept me!’* [201, с. 121].

Дар забони англисӣ сохтори эллиптикӣ бо чонишинҳои “how”, “what”, “who”, “whom”, “which”, “when”, “where” ва масдар бо ҳиссаҳои “to” ба вазифаи пуркунанда, одатан, дар нутқи гуфтугӯӣ корбаст мешаванд. Дар асарҳои бадеӣ онҳо дар таркиби муколамаҳо истифода шуда, дар мукаммал кардани ҷунин ҷумлаҳои эллиптикӣ мубтадо ва феъли модалӣ корбаст мешаванд:

*What was I to do? **Where to go?** Oh, intolerable questions, when I could do nothing and go nowhere* [201, с. 492].

If you please, sir, I want leave of absence for a week or two.'

"What to do? –where to go?" "To see a sick lady who has sent for me." [201, с. 339].

Дар чумлаҳои фавқ мубтадо ва феъли модалӣ ифода наёфтаанд. Барои мукаммал кардани он бояд онҳо барқарор карда шаванд. Шакли пурраи саволҳои эллиптикии болозикр чунин мебошад: *What was I to do? Where was I to go?*

Дар раванди таҳлил ҳолатҳои низ ба назар расидаанд, ки дар онҳо ҷонишини саволӣ дар ҷумлаи эллиптикӣ баъд аз феъл мавқеъ гирифтааст, ки роҳи мукаммалгардонии ин гуна саволҳо аз навъҳои дар боло зикрфта тафовут дорад:

There is mercy and compassion here. Perhaps, tomorrow, we may prove more.'

"Prove what? How?" *Father Stone was immensely tired now; the outrage to his mind and body showed on his stiff face* [200, с. 93].

Дар ин мисол мубтадо ва феъли модалӣ ифода наёфтаанд. Барои мукаммал гардонидани ин навъи саволҳои эллиптикӣ инверсия муҳим арзёбӣ мегардад. Барқарор намудани ин гуна саволҳо бидуни тағйир додани мавқеи ҷонишини саволӣ ғайриимкон мебошад. Дар натиҷаи қорбасти тартиби муқаррарии калима шакли пурраи саволи эллиптикии *"Prove what?"* ба *"What may we prove?"* табдил меёбад.

Бояд гуфт, ки дар забони тоҷикӣ мубтадои ҷумла, одатан, дар бандакҳои хабарӣ ифода меёбад, аз ин рӯ, дар бештари ҷумлаҳои забони тоҷикӣ мубтадо ифода намеёбад:

– Чӣ гуфт? – гуфта нурсид надарам [171, с. 129].

Тавре ки дар ин мисол дида мешавад, мубтадо дар он ихтисор шудааст ва барои муайян кардани он ба контекст рӯ овардан ҳатмӣ намебошад, зеро онро метавон дар асоси хабари ҷумла барқарор намуд.

“Саволҳои эллиптикии бидуни ҷонишинҳои саволӣ чунин навъи саволе мебошанд, ки дар онҳо хабар ё ҷузъи он партофта шудааст. Бояд гуфт, ки барқарор намудани он бениҳоят осон аст” [29, с. 97]:

‘You like Thornfield?’ she said, lifting her finger [201, с. 217].

Тавре ки дида мешавад, дар мисоли мазкур феъли ёридоханда ихтисор шудааст, ки барои муайян кардани он контекст талаб карда намешавад.

Дар саволҳои эллиптикии бидуни ҷонишин ҳолатҳои низ мушоҳида мешаванд, ки дар он як қатор аъзои ҷумла ифода наёфтаанд, ки боиси мушкил гардидани раванди мукамалсозии ҷумлаҳои эллиптикӣ мегардад:

And Mrs. Reed?

Missis looks stout and well enough in the face, but I think she’s not quite easy in her mind [201, с. 139].

Тавре ки дида мешавад, дар мисоли мазкур ба ҷузъ мубтадо дигар аъзои ҷумла низ ихтисор шудаанд. Барои мукамал сохтани он нақши контекст муҳим арзёбӣ мегардад. Дар асоси ҷавоби шунаванда шакли пурраи саволро муайян кардан мумкин аст, ки дар натиҷаи барқарор кардани ҳама ҷузъҳои ҷумлаи эллиптикӣ он чунин шаклро мегирад: “What does Mrs. Reed look like?”.

Бояд таъкид дод, ки “дар баъзе мавридҳо муайян кардани шакли пурраи саволи эллиптикӣ дар асоси ҷавоби шунаванда номумкин аст. Аз ин рӯ, барои муқаррар кардани аъзои партофташуда ва шакли пурраи савол зарурат ба контексти васеъ, яъне изҳороти қаблӣ ба миён меояд” [29, с. 98]:

Then this house does not belong to that tall lady who wears a watch, and who said we were to have some bread and cheese?

To Miss Temple?

Oh, no! I wish it did [201, с. 74].

Дар мисоли боло дида мешавад, ки муқаррар кардани аъзои ихтисоршуда ва шакли пурраи саволи эллиптикӣ дар асоси ҷавоби шунаванда имконнопазир аст, аз ин рӯ, муҳаққиқро зарур аст, ки контексти васеъро таҳлил намояд. Дар асоси контексти васеъ маълум мешавад, ки дар ҷумла

мубтадо ва хабар ифода наёфтаанд. Дар натиҷаи барқарор намудани онҳо, шакли пурраи ҷумлаи саволӣ ҳамчун “*Does this house belong to Miss Temple?*” мебошад.

Дар забони тоҷикӣ низ саволҳои эллиптикӣ бидуни ҷонишинҳои саволӣ ба назар мерасанд, ки дар онҳо аъзои гуногуни ҷумла ихтисор шудаанд:

Ин додаратро дар хизмати ман мон. Ман аз ин хурсанд мешавам, – гуфт ва илова карда пурсид; – Савод дорад?

– Не, – гуфт тағоимуллом [171, с. 74].

Дар ин ҷумлаи эллиптикӣ мубтадо ва ҳиссаҳои “оё” ихтисор шудаанд, ки мубтадо дар он дар асоси сухани қаблӣ ба осонӣ барқарор карда мешавад.

Муайян кардани навъи саволҳои эллиптикии бидуни ҷонишинҳои саволӣ душвор мебошад:

‘So I think: you have no ghost, then?’

‘None that I ever heard of,’ returned Mrs. Fairfax, smiling.

‘Nor any traditions of one? no legends or ghost stories?’ [201, с. 162].

Аз мисоли болозикр бармеояд, ки дар саволи эллиптикӣ мубтадо ва хабари ҷумла ихтисор шудаанд. Ҷумлаи мазкур ифодагари тааҷҷуб буда, муайян кардани навъи он мушкул аст. Дар қисмати дуюми ҷумла “*no legends or ghost stories?*” пайвандаки “*or*” мушоҳида мешавад, ки хосси саволҳои интиҳобӣ мебошанд, аммо дар натиҷаи таҳлил намудани контекст ва муайян кардани мубтадо ва хабар он бештар ба саволҳои ҷудой мувофиқ омада, дар натиҷаи мукамал гардидан, чунин шакл ба вучуд меояд: “*You have no legends or ghost stories, don’t you?*”.

Дар нутқи гуфтугӯии забони англисӣ саволҳои махсус дар шакли саволҳои эллиптикии бидуни ҷонишини саволӣ низ ифода меёбад. Ин навъи саволҳо хеле кам ба назар мерасанд. Дар адабиёти бадеӣ онҳо танҳо дар таркиби муколамаҳо корбаст мешаванд:

And you came from –?’

From Lowood school, in-shire.[201, с. 186].

Чӣ тавре ки дида мешавад, дар ин ҷумлаи эллиптикӣ калимаи саволии “where” ихтисор шудааст. Чунин саволҳои эллиптикӣ он вақт дода мешавад, ки шунаванда сухани мусоҳибро дуруст нашунидааст. Бояд гуфт, ки дар ин навъи саволҳо ду роҳи барқарор намудани калимаи ихтисоршуда мавҷуд аст. Яке пурра намудани савол тавассути илова намудани калимаи саволии “where?” ва тағйир додани тартиби калима “Where did you come from?” ва дуюм илова намудани феъли ёридохандаи “did” ва зарфи “Lowood” “Did you come from Lowood?” мебошад. Бояд таъкид дод, ки бо пурра намудани чунин саволҳои эллиптикӣ тобишҳои махъноии онҳо гум мешаванд, яъне шакли пурраи онҳо таъҷҷуби шунавандаро комилан ифода карда наметавонанд.

Саволи такрорӣ навъе аз саволҳои эллиптикӣ ба ҳисоб меравад. Саволҳои такрорӣ ҳамсухбатро водор мекунад, ки иттилооти заруриро возеҳ ва муассир баён кунад. “Саволи такрорӣ ҳамчун амали нутқи муайян карда мешавад, ки бо таассури равонии ҳамсухбат ба изҳороти қаблӣ алоқаманд аст. Ин гуна саволҳо ду навъ: саволи такрории саҳеҳ ва саволи такрории пурра шуда метавонанд” [147, с. 83-84].

“Саволҳои такрории саҳеҳ нисбат ба як унсури ҷумлаи саволӣ дода мешавад, ки забони англисӣ бо оҳанги болорав ва дар забони тоҷикӣ бо пастишав талаффуз мешаванд” [29, с. 99]:

“In the shape of Miss Ingram; a noble and beautiful woman, – your bride.”

*“My bride! **What bride?** I have no bride!”* [201, с. 385].

Дар забони тоҷикӣ низ саволҳои такрории саҳеҳ мушоҳида мешаванд:

– *Агар ҳақиқи маро медодед, инро дар бораи худ охири некии шумо доништа, аз шумо бисёр миннатдор мешудам, – гуфтааст.*

– *Чӣ ҳақ? – бой оташинона пурсидааст* [171, с. 44].

Тавре ки аз ҷумлаи болозикр бармеояд, дар он саволи такрорӣ барои муайян кардани ҳақиқи корбаст шудааст, ки гӯянда дар бораи он дар нутқи худ сухан рондааст. Бо истифода аз ин савол шунаванда аз гӯянда талаб

менамојад, то ба ин қисмати нутки худ равшанӣ андозад ва дар баробари ин, ӯ ҳиссиёти худро нисбат ба сухани мусоҳиб нишон додааст.

Мушкилоти тасниф кардани саволҳои такрорӣ дар сохтори мураккаб ва гуногуни он зоҳир меёбад. Саволҳои такрорӣ дар робита бо аъзои гуногуни ҷумла эҷод мешаванд. Дар онҳо ҷузъи муҳимтарини сухани қаблӣ такроран пурсида мешавад. “Хусусияти саволҳои эллиптикии такрорӣ дар он зоҳир меёбад, ки мақсади саволи такрорӣ на танҳо аз равшан кардани маълумоти дар нутки ҳамсухбат ифодаёфта, балки баён кардани муносибати шахс ба паёми гирифташуда мебошад” [19, с. 18]. Ин навъи саволҳо бо оҳанги болорав талаффуз мешаванд:

“Our uncle John is dead”, said he.

Both the sisters seemed struck: not shocked or appalled; the tidings appeared in their eyes rather momentous than afflicting.

“Dead?” repeated Diana [201, с. 544].

Саволҳои такрории пурра нисбат ба маънои тамоми изҳороти қаблӣ дода мешаванд. Онҳо дар шакли пурра ва ё нопурра ифода меёбанд:

Meantime, you forget essential points in pursuing trifles: you do not inquire why Mr. Briggs sought after you—what he wanted with you.’

‘Well, what did he want?’

‘Merely to tell you that your uncle, Mr. Eyre of Madeira, is dead; that he has left you all his property, and that you are now rich – merely that – nothing more.’

‘I! – rich?’

‘Yes, you, rich—quite an heiress’ [201, с. 581].

Дар забони тоҷикӣ саволҳои такрории пурра бо навъҳои гуногуни саволҳо ифода меёбанд. Хусусияти хосси онҳо дар он зоҳир меёбанд, ки онҳо барои возеҳ кардани сухани гуфташуда бо такрори яке аз унсурҳои он сохта мешаванд:

– Ҳақ талаб кунӣ, ҳақ медиҳам, – гуфтааст мулоимона, – Пагоҳонӣ ба нияти ба осиё бурдан аз анбор ним ҷувол гандум бароварда монда будам, ба дари анбор истодааст. Ана ҳамон гандумро гирифта бар.

– *Магар ҳаққи 12-сола хизмати ман ним ҷувол гандум мешавад?* [171, с. 44-45].

Ҳамин тавр, дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ навиҳои гуногуни саволҳои эллиптикӣ вучуд дорад, ки роҳҳои ифодаи онҳо гуногун буда, бо мақсадҳои мухталиф дар нутқ қорбаст мешаванд.

БОБИ 3. ВИЖАГИҲОИ МАЪНОЙ-ФУНКЦИОНАЛӢ ВА ТАРҶУМАИ ВОҲИДҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ САВОЛ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ ДАР МИСОЛИ МАТНИ БАДЕӢ БО ҶАЛБИ МАВОДДИ ЗАБОНИ РУСӢ

3.1. Вижагиҳои тарҷумани воҳидҳои забони ифодакунандаи савол аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ бо ҷалби маводди забон русӣ

3.1.1. Тарҷумани ҷонишинҳои саволӣ

Яке аз воситаҳои барҷастаи ифодаи савол дар забони тоҷикӣ ҷонишинҳои саволӣ (ҶС) маҳсуб меёбанд. Чунонки аз таҳлилҳои маводди боби дуюм бармеояд, миёни забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ тақрибан ҳамаи намудҳои ҷонишинҳо, аз ҷумла зернамудҳои ҷонишинҳои саволиро аз нигоҳи мутобиқати луғавӣ-дастурии мушоҳида кардан мумкин аст. Бо вучуди ин, бояд дар хотир нигоҳ дошт, ки раванди тарҷума вижагиҳои худро дорад ва, дар навбати худ, муодилҳои луғавӣ-дастурии аз муодилҳои тарҷумавӣ фарқи назаррас доранд, зеро тарҷума равандест, ки дар он воҳидҳои забон бо доираи васеи тобишҳои маъноии худ қорбаст мешаванд ва хусусияти “динамикӣ” пайдо мекунанд, ки дар тарҷума метавонанд бо роҳҳои ғайримуқаррарӣ ё махсус таҷассум гарданд. Яъне дар тарҷума ҷиҳати функционалӣ ё худ қорбурди воҳидҳои забон бо маънои мушаххас дар мадди аввал меистад ва мутобиқати шаклии воҳидҳои забон дар радифи муҳтавои онҳо ба мукаммалии тарҷума зам мекунад. Аз ин лиҳоз, бешубҳа, мутобиқати луғавӣ-дастуриро низ дар раванди тарҷума истисно кардан мумкин нест, зеро дар мавридҳои ҷудогона намунаҳои муодилҳои луғавӣ-дастурии ва муодилҳои тарҷумавиро мушоҳида кардан мумкин аст, ки бо мисолҳои мушаххас аз матнҳои бадеӣ баррасӣ менамоем. Нуктаи муҳимми дигареро бояд зикр намуд, ки асарҳои мавриди таҳлили мо аз тариқи забони русӣ ба забони англисӣ тарҷума шудаанд, бинобар ин, дар мавридҳои ҷудогона рӯ овардан ба тарҷумаҳои русии мисолҳо ҷолиб ва ба мақсад мувофиқ ба назар мерасад.

Ҷонишинҳои саволи маъмулии забони тоҷикӣ ҷонишинҳои “чӣ?” ва “кӣ?” мебошанд, ки вижагиҳои тарҷумани онҳоро ба забони англисӣ вобаста

ба тобишҳои маъноии онҳо, чи дар алоҳидагӣ ва чи дар дохили ҷонишинҳои таркибӣ, бо чанд мисол нишон медиҳем.

Мавридҳои, ки ҷонишини “чӣ?” ба маънои предмет истифода шудааст:

1) *Ман танҳо худам ҳамин ҷӯйро баста диҳам, чӣ медиҳед?* [171, с. 63] – *What will you give me if I dam this stream for you on my own?* [198, с. 83] – *Я один запружу ручей. Что вы мне за это дадите?* [170, с. 45].

2) *Хайбар аз ту ранҷидааст, сабабаи чӣ бошад?* [171, с. 55] – *You seem to have offended Khaibar: I wonder how?* [198, с. 75] – *Хайбар за что-то сердит на тебя. Чем ты его обидела?* [170, с. 38].

3) *Шумо ба воситаи ин ба ман чӣ гуфта фиристода будӣ?* [171, с. 130] – *What was the message that you give me the boy to pass on to me?* [198, с. 149] – *Скажите, пожалуйста, что вы мне с ним передали?* [170, с. 100].

Чунонки аз мисолҳо бармеояд, намунаҳои барҷастаи ба маънои ашё омадани ҷонишини саволии “чӣ?” ва бо роҳи истифодаи муодилҳои луғавӣ-дастурии он дар забонҳои англисӣ ва русӣ сурат гирифтани тарҷумаро мушоҳида мекунем: “what?”, “что?”. Воқеан, тарзи корбурди ҷонишини саволии “чӣ?” дар ин маънои рефренсиалии таҳлилшуда дар се забон мутобиқати комил зоҳир менамояд.

Ҳоло мавридҳои истифодаи ҷонишини саволии “чӣ?”-ро ҳамчун ҳиссаи номии феъли номӣ ва ба вазифаи хабар омадани он баррасӣ менамоем.

1) *Пас, инҳо чӣ шуданд?* [171, , с.13]. – *In that case, what have turned out to do?* [198, с. 36] – *А чем они стали?* [170, с. 7].

2) *Дар бағалат чист?* [171, с. 83] – *What’s that under your arm?* [198, с. 103] – *А что у тебя за пазухой?* [170, с. 61].

Чунонки мебинем, ҷонишини саволӣ дар ин ҷумлаҳо саволро дар ҳайати феъли номӣ ва вазифаи хабар ифода кардааст. Аз таҳлили тарҷума бармеояд, ки дар умум бо муодилҳои худ дар забонҳои англисӣ ва русӣ ифода ёфтаанд, танҳо дар тарҷумаи русии ҷумлаи якум фарқи шаклӣ дида мешавад, ки ба ифодаи маъниро ҳалалдор накардааст. Ифодаи русии “чем они стали?” аз вижагиҳои забони русӣ бармеояд. Дар заминаи ин ду мисол

махсусиятҳои забонҳои тоҷикӣ, англисӣ ва русӣ бараъло дида мешаванд. Забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз лиҳози сохти сарфӣ ба гурӯҳи забонҳои аналитикӣ ва забони русӣ ба забонҳои флективӣ дохил мешаванд. Муносибатҳои маъноии воҳидҳои забон дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз рӯйи тартиби калимаҳо ва мавқеи ҷойгиршавии онҳо мушаххас мегарданд, дар ҳоле ки дар забони русӣ барои ин мақсадҳо флексия ё худ анҷомаҳо ба кор мераванд. Бинобар ин, дар шакли забони русӣ ба кор рафтани ибораи болозикр барои забони русӣ табиист.

Яке аз тобишҳои маъноии барҷастае, ки ҷонишини саволии “чӣ” метавонад ифода намояд, ин маънои атрибутивӣ ё худ аломати ашё ё амал мебошад. Ифодаҳои ба монанди “чӣ ғоида?”, “чӣ навъ?”, “чӣ коре?” (яъне чӣ гуна кор?), “чӣ ҳодисае?” (яъне чӣ навъ ҳодисае?) ва ғайра аз ҳамин қабиланд.

1) *Аз ин тавр кашола кардани кор ба чор ҳоким чӣ ғоида?* [171, с. 70] – *But what good is it to the four officials to have the work drag on like this?* [198, с. 90] – *Какой же смысл этим чиновникам так тянуть время?* [170, с. 50].

2) *Акнун ман чӣ навъ ба Бухоро барои хондан меравам?* [171, с. 22] – *Now how can I go to Bukhara to study?* [198, с. 45] – *Как же я теперь поеду учиться?* [170, с. 13].

3) *Хуб, дар ҳамон вақт дар ҷойи ман шумо мешудед, ба он пурсиши падар чӣ ҷавоб медодед?* [171, с. 23] – *Why did you have to repeat what I said to father?* [198, с. 46] – *А как бы вы ответили отцу?* [170, с. 14].

Таҳлили мисолҳо нишон медиҳад, ки дар ҷумлаҳои якум ва дуум тобиши маъноии атрибутивӣ бараъло дида мешавад. Масалан, дар ҷумлаи якум ин тобиши маъноӣ бо ифодаи “what good” ифода ёфтааст, ки ин ҳам маънои “чӣ хубие?” ё “чӣ суде?”-ро дорад. Тарҷума ба забони русӣ маънои атрибутивии воҳиди забонро возеҳ ифода менамояд – “какой же смысл?”. Дар шакли тоҷикии ҷумлаи дуум аломати амал дар шакли “чӣ навъ?” ифода ёфтааст. Ин тобиши маъноӣ дар забонҳои англисӣ ва русӣ бо муодилҳои луғавӣ-дастурии худ ифода ёфтаанд, ки дар натиҷа тарҷума мукамал

гардидааст ва костагии маънӣ дида намешавад: “how can I go...?” ва “как же я теперь поеду...?”.

Бояд тазаккур дод, ки намунаҳои тарҷума шудани ҷонишини саволии “чӣ?” бо маънои мавриди баррасии мо ба воситаи “what?” ва “что?” низ роиҷ аст:

1) **Чӣ кор** кардед? [171, с. 70] – *Well, what did you do?* [198, с. 90] – *Что же это такое?* [170, с. 50].

2) *Ту дар ин ҷоҳо чӣ кор мекуни?* [171, с. 91] – *What are you doing here?* [198, с. 109] – *Ты что здесь делаешь?* [170, с. 67].

Дар ҷумлаи тоҷикӣ маънои “чӣ навъ коре?”, “чӣ шугле?” ифода ёфтааст, ки дар тарҷума ба ҳар ду забони мавриди муқоиса муодилҳои “what?” ва “что?” корбаст шудаанд.

Ҳолатҳое мавҷуданд, ки ҷонишини саволии “чӣ?” дар забон тоҷикӣ дар таркибҳои гуногун – аз ҷумла дар шакли саволҳои сифат ва зарф - маънои аломати ашё, амал ва миқдору дараҷа ва сабабро бевосита ифода менамояд, ҷунончи: чӣ гуна?, чӣ тавр?, чӣ қадар? барои чӣ? ва ғ.:

1) *Ҳамон ҳалвое, ки дар даст дорӣ, равған ҳам дорад, боз чӣ гуна ҳалвои равғанӣ меҳоҷӣ?* [171, с. 23] – *That halva in your hand has butter in it: what more do you want?* [198, с. 46]. – *В твоей халве тоже есть масло. Какую тебе еще надо?* [170, с. 14].

2) *Аз ёбони регзор чӣ гуна савғои бурда мешавад?* [171, с. 29]. – *What kind of present can I get from a sand bank?* [198, с. 51]. – *А что отсюда понесешь?* [170, с. 18].

3) *Хуб, баъд аз таъин шудани сарқори нав қори ҷаишар чӣ тавр рафта истодааст?* [171, с. 72]. – *Well, now that they’ve appointed a new director, how is the excavation coming along?* [198, с. 92]. – *Ну, а после назначения казия как пошла работа?* [170, с. 51].

4) *Як қабза ҳалво чӣ қадар мешавад?* [171, с. 24]. – *How much is a qabza of halva?* [198, с. 47]. – *А сколько это одна палочка?* [170, с. 14].

5) *Боз барои чӣ кинаи ӯро дар дил нигоҳ дорам?* [171, с. 98]. – *So why should I still bear him any grudge?* [198, с. 75]. – *Так прав ли я буду, если сохраню обиду на него?* [170, с. 72].

Дар мисоли якум шаклҳои тоҷикӣ ва русӣ бевосита ба аломати ашӯишора менамоянд. Дар шакли англисӣ, бо вучуди андак тағйири шакл доштан, муҳтавои воҳиди тоҷикӣ дуруст интиқола ёфтааст, зеро он ҳам маъноии “аз он бештар чӣ меҳохӣ”-ро дорад, ки аз рӯйи вазъи гуфтор мувофиқ аст.

Дар мисоли дуюм, баръакс, мувофиқати шаклҳои тоҷикӣ ва англисӣ излиҳози ифодаи аломати ашӯишора комилтар аст, зеро дар ин маврид аз муодилҳои пурраи воҳидҳои луғавӣ-дастурии забон истифода шудааст. Ҳарчанд дар тарҷумаи русӣ тобиши маъноии аломат ҳазф шудааст, вале вожаи “что?” ба маъноии васеяш “ҳама нуна чизеро” дар назар дорад.

Дар ҷумлаҳои сеюм, чорум ва панҷум, мутаносибан, маъноии аломати амал, миқдору дараҷа ва сабаб ифода ёфтаанд. Аксари онҳо, ба истисноии тарҷумаи русии ҷумлаи панҷум, аз муодилҳои луғавӣ-дастурии сурат гирифтааст. Дар ин ҳолат мо намунаи барҷастаи тарҷума ба воситаи муодилҳои тарҷумавӣ-динамикӣ, на луғавиро мебинем, ки бо вучуди номувофиқатии “формалӣ” ё худ шаклӣ мувофиқати комили тарҷумавӣ таъмин гаштааст.

Қобили қайди махсус аст, ки ҷонишини саволии “чӣ?” дар забони тоҷикӣ ва вожаи “what?” дар забони англисӣ, назар ба таносуби он бо вожаи “что?”-и забони русӣ, аз нигоҳи тобишҳои маъноӣ ва тарзи корбурд умумияти зиёд доранд. Дар воқеъ, назар ба шакли тоҷикӣ, шакли англисӣ хеле сернамуд, пурмаъно ва серистеъмол мебошад, ки дар бахшҳои марбута роҷеъ ба он маълумоти муфасссал хоҳем дод. Ғайр аз ин, фарқи вожаҳои англисӣ (what?) ва русӣ (что?) дар муқоиса бо вожаи тоҷикӣ (чӣ?) дар он аст, ки ба ҷуз вазифаи ҷонишини саволӣ вожаҳои ин ду забон ба вазифаи пайвандак низ меоянд, ки вожаи забони тоҷикӣ ин вижагиро надорад, ҳарчанд пайвандакҳои “ки” ва “чи” мавҷуданд, вале онҳо аз нигоҳи имло бо

баробарҳои саволии худ фарқ мекунамд ва таҳлили таносуб ва баромади онҳо баҳси ҷудогона аст.

Нуктаи дигари муҳим дар таҳлили ҷонишини саволии “чӣ?” мавқеи устувори он дар ҷумла ва, умуман, дар матн мебошад. Мафҳумҳое, ки тавассути он ифода меёбанд, ба мундариҷаи матн робитаи зич доранд ва дар аксари маврид тарҷумаи онҳо ногузир аст, ки таҳлили мисолҳои боло ин нуктаҳоро собит намудаанд.

Бояд тазакур дод, ки тобишҳои маъноӣ ва ҷиҳати функционалии ҷонишини саволии “кӣ?” назар ба ҷонишини “чӣ?” маҳдудтар аст, зеро он, асосан, ба предмет – шахс, дар шакли субъект, объект ва предикат корбаст мешавад ва ифодаи фаровони тобишҳои маъноии атрибутивӣ, сохтани таркибҳои гуногун бо иштироки он чандон хос нест. Тобишҳои маъноии мушаххас ва маъмули воҳидҳои забон тарҷумаи шаклу мазмунро муяссар мегардонанд:

1) *Духтарам, туро кӣ аз роҳ баровард?* [171, с. 90]. – *Who has led you astray, my daughter?* [198, с. 109]. – *Девушка! Кто сбил тебя с правильного пути?* [170, с. 66].

2) *Шумо ин қадар ҳунарро ба кӣ шогирд шуда омӯхтед?* [171, с. 57]. – *Who taught you to carve so beautifully? Who were you apprenticed to?* [198, с. 77]. – *Кто научил вас как искусно работать?* [170, с. 40].

3) *Аризаро аз номи кӣ навиштед?* [171, с. 70]. – *In whose name did you write the petition?* [198, с. 91]. – *От чьего же имени вы написали?* [170, с. 50].

4) *Омадани девсор кӣоянд, ки аз онҳо тарсидан даркор будааст?* [171, с. 51]. – *But who are there devilish men that I have to be afraid of?* [198, с. 71]. – *А что это за люди с душой дива? Чем они опасны?* [170, с. 34].

Бо таваҷҷуҳ ба он ки нисбат ба ҷонишини саволии “чӣ?” ҷонишини саволии “кӣ?” тобишҳои маъноӣ ва таркибҳои камистеъмол дорад, ба назари аввал метавонад чунин вонамуд гардад, ки тарҷумаи он низ ба забонҳои мавриди баррасии мо якранг ва нисбатан дақику возеҳ сурат гирад. Ин ҳолат дар мисоли якум таҷассум ёфтааст, ки корбурди муодилҳои луғавӣ-дастуриро

дар он мушоҳида мекунем: кӣ? who? ва кто? Вале на ҳамеша ин тавр аст, чунончи тарчума равандест тағйирпазир ва гуногунранг. Вобаста ба хислатҳои субъективии тарҷумонҳо ин масъала боз ҳам махсусияти бештар дорад. Агар ба мисоли дуҷум назар кунем, мебинем, ки муносибати объект ва субъекте, ки дар он ҷонишини саволӣ иштирок мекунад, фарқ мекунад, яъне дар забони тоҷикӣ ҷонишин дар шакли объект ва дар забонҳои англисӣ ва русӣ ба вазифаи субъект омадааст. Ин, албатта, танҳо номувофиқатии дастурӣ аст ва ба муҳтавои ҷумла аз нигоҳи интиқоли савол ҳалал ворид намекунад. Гузашта аз ин, дар раванди тарҷума на шакл, балки мазмун муҳимтар аст. Мувофиқ омадани ҳам шакл ва ҳам мазмун корро пурра мегардонад, вале бо интиқоли дурусти мундариҷаи гуфтор вазифаи тарҷумон иҷрошуда ҳисоб мегардад. Дар воқеъ, мисоли сеюм аз мувофиқ омадани ҳам шакл ва ҳам мазмуни воситаҳои ифодаи саволро дар се забон аёнани нишон медиҳад. Ифодаи “аз номи кӣ?”, ки дар вазифаи объект омадааст, дар ҳар ду забон дар ҳамон шакл ҳифз шудааст, ки корбааст шудани “in whose name?” ва «от чьего имени?» инро собит сохтааст. Чунонки мебинем, дар ин ҷо мутобиқати пурра ё худ татбиқи муодилҳои луғавӣ-дастурии ҷумлаҳои се забонро бо ҳам наздик сохтааст.

Дар ҷумлаи чаҳорум як ҳодисаи дастурии ҷолиб ба назар мерасад. Истифодаи ҷонишини саволии “кӣ?” дар шакли ҷамъ танҳо ба забони тоҷикӣ хос аст. Муодилҳои луғавӣ-дастурии он дар забони англисӣ “who?” ва дар забони русӣ “кто?” бевосита суффиксҳои ҷамъбандӣ қабул намеkunанд. Барои ифодаи дурусти он тобиши маънои дастурии воҳиди забон дар забони англисӣ шакли ҷамъи феъли to be – are мусоидат кардааст: who are there. Бояд зикр намуд, ки тартиби калимаҳои дар ҷумлаи англисӣ низ тартиби ҷумлаи саволиро риоя кардааст. Тарҷума ба забони русӣ ҳам бо як усули хос сурат гирифтааст. Бинобар мавҷуд набудани шакли мувофиқи ҷонишин дар забони русӣ, шакли ҷамъ аз вожаи “люди” истифода шудааст ва маънои саволии ҷумларо ифодаи “а что это за люди” дар шакли муодили тарҷумавӣ ва ё

динамикӣ дуруст ва комил интиқол додааст. Ин ҳам яке аз намунаҳои барҷастаи муодили тарҷумавӣ аст.

Ҳамин тариқ, ҷонишинҳои саволии чӣ? ва кӣ? вижагиҳои сохторию муъноии гуногун дошта, дар аксари маврид тарҷумаи онҳо бо таваҷҷуҳ ба ин хосияти ҷонишинҳо сурат гирифтааст, ки дар натиҷа тарҷума мукамал гаштааст. Камолоти тарҷумаро усулҳои тарҷума, ба монанди истифодаи муодилҳои луғавӣ-дастурӣ ва муодилҳои тарҷумавӣ фароҳам овардаанд.

3.1.2. Тарҷумаи ҳиссаҷаҳои саволӣ

Ҳиссаҷаҳо яке аз ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқ буда, дар ҳар ду забон тобишҳои маъноии гуногунро ифода менамоянд. Яке аз чунин гурӯҳҳои маъноҳои ҳиссаҷаҳоро дар забони тоҷикӣ ҳиссаҷаҳои саволӣ ташкил медиҳанд. Бояд таъakkур дод, ки моҳиятан ҳиссаҷаҳо, алаҳусус, ҳиссаҷаҳои саволии забон тоҷикӣ, нисбат ба забони англисӣ бемуодил ба ҳисоб рафта, яке аз гурӯҳҳои воҳидҳои “тарҷуманопазирро” ташкил медиҳанд. Ҳарчанд баъзе аз намудҳои ҳиссаҷаҳои саволӣ “тарҷуманопазиранд”, вале маънои ифоданамудаи онҳо дар ҳар сурат бояд интиқол дода шавад ва дар аксари маврид чунин ҳам мешавад. Аз ин лиҳоз, ҳодисаҳои тарҷумавии пешомада дар мавриди интиқоли ҳиссаҷаҳои “мӣ” ва “дия” ҷолибанд, чунончи:

1) *Тӯй намекардед, намешуд-мӣ?* [171, , с. 22]. – *Couldn't we have done without a circumcision feast?* [198, с. 45]. – *Нельзя, что ли, было обойтись без пира?* [170, с. 13].

2) *Вақте ки диданд, дуои шумо ба бемор таъсир накард ва ӯ мурд, бо ҳамаи ин аз шумо ихлосишон нагашта, ба ҷаноза хабар кардаанд-дия?* [171, с. 121]. – *Well when they saw that your prays had no effect on his illness did they tell you at the funeral that they still had faith in you?* [198, с. 104]. – *Как же они сохранили к вам уважение и даже на похороны позвали?* [170, с. 91].

Чунонки аз таҳлили мисолҳо бармеояд, дар ҷумлаи якум ҳиссаҷаи “мӣ” ва дар ҷумлаи дуюм ҳиссаҷаи “-дия” ба матни тарҷума нагузаштаанд. Гуфтан мумкин аст, ки ин ҳодиса табиӣ аст, зеро дар ҷумлаҳои асл бо ҳазф кардани

ин ҳиссачаҳо маънои ҷумла сахт осеб намебинад ва саволро ба тариқи оҳанг ва аломати савол ифода намуд. Азбаски ин асари бадеист ва аз унсурҳои гуфтугӯӣ ва лаҳҷавӣ низ бархӯрдор аст, ин ду ҳиссача ифодаи саволро тақвият баҳшидаанд. Дар ҳолати яқин ифодаи савол дар ҷумлаи забони англисӣ бо воситаи дастурӣ, яъне бо риояи тартиби калимаҳо дар ҷумлаи саволӣ барои ифодаи савол, сурат гирифтааст: *couldn't we have done*. Тарҷума ба забони русӣ тариқи таркиби "...что ли" сурат гирифтааст, ки натиҷаи онро дуруст ва мувофиқ метавон арзёбӣ кард.

Ҳиссачаи саволии ҷумлаи дуюм низ (-дия) аз унсурҳои забони гуфтугӯӣ далолат мекунад ва дар забонҳои англисӣ ва русӣ муодили мустақими худро надорад. Агар дар тарҷумаи англисӣ барои ифодаи савол воситаи дастурӣ: тартиби калимаҳои ҷумлаи саволӣ, қорбағ шуда бошад (*did they tell you...*), дар тарҷумаи русӣ ифодаи савол танҳо бо интонатсия ё оҳанги гуфтор сурат гирифтааст.

Ҳамин тариқ, бо вучуди он ки баъзе намуд ва унсурҳои ҳиссачаҳои саволии забони тоҷикӣ зоҳиран ба матни тарҷума намегузаранд, онҳо тарҷумонро водор месозанд, ки роҳҳои дигари ифодаи саволро дар тарҷума ҷӯё бошанд.

Бояд ба эътибор гирифта шавад, ки гурӯҳи муайяни ҳиссачаҳои саволии забони тоҷикӣ дар забонҳои англисӣ ва русӣ баробарҳои луғавӣ-дастурии худро доранд. Яке аз онҳо ҳиссачаи маъмули тоҷикии "магар" аст, ки вижагиҳои тарҷумаи онро дар мисолҳо баррасӣ менамоем.

1) *Шумо, ки вайро дидед, магар ӯ шуморо надидаст, ки гирифта нахӯрдааст?* [171, с. 49]. – *You saw him, but he didn't see you? Is that why he didn't pick you up and you?* [198, с. 71]. – *В тот раз, как вы его видели, он разве не заметил вас?* [170, с. 33].

2) *Магар чархҳо фурӯш нашудаанд?* [171, с. 68]. – *Didn't you manage to sell the wheels?* [198, с. 88]. – *Может быть, жернова не удалось продать?* [170, с. 48].

3) *Меғуфтанд, ки дар Шофирком рӯди нав баровардаанд, магар ин пост аст?* [171, с. 69]. – *There’s been talk of their digging a new canal in Shofirkon. Is it true?* [198, с. 88]. – *Говорят, в Шаффрикане проводят новое русло канала. Правда это?* [170, с. 49].

4) *Магар онҳо ба ин кори ту розӣ мешаванд?* [171, с. 90]. – *Will they consent to this action of yours?* [198, с. 109]. – *Дадут они свои согласия на это?* [170, с. 66].

Чунонки аз таҳлили мисолҳои ин гурӯҳ бармеояд, дар чаҳор ҷумлаи мавриди таҳлил ҳиссаҳои саволии “магар” ба забонҳои англисӣ ва русӣ тариқи муодилҳои луғавӣ-дастурии худ тарҷума шудааст. Пас, муодили луғавӣ-дастурии “магар” дар забони англисӣ таркибҳои “didn’t you..., aren’t you.. (ҷумлаи дуум) ва тартиби ҷумлаи саволӣ, ки бо феъли ёридиханда ифода меёбад (ҷумлаҳои якум, сеюм ва чорум), ба шумор меравад.

Бояд гуфт, ки ба мавҷудияти муодилҳои луғавӣ-дастурии ҳиссаҳои “магар” дар забонҳои англисӣ ва русӣ, тарҷума танҳо бо истифода аз интонатсия ё воситаҳои дигари дар забони тарҷума мавҷудбуда низ сура гирифтааст, чунончи:

1) *Худо накарда, магар дар мизочонатон гаронӣ доред, ки ин қадар пажмурда ва ғамгин менамояд?* [171, с. 69]. – *Then I hope you haven’t fallen sick that you’re looking so pale and unhappy?* [198, с. 88]. – *Помилуй бог, может быть, вы нездоровый? Чем так расстроены?* [170, с. 49].

2) *Магар падару модарат ин қоратро шунаванд, чӣ меғӯянд?* [171, с. 90]. – *If your presents hear of this, what will say?* [198, с. 109]. – *А что скажут твои родители, когда они узнают об этом?* [170, с. 66].

Ин ҳодиса аз нигоҳи тарҷума дуруст аст, зеро дар ин гуна мавридҳо баробар омадани маҳз шаклҳои мушаххаси воҳидҳои забони ифодакунандаи саволи муҳим набуда, дар умум, аз мадди назари тарҷумон берун намондани мафҳуми саволии ифоданамудай муаллифи асар муҳим аст.

Ҳамин тариқ, дар ҷумлаи якум ва дуёми ин гурӯҳ дар забонҳои англисӣ ва русӣ ду воситаи гуногун – дар ҳолати якум интонатсия ва дар ҳолати дуём “what?” ва “что?” қорбасти шудааст.

3.1.3. Тарҷумаи ҷумлаҳои саволӣ ва ифодаи савол бо интонатсия

Яке аз воситаҳои таҷаккули ҷумлаҳои саволӣ дар забон тоҷикӣ интонатсия ё худ оҳанги гуфтор ба шумор меравад. Тавре маълум аст, ҳангоми сохтани ҷумлаи саволӣ бо ин усул ягон воситаи луғавӣ-дастурий, аз ҷумлаи ҷонишинҳои саволӣ, ҳиссачаҳои саволӣ ва ғайра иштирок намекунад ва нишони асосии он дар охир гузошта шудани аломати савол мебошад. Бо таваҷҷуҳ ба татбиқи ҳамин роҳи ифодаёбии ҷумлаи саволӣ гуфтан мумкин аст, ҳама гуна ҷумлаҳоро ба ҷумлаи саволӣ табдил додан мумкин аст. Мисолҳоро баррасӣ мекунем:

1) *Пас, қарзро бефоида бардоштед?* [171, с. 19]. – *Do you mean the loans you took were interest-free?* [198, с. 42]. – *И все, все одалживали вам без процентов?* [170, с. 11].

2) *Ту ба падару модарат савгоӣ намебарӣ?* [171, с. 29]. – *Why don't you take a present for your mother and father?* [198, с. 51]. – *Ты отцу с матерью понесешь чтонибудь отсюда?* [170, с. 18].

3) *Ту занбӯруғ хӯрдаӣ?* [171, с. 29]. – *Have you ever eaten mushrooms?* [198, с. 51]. – *А ты когданибудь грибы ел?* [170, с. 18].

4) *Ин бозичаро шумо аз ақли худ баровардед?* [171, с. 59]. – *Did you think up this toy out of your own bend?* [198, с. 78]. – *Вы сами это придумали?* [170, с. 41].

5) *Аризаро ба амир расонидед?* [171, с. 71]. – *Have you sent the petition to the emir?* [198, с. 91]. – *И это письмо уже отдано эмиру?* [170, с. 50].

Таҳлили мисолҳои тарҷума нишон медиҳад, ки аксари кулли ҷумлаҳои саволии забон тоҷикӣ ба забони англисӣ бо ҷумлаҳои тарҷума шудаанд, ки дар онҳо воситаи дастурии ифодаи савол аён дар шакли таркибҳои “do you mean...”, “why don't you take...”, “have you ever eaten...”, “did you think up...”,

“have you sent...” ба мушоҳида мерасад, ки хосси таркибёбии ҷумлаҳои саволии забон англисӣ мебошад. Дар аксари кулли тарҷумаҳои забони русӣ ҷумлаҳои саволӣ шакли интонатсионӣ гирифтаанд. Аз ин бармеояд, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ таркиб ёфтани ҷумлаи саволӣ бо интонатсия маъмул аст, дар ҳоле ки дар забони англисӣ каммаҳмул аст.

Мисолҳои зерин низ далели ин гуфтаҳо мебошанд:

1) *Он касе, ки саводи шуморо бароварда, ба мадраса бурда мондааст, ҳамин шахс бояд бошад?* [171, с. 73]. – *Isn't this the person who taught you to read and write and sent you to the madrasa?* [198, с. 93]. – *Это тот самый человек, который научил вас грамоте и отправил учиться в Бухару?* [170, с. 52].

2) *Дар хонаҳотон гул ҳаст?* [171, с. 82]. – *Do you have roses at home?* [198, с. 102]. – *У вас дома есть цветы?* [170, с. 60].

3) *Дар замони мо ғайр аз Исо шоир ҳаст?* [171, с. 97]. – *Are there any other poets nowadays besides Iso?* [198, с. 127]. – *А кроме Исы в наше время есть поэты?* [170, с. 71].

4) *Боз сухани ӯро аз хотир набароварда боӣ, шояд ғанҳои дигар ғуфта бошад?* [171, с. 130]. – *Are you sure he didn't tell you anything else that you might have forgotten?* [198, с. 149]. – *А не забыл ли ты его слов? Не путаешь ли?* [170, с. 100].

5) *Бо Мирзо Абдулвоҳид ту байтбарак кардӣ?* [171, с. 169]. – *Were you the one playing bayt – barak with Mirzo Abdul – Vohid?* [198, с. 188]. – *Ты играл в стихи с Мирзо Адулваҳидом?* [170, с. 131].

6) *Ту барои ба Бухоро рафта хондан хоҳиши надорӣ?* [171, с. 169]. – *How would you like to come to Bukhara to study?* [198, с. 188]. – *Не хочешь ли ты ехать учиться в Бухару?* [170, с. 132].

Чунонки дида мешавад, аксари кулли тарҷумаҳои англисии ҷумлаҳои саволӣ бо роҳи дастурӣ сурат гирифтааст. Ба забони русӣ танҳо дар ду маврид истифодаи ҳиссаҳои “ли” ба назар мерасад ва боқимонда, ба мисли забони тоҷикӣ, ифодаи савол бо роҳи интонатсия сурат гирифтааст. Бояд

гуфт, ки ҳарчанд дар забон англисӣ тарзи ифодаи интонатсионии савол дар чумла мавҷуд аст, вале ифодаи савол дар забони англисӣ танҳо бо интонатсия чандон маъмул нест, ки ин ҳам аз ҳисоби маъмул гаштани роҳҳои дастурии ифодаи савол дар ин забон мебошад, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ вучуд надоранд. Аз 13 мисоли чумлаи саволӣ ба забони англисӣ танҳо тарҷумаи ду чумла бо роҳи интонатсия сурат гирифтааст, чунончи:

1) *Муҳиддин, ту деҳаи Болои Рӯдро медонӣ?* [171, с. 24]. – *Muhyiddin, you have known the village of Boloyi Rud?* [198, с. 47]. – *Муҳиддин, ты знаешь деревню Балаи Руд?* [170, с. 14].

2) *Дар вақти бемории он мурда ба сари болинаш бояд барои хондан ҳам рафта бошед?* [171, с. 121]. – *You must have gone to recite prayers over the dying man?* [198, с. 139]. – *Небось, когда покойник еще болел, вы тоже туда ездили молитвы над ним читать?* [170, с. 91].

Тавре ки дида мешавад, дар ҳар ду маврид чумлаҳои саволии забони тоҷикӣ, ки бо роҳи интонатсия ифода ёфтаанд, ба забони англисӣ низ бо ин тарзи ифода интиқол ёфтаанд. Дар тарҷумаҳо ба забони русӣ анъанаи истифодаи чумлаҳои саволии интонатсионӣ идома ёфтааст.

Аз таҳлили теъдоди начандон зиёди чумлаҳои саволӣ, ки дар забони асл бо интонатсия ифода ёфтаанд, маълумоти омории ҷолибе ҳосил мешавад. Ба забони англисӣ дар 11 ҳолат бо воситаҳои дастурӣ ва танҳо дар ду ҳолат ба воситаи интонатсия тарҷума шудаанд. Ба забони русӣ дар аксари кулли ҳолатҳо чумлаҳои саволӣ бо интонатсия (11 ҳолат) ва танҳо дар ду ҳолат бо истифода аз ҳиссачаи “ли” тарҷума шудаанд.

Ҳамин тариқ, яке аз воситаҳои ифодаи савол дар забони тоҷикӣ чумлаҳое мебошанд, ки савол дар онҳо ба воситаи интонатсия ифода ёфтааст ва бо аломати савол ишора шудааст. Вижагии тарҷумаи ин роҳи ифодаи савол аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ дар он аст, ки дар аксарияти маврид дар забони англисӣ роҳи дастурии ифодаи савол, яъне тартиби хосси калимаҳо дар чумла, корбаст мешавад.

Бояд тазаккур дод, ки намудҳои дигари ифодаи савол низ ба назар расиданд, ки микдоран чандон зиёд намебошанд. Яке аз ин гуна мисолҳо саволҳои ҷудой мебошанд:

1) *Як лӯнда ҳалворо ман мехӯрам, ё акаам?* [171, с. 24]. – *Who gets to eat it, me or my brother?* [198, с. 47]. – *А этот кусок я сам съем или брат?* [170, с. 14].

2) *Ба ҳудад кадомаш нағз менамояд, гулобиааш ё сафедааш?* [171, с. 84] – *Which do you like best?* [198, с. 103]. – *А тебе какие нравятся больше?* [170, с. 61].

Бояд тазаккур дод, ки аз ҷиҳати таркибӣ ва истифодаи саволҳои ҷудой ҳар се забон умумияти мутлақ доранд. Инро дар мисоли ҷумлаи якум дидаан мумкин аст. Дар ҷумлаи дуум мутабоқати нопурра ба назар мерасад. Агар ба тарҷумаҳои англисӣ ва русӣ бодикқат назар афканем, ҳар ду якранг тарҷума шудаанд. Маълум аст, ки “Ёддоштҳо”-и Садриддин Айнӣ ба забони англисӣ аз матни русӣ тарҷума шудааст. Тарҷумони англисӣ шакли русии ҷумларо ҳифз намудааст ва иштибоҳ ҳам накардааст, зеро ба ӯ шакли ҷумлаи тоҷикӣ ноаён аст. Ин ҳам яке аз падидаҳои, ки ҳангоми тарҷума тавассути забони миёнӣ сурат гирифтани тарҷумаи асарҳои бадеӣ ба мушоҳида мерасанд. Ин номувофиқатиҳо ҷузъӣ буда, ба мундариҷаи умумии матни асар дар тарҷума таъсири манфӣ намерасонанд.

Ҳамин тарик, ифодаи савол ба воситаи интонатсия ё оҳанги гуфтор бидуни иштироки ҷонишин ва ҳиссаҳои саволӣ ба дар забонҳои тоҷикӣ, англисӣ ва русӣ маъмул аст, вале вобаста ба ҳосиятҳои наҳвии забонҳо дар ҳар забон ба таври хос зоҳир мешавад. Таҳлили тарҷумаи ҷумлаҳои саволии интонатсионӣ ба забонҳои англисӣ ва русӣ нишон дод, ки ба аксари кулли ҷумлаҳои саволии интонатсионии забони тоҷикӣ дар забони англисӣ ҷумлаҳои саволии бо воситаҳои дастурӣ ифодаёфта рост омадааст, дар ҳоле ки дар забони русӣ, мисли забони тоҷикӣ, ҷумлаҳои саволии интонатсионӣ ба таври васеъ қорбаст шудаанд.

3.2. Вижагиҳои тарҷумани воҳидҳои забони ифодакунандаи савол аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ

3.2.1. Тарҷумани ҷонишинҳои саволӣ

Чунонки дар бахшҳои марбутатаи диссертатсияи мазкур қайд гардидааст, ҷонишинҳои саволӣ яке аз роҳҳои барҷастаи ифодаи савол дар забони англисӣ ба шумор мераванд, зеро чи дар таркиби ибораҳои ва чи дар таркиби ҷумлаҳо қорбурди онҳо ба ифодаи савол равона гардидааст. Дар забони англисӣ ҷонишинҳои саволии “what?”, “how?”, “why?”, “who?”, “where?”, “when?”, “which?” маъмуланд, ки тобишҳои маъноӣ, вижагии функционалӣ ва роҳҳои тарҷумани онҳоро дар алоҳидагӣ ба таври муфассал мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Ногуфта намонад, ки яке аз фарқҳои барҷастаи ҷонишинҳои саволии болозикри забони англисӣ аз ҷонишинҳои тоҷикӣ дар мавриди зерин зоҳир мегардад: агар вазифаи ягонаи ҷонишинҳои саволии забони тоҷикӣ ифодаи савол ба шумор равад, дар забони англисӣ ҷонишинҳои саволӣ бидуни тағйири шакл ба вазифаи пайвандак низ меоянд, ки вижагии хосси забон англисӣ маҳсуб меёбад. Вазифаи мушаххаси онҳо аз рӯйи ҷойи истифода дар ҷумла, вазъи гуфтор ва хусусияти контекст муайян карда мешавад. Масалан, ҳангоми қорбаст шудани онҳо ба ҳайси ҷонишини саволӣ ҷумла ҳатман бо аломати савол анҷом меёбад, ки ин ҷиҳати ҷонишинҳои саволӣ ба таври муфассал дар боби дуюми ҳамин диссертатсия баррасӣ шудааст. Бинобар ин, дар ин қисмати он танҳо ҳусни тарҷумани ин вожаҳои ба сифати воситаи ифодаи савол мавриди таҳлил қарор мегиранд.

Яке аз ҷонишинҳои саволии сермахмул ва сермаъно дар забони англисӣ ҷонишини “what?” ба шумор меравад: аз шумораи умумии 207 мавриди истифодаи ҷонишинҳои мавриди таҳлили мо 100 адад танҳо ба ҳамин ҷонишин рост меояд. Аз рӯйи натиҷаҳои таҳлил маълум мегардад, ки ин ҳолат аз ҳисоби тобишҳои маъноии гуногун доштани ин вожа ба вуҷуд омадааст. Мисолҳоро баррасӣ менамоем:

Талаб гардидани ҷавоб барои муайян намудани ашё, объект дар умум яке аз тобишҳои маъноии аслии ин ҷонишин 32 ҳолат аз 100, 32% мебошад, чунончи:

- 1) *What could it be?* [202, с. 54]. – *Он чӣ шуданаиш мумкин?* [175, с. 25].
- 2) *What could it be?* [202, с. 89]. – *Он чӣ буданаиш мумкин?* [175, с. 38].
- 3) *And what did you learn from him?* [202, с. 90]. – *Аз вай чӣ фаҳмидед?* [175, с. 39].
- 4) *And what do you think they found in the pockets?* [202, с. 138]. – *Ба шумо чӣ фикр мекунад, ки онҳо аз кисаи пиджаки вай чӣ ёфтаанд?* [175, с. 88].
- 5) *“What is the name of this obliging youth?” –asked Sherlock Holmes* [202, с. 33]. – *Номи он ҷавони хизматгузор чист? – пурсид Шерлок Холмс* [175, с. 7].
- 6) *“What do you call purely nominal?”* [202, с. 38]. – *Чиро шумо “кори номаи ҳасту ҳудаи нест” меномед?* [175, с. 11].
- 7) *What do you have to eat?* [193, с. 16]. – *Хурдание дорӣ?* [196, с. 17].
- 8) *What could I buy it with?* [193, с. 154]. – *Бо чӣ мехаридӣ?* [196, с. 155].

Тавре ки аз мисолҳо бармеояд, дар ҷаҳор ҷумлаи аввал дар шакли аслии вожаи “what?” ба ашё дар умум ишора мекунад, ки то расидани ҷавоб мафҳум васеъ ва умумӣ аст, яъне ҳама чӣ метавонад бошад. Ин маънои умумии ҷонишини саволии забони англисиро дар забони тоҷикӣ ҷонишини саволии “чӣ?” бевосита ифода кардааст, ки тарҷумаро саҳеҳ ва мувофиқ гардонидаст. Дар ҷумлаҳои панҷуму шашум низ дар тарҷумаи тоҷикӣ ҷонишини “чӣ?” корбааст шудааст, вале вобаста ба тобиши маъноии воҳиди забон ва вазъи гуфтор, яъне ба исми нисбатан мушаххас ишора кардани ҷонишини саволии забони англисӣ дар шакли “чист?” ва “чиро?” корбааст шудааст, ки натиҷаи тарҷума мукамал гаштааст. Тобишҳои маъноии ҷонишини саволии “what?” дар ҷумлаҳои шафтум ва ҳаштум мушаххастаранд ва яке ба навъи хӯрок ва дигаре ба воситаи анҷоми амал ишора мекунанд, ки ба забони тоҷикӣ ба воситаи муодили тарҷумавӣ

интиқол ёфтаанд. Масалан, дар ҷумлаи ҳафтум истифодаи вожаи “хӯрдание”-ро мушоҳида мекунем, ки саволи ҷумлаи аслӣ низ ҳамин маъноро дар назар дорад. Ҳарчанд дар тарҷумаи тоҷикӣ ҷонишини саволӣ истифода нашудааст, татбиқи артикли номуайянии –е дар исми забони тоҷикӣ маънои саволи онро тақвият додааст.

Яке аз хусусиятҳои корбурд ва ё функционалии ҷонишини саволи “what?” дар забони англисӣ дар таркиби ибораҳои феълӣ корбасти шудани он, яъне ҷузъи феълҳои таркибӣ гардидани мафҳум ашё мебошад. Бояд тазаққур дод, ки аз лиҳози вазифаи мазкур ҷонишинҳои саволи “what?” ва “чӣ?” тақрибан баробаранд ва дар аксари маврид ҳамдигарро бо осонӣ иваз менамоянд. Ин гуфтаҳо бо чанд мисол собит месозем:

1) *“And what did you see?”* [202, с. 44]. – *Хуш, чӣ дидед?* [175, с. 17].

2) *What are you going to do, then? – I asked* [202, с. 43]. – *Шумо чӣ кор карданед? – пурсидам ман* [175, с. 16].

3) *And what did you do then? – Asked Holmes* [202, с. 41]. – *Он гоҳ шумо чӣ кор кардед? – пурсид Холмс* [175, с.14].

4) *But what can a man do against them in the dark without a weapon?* [193, с. 156]. – *Аммо одами бегоҳ бар назди онҳо дар ин торикӣ чӣ кор кардан метавонад?* [196, с. 157].

5) *What will you do now if they come in the night?* [193, с. 152]. – *Ҳоло, онҳо агар шабона баргарданд, чӣ кор мекунӣ?* [196, с. 153].

Дар ҷумлаҳои болозикр кӯшишҳои анҷом додани тарҷумаи таҳтуллазӣ, айнӣ ба мушоҳида мерасад, зеро дар баробари нигоҳ доштани гунаи тоҷикии ҷонишини саволи “what?” ҷузъҳои дигари марбут ба воҳиди фодаи савол ба матни тарҷума интиқол ёфтаанд. Ин намунаҳои мувофиқи тарҷумаи таҳтуллафзӣ ба шумор меравад. Бо вучуди ин, дар рафти тарҷума нигоҳ доштани ҳамаи ҷузъҳои матни асл дар тарҷума на ҳамеша муяссар мегардад, зеро раванди тарҷума тағйирпазир ва ғайри қобили пешгӯӣ буда, барои интиқол додани тобишҳои маъноии воҳидҳо аз ҷониби тарҷумон то андозае ба озодиҳо роҳ дода мешавад. Мисолҳои зерин далели ин гуфтаҳост:

1) *And what are they worth? – I asked* [202, с. 34]. – *Оё ин даромади зиёд медиҳад? – пурсидам ман* [175, с. 8].

2) *What do you think Watson?* [202, с. 43]. – *Уостон, шумо ба ин чӣ мегӯед?* [175, с. 16].

3) *But what was she to do?* [202, с. 127]. – *Вале аз дасти вай чӣ меояд?* [175, с. 79].

4) *What would he do then?* [202, с. 138]. – *Хуш, баъд чӣ кор карданиш мумкин буд?* [175, с. 88].

Масалан, дар ҷумлаи якум тобиши маъноии “арзиши чизе”, ки дар воҳиди ифодакунандаи саволи забони англисӣ нухуфтааст, дар забони тоҷикӣ бо ибораи “даромади зиёд” тақвият дода шудааст. Ин қадар шакли дур рафтани воҳидҳои асл ва тарҷума аз вижагии контекст бармеояд ва мазмуни ҷумла бидуни коштагӣ интиқол дода шудааст. Дар ҷумлаҳои дуюм, сеюм ва чаҳорум воҳидҳои шаклан чандон дур нестанд ва муодилҳои луғавӣ-дастурии “what?” ва “чӣ?” дар ҷумлаҳои иштирок мекунанд, ки мутобиқати онҳоро комилтар мегардонанд. Ҷузъҳои дигари воситаҳои ифодаи савол дар ин ҷумлаҳо бо истифода аз вожаҳои наздикмаъно ва ҳаммаъно ба забони тарҷума интиқол ёфтаанд, чунончи: think – гуфтан; to be to do – аз дасти касе чизе омадан, to do – кореро анҷом додан. Дар воқеъ, мутобиқати воҳидҳо дар ҳолати сеюм комилтар аст.

Мисолҳои зерин низ аз ҳамин қабиланд:

1) *She was bound to have me in. What else could she do?* [202, с. 24]. – *Ирэн Адлер маҷбур буд маро қабул кунад, дигар чӣ илоҷ дошт?* [175, с. 71].

2) *What do you want done with the head?* [193, с. 164]. – *Калаашро чӣ кор мекуни?* [196, с. 165].

3) *Haha! What have we here?* [202, с. 94]. – *Ҳа, ҳа, ин чӣ?* [175, с. 43].

4) *But what could it indicate?* [202, с. 89]. – *Вай чӣ гуфтанӣ будааст?* [175, с.38].

5) *The Coroner: What do you mean?* [202, с. 84]. – *Муфаттиш: Шумо бо ин чӣ гуфтан мехоҳед?* [175, с. 39].

Чунонки мебинем, дар ин гурӯҳи ҷумлаҳо низ вожаҳои калидии “what?” ва “чӣ?” дар ҳар ду матн иштирок доранд ва аз муодилҳои луғавӣ-дастурии ва муодилҳои тарҷумавӣ ҳамчун усули тарҷума истифода шудааст.

Дар ин гурӯҳ вижагиҳои ифодаи дарки маънӣ, хулосабарорӣ дар қорбурди ҷонишини саволии “what?” ҷолиб аст, ки ин тарзи баён ҳам хосси забони англисӣ мебошад. Чанд мисол:

1) *“This is indeed a mystery,” I remarked. What do you imagine that it means?* [202, с.7]. – *Ин дар ҳақиқат пурасрор, - гуфтам ман. Чӣ фикр мекунад, ҳамаи ин чӣ маънӣ дорад?* [175, с. 56].

2) *But the note itself. What do you deduce from it?* [202, с. 7]. – *Нома чӣ! Аз нома чӣ гуна хулосаҳо бароварда метавонед?* [175, с. 56].

3) *What do you make of that?* [202, с. 7]. – *Шумо аз ин чӣ гуна хулоса бароварда метавонед?* [175, с. 56].

4) *The Coroner: what did you understand by that?* [202, с. 83]. – *Муфаттиш: ба фикри шумо ин чӣ маънӣ дорад?* [175, с. 33].

Аз таҳлили тарҷумаи воситаҳои ифодаи савол дар ин гурӯҳи ҷумлаҳо бармеояд, ки нозуқиҳои маъноии пурсиш дар лаҳзаҳои мушаххаси нутқ аз ҷониби тарҷумонҳо хуб дарк карда шуда, то ба самъи хонандаи матни тарҷума бидуни коствагӣ расонида шудаанд. Дар ҳақиқат, воситаҳои ифодаи савол дар муоширати хаттиву шифоҳӣ аз унсурҳои муҳим ва устуворе ба шумор мераванд, ки сарфи назар кардан аз онҳо дар раванди тарҷума ба номувофиқатиҳои зиёди шакливу мазмунии матнҳо оварда мерасонад.

Дар идомаи таҳлили тобишҳои маъноии ҷонишини саволии “what?” дар забони англисӣ ва роҳҳои ифодаи он дар забони тоҷикӣ мавридҳои ифодаи аломат, ҷиғунагии ашё, тарз ва ғайра низ ба назар мерасанд, ки ҷолибанд. Чанд мисол:

1) *Of what day?* [202, с. 129]. – *Кадам рӯз?* [175, с. 80].

2) *What is he like, this Vincent Spaulding?* [202, с. 42]. – *Қаду қомати Винсент Сполдинги мегуфтагӣшон чӣ хел?* [175, с. 15].

3) *What is the young man's own account of the matter?* [202, с. 82]. – *Баёноти худи ҷавон чӣ гуна мебошад?* [175, с. 32].

4) *What filler air ye talking?* [204, с. 365]. – *Кадам калламағзиро мегӯӣ?* [188, с. 378].

5) *What insinuation, sir?* [204, с. 380]. – *Чӣ гуна кинояҳо, сэр?* [188, с. 392].

Чумлаҳои боло гурӯҳи мисолҳои мемуранд, ки дар матни асл ҷонишини саволи “what” бевосита ба маънои сифат меояд ва ин нозукии маъноӣ дар тарҷума эҳсос, дарк ва нигоҳ дошта шудааст, ки истифодаи ҷонишинҳои саволи “кадом” (чумлаи якум), “чӣ хел” (чумлаи дуум), “чӣ гуна” (чумлаи сеум) ва ғайра дар тарҷумаи тоҷикӣ чумлаҳо аз он далолатмекунанд. Ин усули тарҷумаро татбиқи муодилҳои луғавӣ-дастурии номидан мумкин аст.

Ҳолатҳои низ мушоҳида кардан мумкин аст, ки сифат ва ҷигунагии предмет бо ҷонишини саволи “what” бевосита ва бавосита ифода меёбад, вале тарҷумаҳо бештар бо роҳи муодилҳои тарҷумавӣ ва истифодаи воҳидҳои ғайри муодилҳои луғавӣ-маъноӣ сураат гирифтаанд.

1) *What are birds coming to?* [193, с. 68]. – *Парандаҳо ҳам он парандаҳои нештара нестанд?* [196, с. 69].

2) *I suppose you know what you have got?* [202, с. 159]. – *Умедворам, шумо чӣ будани инро мефаҳмед?* [175, с. 107].

3) *“But what is it you wish?”* [202, с. 19] – *Чӣ ният кардед?* [175, с. 67].

Чунонки дида мешавад, дар чумлаи якум дар бораи ҷигунагии паррандаҳо, дар чумлаи дуум чӣ будани ашёи мавриди баҳси қаҳрамонҳо ва дар чумлаи сеум чӣ навъ ният доштани қаҳрамон сухан меравад. Ҳамаи ин тобишҳои маъноии ифоданамудани ҷонишини саволи “what?” дар тарҷумаҳои тоҷикӣ моҳирона ҳифз карда шудаанд.

Дар мисоли зерин, ҳарчанд дар мати асл сифат ва ҷигунагии издивоч пурсида мешавад, вале дар тарҷума ин маъноӣ вобаста ба хусусияти матн ифода ёфтааст, яъне дар он анҷом ёфтани издивоч пурсида мешавад:

“What there a secret marriage? [202, с. 11]. – Шумо рустӣ ўро ба занӣ гирифтаед? [175, с. 60].

Дар ин ҷо татбиқ шудани муодили тарҷумавӣ ба мушоҳида мерасад.

Тобиши маъноии дигаре, ки ҷонишини саволии “what?” дар забони англисӣ метавонад дошта бошад, ифодаи “тарзи амал” аст:

1) *In what way? - asked Holmes [202, с. 87]. – Чӣ тавр? - пурсид Холмс [175, с. 36].*

2) *I pray not, sir. And what do you intend to do? [202, с. 102]. – Дар ин масъала шубҳа накунед, сэр! Вале шумо чӣ иқдом карданӣ ҳастед? [175, с. 51].*

Агар дар ҷумлаи якум ифодаи тарзи амал аёну равшан бошад, дар ҷумлаи дуюм ифодаи бавоситаи тарзи амал, яъне “чӣ тавр рафтор кардани” қаҳрамон дар назар дошта мешавад, ки ҷумлаи тоҷикӣ ба воситаи муодили тарҷумавӣ ин тобиши маъноии ҷонишини саволии забони англисиро ба таври саҳеҳ ифода намудааст.

Яке аз тобишҳои маъноии ҷолибе, ки ҷонишини саволии “what” ифода менамояд, “натиҷаи” амал дар рафти гуфтору навиштор ва дурнамои амал аст, ки дар миёни мисолҳои мо низ мушоҳида гардид. Чанд мисолро баррасӣ мекунем:

1) *What matters it, if we know he’s guilty? [204, с. 362]. – Ҳуш, чӣ шудааст? [188, с. 374].*

2) *What does it mean, Captain Sloman – you who know so much of this fellow and his affairs? [204, с. 381]. – Ин чӣ маънӣ дорад, капитан Слоумен? [188, с. 393].*

3) *What happened this morning to change your tune? [204, с. 393]. – Ин нагоҳӣ чӣ воқеа рӯй дод? [188, с. 405].*

4) *What did you do then? [202, с. 172]. – Шумо чӣ кор кардед? [175, с. 119].*

5) *What have you to say now? [202, с. 168]. – Ҳуш, акнун чӣ мегӯед? [175, с. 115].*

6) *Then here are the father's feet as he paced up and down. What is this, then?* [202, с. 94]. – Он сурам, ана, дар ин ҷо изи пойи падараш намоён, ки насунеш қадам зада будааст. Ин чӣ? [175, с. 43].

Чунонки мебинем, таркибҳои дорои ҷонишини саволии “what?” дар забони англисӣ мафҳуми “натиҷаи амалеро” ба таври возеҳ ифода кардаанд. Дар аксари кулли тарҷумаҳо дар забони тоҷикӣ муодили луғавӣ-дастурии он – “чӣ?” корбаст шудааст ва дар тарҷума маънои “натиҷа” ҳифз ва боз ҳам возеҳтар ифода ёфтааст. Дар шаш ҷумлаи мавриди таҳлил татбиқи тарҷумаи таҳтуллафзӣ ба назар мерасад, ки ба ин натиҷа ҷой надоштани таркибҳои маҷозии хос ва ба маънои аслии омадани ҷузъҳои ҷумлаҳои саволи мусоидат намудаанд.

Ҳангоми баррасии ин гурӯҳ тобишҳои маъноие ба мушоҳида расиданд, ки шояд “дурнамои натиҷаи амал” номидан мумкин бошад, зеро ҷавобҳои, ки саволҳои ифодаёфта тақозо менамоянд, ба “дурнамо” ё худ “ояндаи” амал ишора мекунанд:

1) *What will your family say?* [193, с. 164]. – Падару модарат чӣ мегӯянд? [196, с. 165].

2) *His rival will soon be on more, but what matters it?* [204, с. 361]. – Рақибӣ вай ба зудӣ мемурад, вале аз ин ягон чиз тағйир меёбад? [188, с. 372].

3) *But what about the eighty-seven of your great record?* [193, с. 18]. – Аммо ҳаштоду ҳафти таъриҳӣ чӣ мешавад? [196, с. 19].

Чунонки мебинем, натиҷаи ба дурнамои амал тааллуқдошта дар забони англисӣ ба воситаи ҷонишини саволии “what?” ва ибораву тақибҳои муайян ифода ёфтааст ва дар тарҷума татбиқи тарҷума таҳтуллафзӣ натиҷаи дуруст додааст.

Аз нигоҳи таҳлили тобиши маъноии “натиҷа” баррасии ибори “what then”-и англисӣ ва вижагиҳои тарҷумавии он ҷолиб ба назар мерасад. Тавре ки аз маънои ин ибора бармеояд, муодили мустақими калкашудаи он дар забони тоҷикӣ “пас чӣ?” мебошад ва вобаста ба вазъи гуфтор ва хусусияти

контекст метавонад муодилҳои луғавӣ-дастурӣ ва тарҷумавии гуногун дошта бошад, ки бо мисолҳо дида мебароем:

1) *“This is a very unexpected turn of affairs,” said I; “ and **what then?**”* [202, с. 18]. – *Воқеа нохост тамоман ранги дигар гирифт, гуфтам ман. – Ояндааш чӣ мешавад?* [175, с. 66].

2) *We must be at Briony Lodge to meet her. “And **what then?**”* [202, с. 19]. – *Барои ўро пешвоз гирифтан мо бояд дар Брайони – Лоҷ бошем. Баъд чӣ?* [175, с. 67].

3) *“**What then?**”* [202, с. 21]. – *Набошад чӣ мекунед?* [175, с. 69].

4) *“**What then?**”* [202, с. 44]. – *Набошад барои чӣ?* [175, с. 17].

5) *Thank God! he cried. “You’ll do. Come! Come!” “**What then?**”* [202, с. 17]. – *«Худоро шукр! – фарёд зад вай. – Худатон ба мо даркор будед. Биёед! Биёед!» Чӣ гап шуд?* [175, с. 66].

Тавре ки аз таҳлили мисолҳо бармеояд, танҳо дар 1 ҳолат (қумлаи 2) муодили луғавӣ истифода гардида, дар мавридҳои боқимонда вобаста ба контекст як ибора бо чанд шакл: муодили тарҷумавӣ ё худ муодилҳои динамикӣ тарҷума шудааст, ки дуруст ва мутобиқ ба меъёрҳои тарҷума арзёбӣ мегардад. Зимнан бояд қайд намуд, ки назарияи “муодили динамикӣ” ба тарҷумашиносии африқоӣ Юҷин Найда тааллуқ дорад ва дар назария ва амалия тарҷума маъруф ва маъмул аст [162]. Воқеан, ибора ва қумлаҳои “Ояндааш чӣ мешавад?” (қумлаи яум), **Набошад чӣ мекунед?** (қумлаи сеюм), **Набошад барои чӣ?** (қумлаи чорум) ва **Чӣ гап шуд?** (қумлаи панҷум) муодили луғавии ибораи “**what then?**”-и англисӣ буда наметавонанд, вале ин матлаб маъноии имконпазир будани тарҷумаи онро бо роҳҳои дигар истисно намекунад, зеро, Чунонки гуфтем, муодилҳои тарҷумавӣ низ қой доранд, ки тарҷумонҳо аз ин имконоти тарҷума фаровон истифода мебаранд. Дар воқеъ, қолибӣ, гуногунрангӣ ва мураккабии раванди тарҷума низ дар ҳамин гуна мавридҳо зоҳир мегардад. Ҳамин тариқ, тарҷумаҳои роҳу воситаҳои ифодаи савол, алалхусус, тобиши маъноии “натиҷа” бо қонишини саволи “**what?**” ба забони тоҷикӣ саҳеҳ доништа мешавад.

Дар бобати гуногунрангии раванди тарҷума, алалхусус, ҳангоми тарҷума аз тариқи забони сеюм, метавон чанд мисолро бо ҷалби маводди забони русӣ баррасӣ кард:

1) *What have you learnt?* [204, с. 398]. – *Так что же вы узнали?* [188, с. 336]. – *Хуш, чӣ фаҳмидед?* [188, с. 409].

2) *‘What does Bessie say I have done? I asked* [201, с. 8]. – *А что Бесси сказала? Что я сделала?* [176, с. 5]. – *Бесси чӣ гуфт? Ман чӣ гуноҳ кардам?* [195, с. 6].

Дар ҳоле ки дар ҷумлаи якум ҷумлаҳои саволӣ яқинанд ва мутобиқати шакливу мазмунии пурра доранд, дар ҷумлаи дуюм шакли тоҷикӣ аз шакли англисӣ андаке дур меравад ва шакли ҷумлаи тоҷикӣ шакли ҷумлаи русиро такрор кардааст. Ин ҳам таъсири забони миёнӣ аст, ҳарчанд ин таъсирро манфӣ ва ё зиёновар арзёбӣ кардан мумкин нест, зеро ҳам дар забони русӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ сохтори хосси як ҷумлаи забони англисӣ ба ду қисм ҷудо карда шудааст, чунки ин навъ ҷумлаҳои забони англисӣ дар раванди тарҷума ногузир бояд “шикаста” шаванд. Ҷумлаи англисии мавриди таҳлил мо аз ду қисм иборат аст – “*What does Bessie say*” ва “*What I have done*”. Ин падидаи “сарфакорӣ”-и забон англисӣ. Ҳангоми кӯшиши бо як ҷумла ифода кардани он дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ ҷумла ба ҷумла мураккаб табдил меёбад: “Бесси чӣ мегӯяд, ман чӣ кардам?” (Что Бесси говорит, что я сделал?). Чунонки мебинем, бо вучуди айнан омадани сохтори дастурии ҷумла он чандон матлуб нест. Шакли истифоданамудани тарҷумонҳои русӣ ва тоҷикӣ мувофиқ ва муносиб ба назар мерасад.

Дар таркиби мисолҳои ҷамъоваринамудани мо чанд мисолро дарёфт намудем, ки дар онҳо ҷонишини саволии “*what?*” тобиши маъноии “сабабу мақсад”-ро ифода менамояд. Мисолҳо:

1) *What reason have you to think they were Mexicans?* [204, с. 387]. – *А почему вы думаете, что они мексиканцы?* [187, с. 328]. – *Чаро шумо фикр мекунед, ки онҳоро мексикой мебошанд?* [188, с. 400].

2) *What makes you think he travelled two hundred mile?* [204, с. 392]. – *Почему ты думаешь, что она проскакала двести миль?* [187, с. 332]. – *Чаро фикр мекунӣ ки дусад миль сохтааст?* [188, с. 404].

3) *For what you ask, Mass Tump?* [204, с. 396]. – *А почему вы это спрашиваете, масса Стумп?* [187, с. 335]. – *Чаро шумо инро менурсед, масса Стумп?* [188, с. 408].

4) *What did you go into the Pool for? he asked* [202, с. 94]. – *Шумо дар ин ҷо кор карда будед? – нурсид вай* [175, с.43].

5) *What do you want?* [202, с. 169]. – *Ба шумо чӣ лозим?* [175, с. 116].

Бо вучуди он ки дар забони англисӣ барои ифодаи сабаб ва мақсад дар савол ҷонишини саволӣ/пайвандаки сабаби why вучуд дорад, ки поёнтар дар алоҳидагӣ баррасӣ хоҳад шуд, ҷонишини саволии “what?” низ дар ҳайати ибораву таркибҳои гуногун метавонад тобиши маъноии сабабу мақсадро ифода намояд. Дар ҷумлаи якум вожаи “reason” барои ифодаи ин маъно калидӣ аст. Гуфтан мумкин аст, ки иборои “what is reason” (дар чӣ асос?, бо кадом мақсад?, барои чӣ?) синоними ҷонишини why? мебошад, ки дар тарҷумаҳои русӣ ва тоҷикӣ бараъло дида мешавад. Яъне дар тарҷумаҳои вожаҳои “почему?” ва “чаро?” корбаст шудаанд. Дар ҷумлаҳои дуома ва сеома ҳам ҳамин ҳолат тақрибан тақрор мешавад, танҳо шакли англисии ифодаи савол каме гуногун аст: *What makes you think...; For what you ask....* Тарҷумаи ин ҷумлаҳо ба тарҷумаи ҷумлаи якум монанд аст.

Дар ҷумлаҳои чаҳорум ва панҷум то андозае ифодаи тобиши маъноии мақсад ифода ёфтааст. Тарҷумаҳои дар шакли “шумо дар ин ҷо чӣ кор карда будед? (яъне, ба ин ҷо бо кадом мақсад омада будед?) ва “ба шумо чӣ лозим?” (яъне, чӣ мақсад доред?) саҳеҳ ба назар мерасанд. Агарчи дар ҷумлаҳои якум, дуома ва сеома дар забони тоҷикӣ ҷонишини саволии “чаро?” корбаст шудааст, онро муодили луғавии ҷонишини саволии “what?” гуфтан мумкин нест, ҳарчанд муодили тарҷумавӣ буда метавонад. Бинобар ин, ҳулоса кардан мумкин аст, ки аксарияти тарҷумаҳо бо истифода аз

муодилҳои тарҷумавӣ сураат гирифтааст, ки ба интиқоли дурусти сарбории маъноии воҳидҳои забон равона гардидааст.

Дар миёни тобишҳои маъноии ҷонишини саволии “what?” дар забони англисӣ маъноии “миқдору дараҷа”, “замон” ва ғайраро низ мушоҳида кардан мумкин аст, ҳарчанд миқдоран чандон зиёд нестанд. Масалан:

1) *What will you take for the geese?* [202, с. 167]. – *Ва ба ивази ғозҳоятон чанд пул мегири?* [175, с. 114].

2) *I say, Watson, what o'clock is it?* [202, с. 129]. – *Уотсон, ҳозир соат чанд?* [175, с. 80].

Чунонки мебинем, дар ҷумлаи якум маъноии “миқдор” ва дар ҷумлаи дуюм маъноии “замон” ифода ёфтаанд. Тарҷумонҳо ин тобишҳои маъноиро дуруст дарк намуда, дар матни тарҷума ҳифз намудаанд.

Гурӯҳи дигари барҷастаи мисолҳои ҷамъоваринамудай мо дар рафти таҳлили тобишҳои маъноии ҷонишини саволии “what?”-и забони англисӣ ин дар таркиби идиомаҳо, ифодаҳои маҷозӣ ва таркибҳои устувор истифода гардидани он мебошад.

Чанд мисоли корбурди ҷонишини саволии мавриди таҳлили мо бо идиомаҳои англисӣ:

1) *Holmes! I whispered, what on earth are you doing this den?* [202, с. 130]. – *Холмс! – пичиррос задам ман. – Шумо дар ин банғихона чӣ кор мекуне?* [175, с. 81].

2) *What on earth does this mean?* [202, с. 32]. – *Авроҳ занад, ин чӣ маънӣ дошта бошад?* [175, с. 6].

3) *Then, what clue could you have as to his identity?* [202, с. 155]. – *Кӣ будани ӯро шумо чӣ тавр мефаҳмед?* [175, с. 104].

4) *You bring Mrs. Oakshott here abs I'll answer her, but what have you to do with it?* [202, с. 169]. – *Миссис Окишотро гирифта ба ин ҷо биёред, ман ба ӯ ҷавоб медиҳам. Шумо ба ин чӣ дахл доред?* [175, с. 116].

5) *What do you make o' it, Sam Manly?* [204, с. 364]. – *Сэм Мэнли, ту дар ин бора чӣ фикр мекуни?* [188, с. 377].

Дар чумлаҳои якум ва дуҷум идиомаи “what on earth”-ро мушоҳида мекунем, ки яке аз чузъҳои онро ҷонишини “what?” ташкил намудааст. Агар дар тарҷумаи чумлаи якум танҳо саволи “ҳайратангез” ифода ёфта бошад, ки маънои идиомаи англисӣ аст, дар тарҷумаи чумлаи дуҷум ин тобиши маъноӣ “авроҳ занад” боз ҳам пурратар ва возехтар ифода ёфтааст. Зимнан бояд гуфт, ки маънои идиомаи мавриди таҳлил “ҳайрат” ва ҳодисаи ғайричашиддошт ва ғайри қобили қабул аст, ки бо ифодаҳои “балло занад”, “дар кадом асос?”, “чӣ рабт дорад?” ва ғайра ҳаммаъно аст.

Дар чумлаҳои сеҷум, чорум ва панҷум низ ифодаҳои идиоматикӣ корбаст шудаанд, ки истифодаи ҷонишини саволи “what?” ба онҳо рабт дорад (what clue could you have; what have you to do with it; what do you make of it). Таҳлили тарҷумаи онҳо нишон медиҳад, ки дар рафти он аз кӯшишҳои тарҷумаи таҳтуллафзӣ даст кашида шуда, маънои онҳо тасвир ва ё шарҳ дода шудаанд, ки ин ҷавобгӯи талаботи тарҷумаи идиомаҳо мебошад. Ҳамчунин, нуктаи дигари муҳим дар ин ҷо ҳифз ва интиқол ёфтани саволҳои дар матни асл матраҳшуда мебошад, ки дар аксари тарҷумаҳо дида мешавад.

Чанд ибора ва таркибҳои устуворро низ аз назар мегузаронем:

1) *But you are joking. What can you gather from this old battered felt?* [202, с. 155]. – *Шӯҳӣ мекунед! Аз ин намадкӯҳнаи даридагӣ чӣ фаҳмидан мумкин?* [175, с. 104].

2) *What can you gather yourself as to the individuality of the man has worm this article?* [202, с. 156]. – *Шумо дар бораи шахсе ки ин қулоҳ азони вай буд, чӣ гуфта метавонед?* [175, с. 104].

3) *Now, then, mister, said he, with his head cocked and his arms akimbo, what are you driving at?* [202, с. 167]. – *Хӯш, мистер, – сар бардошта ва дастонаширо ба миён гузошта гуфт вай, – мақсад аз ин гапҳо чӣ?* [175, с. 114].

4) *But what would you have me do?* [204, с. 399]. – *Вале шумо аз ман чӣ муддао доред?* [188, с. 410].

Дар чумлаҳои якум ва дуҷумлаи ибораи устувори “gather smth from smth”, дар чумлаи сеҷумла – таркиби устувори “driving at” ва дар чумлаи чаҳорҷумла таркиби устувори дастурии “to have someone to do something” қорбаст шудаанд, ки яке аз ҷузъҳои асосии онҳоро ҳангоми ифодаи савол ҷонишини саволии “what?” ташкил намудааст. Тарҷумаи аксари онҳо бо роҳи тарҷумаи тасвирӣ сурат гирифтааст, ки маънои саволии воҳидҳои забон нигоҳ дошта шудааст ва талаботи тарҷумаи ибораву таркибҳои устувор риоя гардидааст. Татбиқи гардидани тарҷумаи тасвирӣ дар ин гуна ҳолатҳо бечоя нест, зеро идиомаҳо ва ибораву таркибҳои устувор ба гурӯҳи воҳидҳои забони “тарҷуманопазир” дохил мешаванд, зеро вобаста ба вижагиҳои забони соҳибзабонон таҷаккули ёфта, бо унсурҳои фарҳангии мардум робитаи зич доранд.

Ҳамин тариқ, ҷонишини саволии “what?” дар забони англисӣ яке аз воҳиди сарфӣи сермаъно ва пуристифода маҳсуб меёбад, ки ҷузъи ибораву таркибҳои гуногун гардида, як қатор тобишҳои маъноиро метавонад ифода намояд, чунончи: ашё, объект дар умум, ҷигунагӣ ва аломати ашё ва амал, натиҷа ва дурнамои амал, сабабу мақсад, миқдору дараҷа, замон ва ғайра. Қорбурди ин вожа дар таркиби идиомаҳо ва ибора, таркиб ва ифодаҳои маҷозӣ низ имконоти маъноии онро афзун мегардонад. Аз шумораи умумии мисолҳои мо вобаста ба тобишҳои маъноии ҷонишини саволии “what?” (100 адад), 32 адад маънои ашё, объект дар умум, 20 адад ҷигунагӣ ва аломати ашё ва амал, 16 адад натиҷа ва дурнамои амал, 6 адад сабабу мақсад, 2 адад миқдору дараҷа ва замон 1 адад ва, ҳамчунин, 17 идиомаву таркибу ибораҳои маҷозӣ ва устувор дарёфт карда шуд, ки миёни онҳо, чунонки дар маълумоти оморӣ дида мешавад, гурӯҳҳои якум, дуҷумла ва охириин сермаҳсул будаанд.

Бояд гуфт, ки яке аз усулҳои маъмули тарҷумаи ҷонишини саволии “what?” ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ ин истифодаи ҷонишини “что?” ва “чӣ?” маҳсуб меёбад. Вале таҳлили тарҷумаҳо нишон медиҳад, ки ин тарзи тарҷума ҳамаи ҳолатҳои қорбаст шудани ин ҷонишинро фаро гирифта наметавонад ва вобаста ба вазъи гуфтору навиштор ва вижагии контекст, алалҳусус

тобишҳои маъноии ин вожаи калидии ифодакунандаи савол тарҷумонҳо аз муодилҳои тарҷумавӣ фаровон истифода мебаранд. Ҳамчунин, таҳлили тарҷумаи ҷонишини саволии “what?” ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ дар таркиби идиомаҳо ва таркибу ибораҳои маҷозӣ нишон дод, ки дар ин гуна мавридҳо татбиқи тарҷумаи тасвирии вожаҳои ифодакунандаи савол бештар роиҷ аст, зеро, ҷунонки ишора рафт, ибораҳои маҷозӣ ва таркибҳои устувор хосси забон ва фарҳанги халқи ҷудогона буда, дар аксари маврид таҳти тарҷумаи таҳтуллафзӣ қарор дода намешаванд.

Бояд зикр намуд, ки пас аз ҷонишини саволии “what?” дар забони англисӣ ҷонишини саволии “how?” (чӣ тавр?) низ аз нигоҳи ифодаи савол сермаънотарин ва пурмаҳсултарин воҳиди забон маҳсуб меёбад. Дар ҳаёти ибораву таркибҳои мухталиф қорбаст шуда, ҷонишини мазкур низ аз тобишҳои маъноии гуногун бархӯрдор мегардад, ки дарки нозукиҳои маъноии воҳиди луғавӣ-дастурӣ ба раванди тарҷума бетаъсир намеронад. Ҷунонки дар боло ишора рафт, муодили луғавӣ-маъноии ҷонишини саволии “how?” дар забон тоҷикӣ ҷонишини “чӣ тавр?” мебошад. Вижагиҳои қорбурд ва вазифаҳои контекстии ин ҷонишинро дар забони англисӣ баррасӣ намуда, роҳҳои ифодаи онҳоро дар забони тоҷикӣ бо мисолҳои мушаххаси матни бадеӣ вобаста ба дараҷаи пурмаҳсулии онҳо баррасӣ мекунем.

Яке аз тобишҳои маъноии барҷастае, ки ҷонишини “how” ифода мекунад, тибқи вазифаи аслии сарфию наҳвии он, ифодаи тарзи амал мебошад, ки ба маънои луғавӣ-дастурӣ ва заминавии он рост омада, муодили тоҷикии онро ҷонишини саволии “чӣ тавр?” ташкил медиҳад.

Дар мисолҳои зерин ҷонишини саволии мавриди таҳлил дар забони англисӣ бо феъл қорбаст шуда, дақиқан, тарзи амали ифоданамудани феълро нишон додааст:

1) If this young person should produce her letters for blackmailing or other purposes, how is the to prove their authenticity? [202, с. 11]. – Агар ин зан мактубҳоро барои изво ё худ дигар мақсадҳо истифода карданӣ шавад, ӯ нухсаи асил будани онҳоро чӣ тавр исбот мекунад? [175, с. 60].

2) *“But how will you look?”* [202, с. 21]. – *Шумо чӣ тавр мекобед?* [175, с. 69].

3) *And how could you tell that they would make their attempt to- night?* [202, с. 55]. – *Шумо чӣ тавр фаҳмидед, ки онҳо маҳз ҳамин шаб зорат карданианд?* – *пурсидам ман* [175, с. 26].

4) *The Coroner: How was it, then, that he uttered it before he saw you, and before he even knew that you had returned from Bristol?* [202, с. 84]. – *Муфаттиш: ба чӣ тариқ шуморо надида ва ҳатто аз Бристол гашта омаданатонро нафаҳмида, бо ин калима шартӣ шуморо чег мезадааст?* [175, с. 34].

5) *But how did you gain them?* [202, с. 97]. – *Вале он изҳоро шумо чӣ тавр ошкор кардед?* [175, с. 46].

6) *How came the stone into the goose, and how came the goose into the open market?* [202, с. 172]. – *Ин санг чӣ тавр ба қизилдони гоз ва он гоз чӣ тавр ба бозор рафт?* [175, с. 119].

7) *“Precisely so. But how?”* [202, с. 11]. – *Ба куллӣ дуруст. Вале чӣ тавр?* [175, с. 60].

Дар аксари кулли мавридҳо воситаҳои ифодаи саволи ин гурӯҳ бо муодили луғавӣ-дастурии “чӣ тавр?” ва бо нишон додани амал бо феъли мушаххас тарҷума шудаанд.

Дар ин зергурӯҳ мисолҳоеро низ дарёфт намудем, ки воситаҳои ифодаи саволи забони англисӣ бо иштироки қонишини “how?” бо ёрии муодилҳои тарҷумавӣ интиқол ёфтаанд, чунончи:

1) *How did he come?* [202, с. 42]. – *Ӯро аз куҷо ёфтед?* [175, с. 15]

2) *But how to get to him in safety?* [202, с. 173]. – *Вале бо кадом дилу гурда ба назди ӯ рафта расам?* [175, с.120].

Чунонки мебинем, воситаҳои ифодаи ҷумлаҳои якум ва дуюм ба таври нисбатан озодтар ва бо истифода аз, ба истилоҳ, муродифоти синтаксисӣ, вале бо нигоҳ доштани мутаъвои воҳидҳои забон ва шакли саволи онҳо тарҷума шудаанд. Аз ин лиҳоз, тарҷумаи ҷумлаи дуюм (*Бо кадом дилу гурда*

ба назди *ӯ рафта расам*) озодтар ва чолибтар ба назар мерасад. Тарҷумон барои тақвияти маъноӣ “тарзи амал” дар забони тоҷикӣ аз ифодаи маҷозии “бо дилу гурда”, яъне бочасорат анҷом ёфтани амал, истифода бурдааст, ки бамаврид ва сахҳ ҷой гирифтааст.

Зимнан, бояд тазаққур дод, ки “муродифот” дар умум ва, хусусан, “муродифоти синтаксисӣ” яке аз имкониятҳои барҷаста ва кумакии тарҷумонҳо ба шумор меравад, ки татбиқи моҳиронаи он ба натиҷаҳои назаррас оварда мерасонад. Аслан, дар мавридҳои хос воҳидҳои забонӣ метавонанд аз ҷиҳати маъно ҳамдигарро иваз карда тавонанд, вагарна дар бораи муодилҳои тарҷумавӣ сухан рондан аз мантиқ берун мегашт. Вале ин усули созмон додани кори тарҷумонӣ таваҷҷуҳ ва дақиқкориро тақозо менамояд, ки тарҷумон бояд, дар ҳақиқат, “ҳафт бор чен карда”, сипас тасмим гирад. Дар мисолҳои ҷумлаҳои зерин метавон қайд намуд, ки як воҳиди забони аслро бо чанд воситаи забони тарҷума метавон интиқол дод:

1) *“And how did you find out?”* [202, с. 23]. – *Чӣ тавр фаҳмидед?* [175, с. 71].

2) *But how could you guess what the motive was?* [202, с. 54]. – *Мақсади онҳоро чӣ тавр пай бурдед?* [175, с. 25].

Масалан, дар радифи ҷумлаи якуми тарҷума аз ҷумлаи “Аз кучо фаҳмидед?” низ роиҷ аст ва дар мавриди тарҷумаи ҷумлаи дуюм – “Чӣ тавр тавонистед тахмин кунед?” Вале тарҷумаҳои анҷомдодани тарҷумонҳо худ мувофиқ, дуруст ва бамаврид арзёбӣ карда мешаванд.

Ин гуна ҳолатҳои вариантҳои тарҷумаро, ҳамчунин, дар мисоли се забон низ бараъло мушоҳида кардан мумкин аст:

1) *Oh! How is to prove it?* [204, с. 390]. – *Да, но как он сможет это доказать?* [187, с. 330]. – *Оре, вале ӯ чӣ тавр бегуноҳии худро исбот карда метавонад?* [188, с. 402].

2) *How did you sleep old man?* [193, с. 30]. – *Ты хорошо спал, старик?* [193, с. 13]. – *Чӣ хел хоб кардӣ, бобо?* [196, с. 31].

Чунонки дида мешавад, дар ҷумлаи якум тарҷумаҳои русӣ ва тоҷикӣ ба ҳам наздикӣ дошта, варианти тоҷикӣ бо истифодаи ибораи “беғуноҳии худ”, ки зоҳиран дар матн сухан дар ин бора меравад, тарҷума дақиқтар ва мутобиқтар гардонида шудааст. Дар ҷумлаи дуюм вобаста ба табиати забонҳо шаклҳои “Ты хорошо спал, старик?” ва “Чӣ хел хоб кардӣ, бобо?” қорбаст шудаанд, ки варианти тоҷикӣ ба варианти асл наздиктар аст. Дар умум, бояд дар хотир нигоҳ дошт, ки забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ умумияти бештари дастурӣ доранд, зеро ҳар ду забонҳои аналитикӣ маҳсуб меёбанд, дар ҳоле ки забон русӣ ба забонҳои флективӣ дохил мешавад. Аз ин лиҳоз, ҷой доштани умумияти шаклӣ ё худ сохторӣ миёни забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ табиист.

Гурӯҳи дигари маъноии ҷонишини мавриди таҳлили моро “сарчашмаи иттилоот” ва ё “аз қучо сар задани маълумот” ташкил медиҳад. Ба таҳлили мисолҳо мепардозем:

1) *You did not tell me that you intended to go into harness. – Than how do you know?* [202, с. 5]. – *Шумо ба ман нагуфта будед, ки сар то но ба қор меғӯтед. – Инро аз қучо медонед?* [175, с. 54].

2) *How do I know that you have been getting yourself very wet lately, and that you have a most clumsy and careless servant girl?* [202, с. 5]. – *Масалан, ман аз қучо медонам, ки ба наздикӣ дар тағи борон монда, шипшиштиқ тар шуда будед ва духтар хонаатон ҷалфас мебошад?* [175, с. 54] (ҷумлаи мураккаби саволӣ).

3) *For example, how did you deduce that this man was intellectual?* [202, с. 157]. – *Масалан, аз қучо фаҳмидед, ки вай хеле боақл аст?* [175, с. 106].

4) *But how about the foresight and the moral retrogression?* [202, с. 157]. – *Вале чӣ тавр фаҳмидед, ки вай одами эҳтиёткор аст ва дар айни замон танназзули руҳиро аз сар меғузаронад?* [175, с. 106].

5) *How could you know anything of the matter?* [202, с. 169]. – *Аз қучо донистед, ки ба ман чӣ лозим?* [175, с. 117].

Дар мисолҳои якум ва дуёми англисӣ таркиби *how do you know?* дар шаклҳои гуногуни худ (масалан, *How do I know...?*) омадааст, ки маънои мавриди таҳлили моро ифода менамояд. Таркибҳои *how did you deduce?*; *how about ...?*; *How could you know anything...?* дар дар ҷумлаҳои сеюм, чаҳорум ва панҷум бо ҳамин маънианд. Албатта, маънои дастурии ин таркиб “чӣ тавр анҷом ёфтани амал” аст, вале ҳангоми тарҷума ба забони тоҷикӣ тобиши маъноии “аз кучо гирифта шудани маълумот” эҳсос мегардад ва дар тарҷума нигоҳи доштани маҳз ҳамин маънӣ саҳеҳ ва муносиб дониста мешавад. Гузашта аз ин, истифодаи гардидани муодили луғавӣ-дастурии “чӣ тавр?” дар забон тоҷикӣ хусни баёнро коста мегардонад ва матни тоҷикӣ сунъӣ мегардад.

Бо вучуди ин, ҳолатҳои низ мушоҳида гирдиданд, ки татбиқи муодили луғавӣ-дастурӣ низ мувофиқ ва дуруст баромадааст:

How do you know, then? [202, с. 95]. – *Дар он сураат онро чи тавр фаҳмидед?* [175, с. 44].

Дар ҷумлаи зерин ҷонишини саволии “*how?*” дар таркиби идиома омадааст, вале аз ҷиҳати маъно дар доираи ҷумлаҳои ин гурӯҳ баррасӣ кардан мумкин аст:

But how on earth do you deduce that the gas did not laid on in his house? [202, с. 158]. – *Вале дар хонааш набудани газро аз кучо медонед?* [175, с. 107].

Дар ин ҷо таркиби “*how on earth do you deduce*” дар назар дошта шудааст. Аз он қисмати “*how on earth?*” идиома ба шумор рафта, зимнан, дар шакли саволӣ сабт гардида, дар луғати электронии англисӣ-русӣ “как?!” тарҷума шудааст [225], ки ба забон тоҷикӣ низ метавон бо таркиби “чӣ тавр?!” метавон ифода кард. Дар ин ҷо ба истифодаи аломати хитоб бояд таваҷҷуҳ зоҳир намуд. Дар ин савол, дар радифи саволи одӣ, тобиши зермаъноии “ҳайрат” ва ё бо ҳайрат ифода ёфтани савол нухуфтааст. Тавре ки аз таҳлили маъноии ҷумла ва тарҷумаи он бармеояд, мутаассифона, ҳамин тобиши маъноии воҳиди ифодакунандаи савол ба забон тарҷума

нагузаштааст. Ибораи “...аз кучо медонед?” нисбатан муътадил буда, дар он маънои идиомаи англисӣ дарҷ нагардидааст. Бо вучуди ин, мақсади асосии қарамон ва иштирокчии муошират интиқол ёфтааст, ки ҳангоми бо эҳсосот ва оҳанги махсус талаффуз гардидани ибораи тоҷикӣ низ маънои “хайрат” то андозае кушода мешавад.

Минбаъд баррасӣ намудани ҷонишини саволии “how?” дар ҳаёти таркибҳои устувори дастурӣ вобаста ба тобишҳои маъноии он ба мақсад мувофиқ аст, зеро дар забони англисӣ қолабҳои омодаи дастурии мавҷуданд, ки ба пурсиши саволҳо гуногунмаъно равона гардидаанд. Ин ҳам яке аз вижагиҳои дастурии забони англисӣ аз нигоҳи ифодаи савол дар муқоиса бо забони тоҷикӣ мебошад. Чанд тобиши маъноии ин гуна қолабҳоро бо мисолҳо баррасӣ мекунем.

Микдору дараҷа

1) *“Then how many are there?”* [202, с. 6]. – *Бисёр нағз. Дар он ҷо чанд погунда аст?* [175, с. 55].

2) *“How many? I don’t know”* [202, с. 6]. – *Чанд то? Аҳамият надодаам* [175, с. 55].

3) *How is the glass?* [202, с. 86]. – *Ҳавосанҷ чӣ қадар нишон медиҳад?* [175, с. 35].

Дар ҷумлаҳои мазкур маънои микдору дараҷа аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ ба воситаи муодилҳои луғавӣ-дастурии (ҷумлаҳои якҷум ва дуҷум: *how many* – чанд) ва муодилҳои тарҷумаӣ (ҷумлаи сеҷум) тарҷума шудаанд.

Дар тарҷумаи тавассут забони сеҷум низ тақрибан ҳамин таносуб роя шудааст:

1) *How old was I when you first took me in a boat?* [193, с. 10]. – *Вақте ки бори аввал маро ба заврақ шинондӣ, чандсола будам?* [196, с. 11]. – *Сколько мне было лет, когда ты первый раз взял меня в море?* [193, с. 5].

2) *How many days of hoary braise have we?* [193, с. 164]. – *Сколько дней ещё будет дуть сильный brisa?* [193, с. 70]. – *Чанд рӯзи дигари тӯфон давом мекунад?* [196, с. 165].

3) *How many did you ever kill old fish?* [193, с. 152]. – *Тебе немало, верно, пришлось убить их на своём веку, старая рыба?* [193, с. 64]. – *Ту умуман чандто наҳанг куштаӣ моҳии пир?* [196, с. 153].

Дар ду чумлаи аввал мутобиқати пурра (яъне шаклу мазмун) ва дар чумлаи сеюм мутобиқати қисман (мазмун) мушоҳада мешавад.

Воҳидҳои саволии дорои тобишҳои маъноии гуногун бо иштироки қонишини саволии “how?” бидуни қостагии маъноӣ воҳидҳо ба забони тарҷума интиқол ёфтаанд, чунончи:

Ифодаи ҳайрат.

1) *Now, how can that be unless it were by a left – handed man?* [202, с. 98]. – *Ин қорро одами чандаст нақарда кӣ меқард?* [175, с. 47].

2) *How did I let the fish cut me with the one quick pull he made?* [193, с. 70]. – *Но у меня тут друг, которого я не могу покинуть* [193, с. 29]. – *Ман чӣ тавр гузоштам, ки моҳӣ бо як такон маро захмӣ қунад?* [196, с. 71].

3) *How the hell could they have come into the possession of the other?* [204, с. 407]. – *Как же они попали к другому?* [187, с. 344]. – *Онҳо чӣ тавр ба дасти қасе афтаида монданд, ҳеҷ намефаҳмам?* [188, с. 419].

Ғамхорӣ, ҳолпурсӣ.

1) *How do you feel, hand?* [193, с. 74]. – *Ну, как ты себя чувствуешь, рука?* [193, с. 31]. – *Чӣ ҳол дорӣ, даст?* [196, с. 75].

2) *How does it go, hand?* [193, с. 74]. – *Ну как, рука, полегчало?* [193, с. 31]. – *Ҳолат беҳтар шуд?* [196, с. 75].

Масофа.

1) *How far from the body?* [202, с. 84]. – *Аз мақтул хеле дур буд?* [175, с. 34].

2) *And how far from the edge of the wood?* [202, с. 84]. – *Аз беши чӣ қадар дурӣ дошт?* [175, с. 34].

Замон, муҳлат.

1) *This assistant of your who first called your attention to the advertisement – how long had he been with you?* [202, с. 42]. – Ёрдамчиатон... ки эълонро ба шумо нишон дод, кай боз хизмати шуморо мекунад? [175, с. 15].

2) *How long do it take him to put on a kupple?* [204, с. 396]. – Сколько времени, ты думаешь, понадобится, чтобы подковать ее на две ноги? [187, с. 335]. – Ба фикри ту, ду пои ўро наъл кардан чӣ қадар вақт лозим аст? [188, с. 408].

Амали зуд.

For example, you have frequently seen the steps which lead up from the hall to this room. – “Frequently.” “How often?”. “Well, some hundreds of times” [202, с. 6]. – Масалан, поғундаҳои байни даҳлезу ин хонаро бисёр дидаед? – “Бисёр” [175, с. 55]. *“How often?”* [202, с. 6]. – Чӣ тавр бисёр? Хайр, чандсад бор! [175, с. 55].

Маънои хоҳиш.

How would you like to see me bring one in that dressed out over a thousand pounds? [193, с. 16]. – А ну как я завтра поймю рыбу в тысячу фунтов? [193, с. 7]. – Дилат меҳоҳад фардо як моҳии ҳазорфунта биёрам? [196, с. 17].

Натиҷа.

“How did that help you” [202, с. 24]. – Аз ин шумо чӣ бурд кардед? [175, с. 72].

Ҳамин тариқ, ҷонишини саволии “how?” дар забони англисӣ пас аз ҷонишини “what?” аз сермаҳсултарин воҳидҳои забонӣ ба шумор рафта, бо ҳамнишинии воҳидҳои дигари забон, алалхусус, дар ҳайати таркибу ибораҳои озод ва устувор тобишҳои маъноии гуногунро ифода карда метавонад, ки иддае аз онҳоро мо дар ин бахш баррасӣ намудем: тарзи амал; ишора ба сарчашмаи маълумот; дар ҳайати таркибҳои устувори луғавӣ-дастурӣ ва қолабҳои тайёр – миқдору дараҷа; амали зуд; масофа; замон ва натиҷа. Дар мавриди тарҷумаи воҳидҳои ифодакунандаи савол бо иштироки ҷонишини саволии “how?” бояд гуфт, ки татбиқи муодилҳои луғавӣ-дастурӣ

ва муодилҳои тарҷумавӣ тақрибан баробар буда, ҷо-ҷо корбурди тарҷумани тасвирӣ ё худ шарҳи маънӣ низ ба мушоҳида расид.

Ҳоло ба баррасии ҷонишинҳои саволи мепардозем, ки дараҷаи маҳсулнокии онҳо нисбат ба ҷонишинҳои баррасишуда поёнтар буда, аз тобишҳои маъноии камтар бахӯрдоранд, яъне ҷиҳати амалкарди онҳо, асосан, бо доираи маъноии луғавӣ-дастурии аслии худ маҳдуд мегардад.

Яке аз чунин ҷонишинҳо дар забони англисӣ ҷонишини саволии “why?” мебошад. Чунонки маълум аст, маъноии асосии ин ҷонишин ифодаи сабаб дар ибора ва ҷумлаҳои саволӣ мебошад. Гуфтан мумкин аст, ки бо ин маъноияш устувор аст ва дар аксари мавридҳо, чунонки аз таҳлили мисолҳои ҷамъоваринамудаи мо бармеояд, дар доираи маҳз ҳамин мафҳум маҳдуд мемонад.

Дар таркиби ҷумлаҳои сода:

1) *“And why in hopes?”* [202, с. 26]. – *Чаро шумо умед мекунед?* [175, с.73].

2) *But why are you not conducting the case from Baker Street? – I asked* [202, с. 139]. – *Ин корро бурда истода, чаро дар Бейкер – стритне, дар ин ҷо зиндагӣ мекунед? – пурсидам ман* [175, с. 89].

3) *Why did you pick him?* [202, с. 42]. – *Чаро шумо маҳз ӯро интиҳоб кардед?* [175, с. 15].

4) *Why did you beat the pavement?* [202, с. 44]. – *Чаро бо асо ба санги қади роҳ туқ – туқ задед?* [175, с. 17].

Чунонки мебинем, дар ҳамаи ҷаҳор ҷумлаи ҷонишини саволии “why?” саволро ифода намудааст ва тарҷумани онҳо низ бо истифода аз муодилии луғавӣ-дастурии “чаро?” сурат гирифтааст.

Ғайр аз ҷонишини саволии “чаро?” ҷонишини “why?” дар забони тоҷикӣ муодилии дигар низ дорад, ки дар захираи мисолҳои мо истифодаи он нисбатан камтар ба назар расид. Инро дар ду тарҷумани як ҷумла дидан мумкин аст:

1) *Why, indeed?* [202, с. 10]. – *Ҳақиқатан, барои чӣ?* [175, с. 59].

2) *Why indeed?* [202, с. 33]. – *Воқеан барои чӣ?* [175, с.7].

Аён аст, як сохтор ва шакли ҷумлаи асл дар тарҷума бо ду вариант тарҷума шудааст, ки ин ҳам мисолҳои равшани корбурди муродифоти луғавӣ-наҳвӣ (*ҳақиқатан, воқеан*) мебошад.

Ҷонишини саволии “why?” дар таркиби саволҳои риторикӣ забони англисӣ низ фаровон истифода мегардад, чунончи:

1) *Why does fate play such tricks with poor, helpless worms?* [202, с. 103]. – *Чаро қисмат бо мо барин махлуқони ҳақиру нотавон бозӣ мекунад?* [175, с. 51].

2) *Why should I attempt to conceal it?* [202, с. 10]. – *Чаро ман инро пинҳон карданӣ шавам?* [175, с. 59].

Тарҷумаи таҳтуллафзии ҷумла бо нигоҳ доштани муодили луғавӣ-дастурии “чаро?” натиҷаи хуб додааст ва моҳияти риторикӣ савол осеб надидааст.

Дар умум, ҷонишинҳои саволӣ, чи дар забони англисӣ ва чи дар забони тоҷикӣ, дар таркиби ҷумлаҳои мураккаб низ фаровон истифода мешаванд:

But, after all, if he is satisfied, why should I put ideas in his head? [202, с. 33]. – *Вале, модоме ки ӯ розӣ аст, чаро ман фикрро ба ӯ талқин кунам, ки ба ман зарар мерасонад?* [175, с. 7].

Азбаски ифодаи савол дар лаҳзаҳои муошират муҳим ва мавқеи он дар ҷумла устувор доништа мешавад, ҳангоми тарҷума нигоҳ доштани сохтори ҷумла ва оҳанги саволии он аз ҷониби тарҷумонҳо ногузир доништа мешавад. Аз ҷумла, дар ин мисол низ ҳамин ҳолат мушоҳида мешавад ва воҳиди тарҷумавӣ сохтор ва мазмуни ҷумлаи аслро нигоҳ доштааст. Зимнан, бояд ишора кард, ки ҷонишини саволии “чаро?” дар забони тоҷикӣ бамаврид корбаст шуда, тарҷумаро мукамал гардонидаст.

Ин гуна мутобиқати нисбатан комилро дар мисоли се забон низ دیدан мумкин аст.

1) *Why wasn't born with two good hands?* [193, с. 110]. – *Почему я не родился с двумя хорошими руками?* [193, с. 46]. – *Чаро ман бо ду дасти хуб таваллуд нашудам?* [196, с. 111].

2) *Why you be go way in dat big hurry?* [204, с. 392]. – *Почему вы так торопитесь?* [187, 331]. – *Чаро ин қадар шитоб мекунад?* [188, с. 404].

3) *Why, won't it himself that took the animal out?* [204, с. 392]. – *Значит, он и ездил на ней?* [187, с. 332]. – *Набошад, вай худаи савор шудааст?* [188, с. 404].

Дар чумлаҳои якум ва дуум истифодаи ҷонишини саволии “why?” возеҳ ва дақиқ аст, бинобар ин, чумлаҳои дар се забон бо ҳамдигар мувофиқати комил доранд. Вале дар чумлаи сеюм бинобар ифода гардидани савол бо роҳи луғавӣ-дастурӣ (why?) ва дастурӣ (тартиби хосси калимаҳо дар чумла), тарҷума бо татбиқи тарҷумаи тасвирӣ сураат гирифтааст, зеро ифодаи савол бо роҳи имконоти дастурӣ (тартиби хосси калимаҳо барои ифодаи саол дар забони англисӣ) дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ вучуд надорад. Дар ин ҳолат “ифодаи савол бо роҳи интонатсия” дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ муодили тарҷумавии роҳи дууми ифодаи савол дар ин чумла гаштааст.

Дар чумлаҳои зерин низ тақрибан ҳамин мулоҳизаҳо роиҷанд, бар истиснои тарҷумаи тоҷикии чумлаи якум, ки дар он муодили луғавӣ-дастурӣ ҳифз шудааст:

1) *Why am I so thoughtless?* [193, с. 22]. – *Как я раньше об этом не подумал?* [193, с. 9]. – *Чаро ман ин қадар беағзам?* [196, с. 23].

2) *Why the hell don't you haul?* [204, с. 361]. – *Чего зеваешь?* [187, с. 307]. – *Чаро даҳанат кушода истодаӣ?* [188, с. 373].

Дар тарҷумаи русии чумлаи якум ва тарҷумаҳои русӣ ва тоҷикии чумлаи дуум татбиқи тарҷумаи тасвирӣ ва муодили тарҷумавӣ дида мешавад. Ин гуногунрангӣ дар умум, хусни тарҷумаро коста намегардонад.

Ҳамин тариқ, ҷонишини саволии “why?” дар забони тоҷикӣ муодилҳои луғавии “чаро?” ва “барои чӣ?” доранд, вале дар ҳамаи мавридҳо чашмдошт шудани корбурди онҳо дар тарҷума мувофиқи матлаб нест, зеро раванди

тарчума вижагиҳои худро дорад ва вобаста ба ин натиҷаҳои кори тарчумонӣ низ рангоранг мегарданд.

Чонишини дигаре, ки дар забони англисӣ, дар радифи вазифаҳои дигари дастурӣ, саволро низ ифода менамояд, "who?" мебошад. Бояд тазаккур дод, ки ин чонишин низ тобишҳои маъноии зиёд надорад ва дар забони тоҷикӣ муодили луғавӣ-дастурии он "кӣ?" (кист?, аз кӣ?, ба кӣ?, барои кӣ?) мебошад. Мисолҳо:

Дар аксари мавридҳо дар тарчума вожаи "кӣ?" корбаст шудааст:

1) *Who would think that so pretty a toy would be a purveyor to the gallows and the prison?* [202, с. 162]. – *Кӣ гуфта метавонад, ки чунин як чизи хурдакаки зебо одамонро ба маҳбас мешинонад ва ба ҳалқаи дор мекашад?!* [175, с. 110].

2) *Who by?* [202, с. 166]. – *Кӣ?* [175, с. 114].

Ин тартиб дар тарҷумаҳои дузабона низ риоя шудааст:

1) *Who is the greatest manager, really, Luque or Mike Gonzalez?* [193, с. 24]. – *А кто, по – твоему, самый великий тренер? Люк или Майк Гонсалес?* [193, с. 10]. – *Дар ҳақиқат кӣ мураббии беҳтарин аст, Луко ё Майк Гонсалес?* [196, с. 25].

2) *Who ever heard of Comanches playing card?* [204, с. 365]. – *Где это слыхано, чтобы команчи играли в карты?* [187, с. 311]. – *Кӣ шунидааст, ки команчиҳо қартабозӣ кунанд?* [188, с. 378].

3) *Well; who else was likely to have done it?* [204, с. 379]. – *Так кто же еще мог это сделать?* [187, с. 321]. – *Пас, ин корро боз кӣ карданаиш мумкин?* [188, с. 391].

4) *Who had him out that night?* [204, с. 392]. – *Кто же ездил на ней в ту ночь?* [187, с. 332]. – *Он шаб ўро кӣ савор шуда буд?* [188, с. 404].

5) *But who do you think it was?* [204, с. 392]. – *Но как тебе кажется, кто бы это мог быть?* [187, с. 332]. – *Вале, ба гумонат, он шахс кӣ бошад?* [188, с. 405].

6) *Durn it, then, who ked a took him out?* [204, с. 392]. – *Черт побери, кто же на нем ездил?* [187, с. 332]. – *Чин занад, набошад кӣ ўро савор шудааст?* [188, с. 405].

Вобаста ба хусусияти контекст маънои ҷонишини саволии “who?”, ҷунонки дар боло ишора рафт, дар забони тоҷикӣ ба воситаи шакли “кист?” ва “ба кӣ?” ифода меёбад:

1) *But if he is innocent, who was done it?* [202, с. 91]. – *Вале, агар ӯ гунаҳгор набошад, пас қотил кист?* [175, с. 40].

2) *Who was the criminal, then?* [202, с. 95]. – *Дар он сураат ҷинояткор кист?* [175, с. 44].

3) *But who is he?* [202, с. 95]. – *Вале ӯ кист?* [175, с. 44].

4) *Who are you, then?* [202, с. 169]. – *Шумо кистед?* [175, с. 116].

5) *And who did you sell the geese to? And* [202, с. 167]. – *Ғозҳоро ба кӣ фурӯхтед?* [175, с. 114].

Ҳамин тавр, ҷонишини саволии “who?” дар забони англисӣ асосан субъектро ифода намуда, дар савол низ дар бораи “кӣ будан”-и шахс маълумот тақозо менамояд. Тобишҳои маъноии зиёд надорад ва дар забони тоҷикӣ бо ҷонишини саволии “кӣ?” ва шаклҳои дастурии он (кист?, ба кӣ? ва ғайра) ифода меёбад, таҳлили тарҷумаи ҷумлаҳои болозикр низ ин гуфтаҳоро собит намуд.

Ҷонишини саволии дигари мавриди таҳлили мо дар забон англисӣ “where?” мебошад, ки азнигоҳи баробарҳо ва шаклҳои муодил дар забони тоҷикӣ (кучо?, аз кучо?, ба кучо?, дар кучо?) ғанитар мебошад. Бояд зикр намуд, ки тобиши маъноии ниҳоии ҷонишини саволии забон англисӣ дар контекст муайян мегардад ва вобаста ба он дар забон тоҷикӣ муодил дарёфт ва истифода карда мешавад. Чанд мисолро дар мавридҳои мушаххаси корбурд баррасӣ мекунем:

1) *Now where did they come from?* [202, с. 94]. – *Вале аз куҷо омадааст?* [175, с. 43].

2) *Now the question is, where are we to find the photograph?* [202, с. 21]. – *Акнун ған дар сари ҳамин ки мо расмро аз кучо меёбем?* [175, с. 69].

3) *Where, indeed?* [202, с. 21]. – *Дар ҳақиқат, аз кучо?* [175, с. 69].

4) *Where could I find him?* [202, с. 41]. – *Ҷро аз кучо ёфтаниш мумкин?* [175, с. 14].

5) *By-the-way, would it bore you to tell me where you got the other one from?* [202, с. 164]. – *Воқеан, ба ман гӯед, ки он ғозро аз кучо харидед?* [175, с. 112].

6) *Fine birds they were, too. Now where did you get them from?* [202, с. 166]. – *Ғозҳои бисъёр нағз! Онҳоро аз кучо гирифтед?* [175, с. 114].

Чунонки аз ҷумлаҳои болозикр бармеояд, дар байни мисолҳои мо дар тарҷума аз ҳама бештар шакли “аз кучо?” корбаст шудааст, ки нисбатан аз сермахсул будани он далолат мекунад.

Мисолҳои дигар:

1) *Where, then?* [202, с. 21]. – *Набошад онро дар кучо эҳтиёт мекунад?* [175, с. 69].

2) *Where is it, then?* [202, с. 132]. – *Он хона дар кучост?* [175, с. 83].

3) *Where were we going, and what were we to do?* [202, с. 47]. – *Мо ҳамроҳи ӯ ба кучо меравем ва дар пеши мо чӣ хел кор истодааст?* [175, с. 19].

Дар тарҷумаи ин ду ҷумла дар забони тоҷикӣ истифодаи шакли “дар кучо?” ва “дар кучост?” ва “ба кучо?”-ро мушоҳида мекунем.

Қайд кардан бамаврид аст, ки тарҷумонӣ кори эҷодист ва натиҷаи кори як тарҷумон, ҳатто дар тарҷумаи як матни муайян, аз ҳамдигар фарқ мекунад. Дар захираи мисолҳои мо мавридҳоеро мушоҳида намудем, ки ҳангоми тарҷумаи ҷонишини саволии “where?” аз забони англисӣ ба забон тоҷикӣ корбурди унсурҳои гуфтугӯӣ низ ба назар расид. Дар тарҷумаи ҷумлаҳои зерин шакли “канӣ?” истифода шудааст:

1) *Where are the geese?* [202, с. 167]. – *«Ғозҳо канӣ?»* [175, с. 114].

2) *Where are they all, Maggie? – I cried* [202, с. 174]. – *Мэгги, ғозҳо кай?*
– *фаръёд задам ман* [175, с. 121].

Ин натиҷаи кори тарҷумон ба тасмими ӯ вобаста аст ва вобаста ба наъми персонажҳои асари бадеӣ бо мақсадҳои услубӣ корбаст шудааст.

Ҷонишинҳои дигари саволии забони англисӣ, ки мавриди таҳқиқи мо қарор гирифтаанд, ҷонишинҳои “when?” ва “which?” мебошанд, ки ҳар ду тобишҳои маъноии камтарин доранд ва дар тарҷума маъмулан бо муодилҳои луғавӣ-дастурии худ – “кай?” ва “кадом?” ифода мегарданд.

Чанд мисол меорем:

1) *“And when will you call?”* [202, с. 25]. – *Кай шумо ба он ҷо меравед?*
[175, с. 72].

2) *“Married! When?”* [202, с. 26]. – *Ба шавҳар? Кай?* [175, с. 73].

3) *When shall you be able to enter upon your new duties?* [202, с.37]. –
Шумо ба иҷрои вазифаҳои наватон кай сар карда метавонед? [175, с.11].

4) *When is it to take place?* [204, с. 381]. – *Когда же суд?* [187, с. 323]. –
Судаи кай? [188, с. 393].

Тавре ки дида мешавад, дар тарҷума истифодаи ҷонишини саволии “кай?” масъаларо пурра ҳал намудааст.

Мисолҳои дигар:

1) *In which sir?* [202, с. 161]. – *Сэр, дар кадом газетаҳо?* [175, с. 110].

2) *Which is it you want, then?* [202, с. 174]. – *Кадомашро гирифтани ҳастӣ?* [175, с. 121].

3) *Which dealer’s?* [202, с. 174]. – *Ба кадом савдогар?* [175, с. 121].

4) *They drove away in different directions, and I went off to make my own arrangements.” “Which are?”* [202, с. 18]. – *Онҳо аз ҳам ҷудо шуда, ба ду тараф рафтанд, ман бошам, гаиша омадам, ки тайёри бинам. – Тайёриатон аз чӣ иборат?* [175, с. 67].

Дар се ҳолати тарҷумаи ҷонишини саволии “which?” ба забони тоҷикӣ ҷонишини “кадом?” пурра мувофиқат кардааст. Танҳо дар ҳолати ҷаҳорум

ифодаи “which are?” дар забон тоҷикӣ тафсир шудааст, яъне дар ин ҷо муодили тарҷумавӣ татбиқ шудааст.

Ҳамин тариқ, мо дар ин зерфасл вижагиҳои корбурди ҷонишинҳои саволии what?, how?, why?, who?, where?, when?, which? – ро аз нигоҳи тобишҳои маъноӣ ва зермаъноии онҳо баррасӣ намудем. Аз таҳлилҳо бармеояд, ки ҷонишини саволии “what?” аз ҳама сермахсултарин ва сермаънотарини ин гурӯҳи воҳидҳои забони англисиро медиҳад. Ҷонишини “how?” аз ин лиҳоз дар ҷойи дуҷум қарор дорад. Ҷонишини саволии “why” нисбат ба ду ҷонишини болозикр каммахсултар буда, доираи ифодаи он аз рӯйи маъноӣ луғавӣ-дастурии худ умдатан ифодаи сабаб мебошад. Ҷонишинҳои саволии who?, where?, when?, which? боз ҳам каммахмултар буда, саволро мушаххасан танҳо аз рӯйи маъноӣ луғавӣ-дастурии аслии худ ифода менамоянд.

Вижагиҳои тарҷумаи ҷонишинҳои саволии мавриди баррасӣ дар он аст, ки вобаста ба тарзи корбурд, таркибҳои созмонёфта ва махсусиятҳои вазъи гуфтор ва контекст он бо истифодаи муодилҳои луғавӣ-маъноӣ, муодилҳои тарҷумавӣ ва дар мавриди ибора ва таркибҳои устувор бо татбиқи тарҷумаи тасвирӣ ва ё шарҳи маънӣ сурат гирифтааст. Бар ҷуз аз баъзе ҳолатҳои истисноӣ аксари тобишҳои маъноии ҷонишинҳои саволӣ дар мавридаш саҳеҳ ва муносиб тарҷума шудаанд.

3.2.2.Тарҷумаи ҷумлаҳои саволии бо интонатсия ифодаёфта

Ҷумла ҳамчун воҳиди нахвӣ дар забонҳои мавриди таҳқиқ яке аз воситаҳои барҷастаи ифодаи савол хидмат мекунад. Бояд гуфт, ки ҷиҳати фарқкунандаи ифодаи савол тавассути ҷумла бидуни иштироки ҷонишинҳои саволӣ ва ё воситаҳои дастурӣ дар он зоҳир мегардад, ки ҳама гуна ҷумлаи ҳикоягиро ба ҷумлаи саволӣ табдил додан мумкин аст. Барои ин мақсад танҳо илова кардани аломати савол дар интиҳои ҷумла ва риоя намудани оҳанги гуфтор ва ё интонатсия кофист.

Забони англисӣ аз ин роҳи ифодаи савол бархӯрдор аст ва ба таври фаровон истифода мегардад. Чунонки қайд намудем, ташкилҳои ин навъ ҷумлаҳо осон аст ва дар ҷумла низ бо осонӣ ҷудо ва дарк карда мешаванд. Дар ин бахши кори диссертатсионӣ вижагиҳои тарҷумаи ҷумлаҳои саволии бо интонатсия ифодаёфтаи забони англисиро ба забони тоҷикӣ бо ҷалби маводди забони русӣ дида мебароем. Ҷумлаҳоро аз ҷиҳати усули тарҷумавии татбиқгардида тасниф менамоем.

Яке аз гурӯҳҳои сершумори мисолҳои моро аз нигоҳи тарҷума, гурӯҳи якумро, ҷумлаҳое ташкил додаанд, ки дар забонҳои мавриди таҳлил мутобиқати комил доранд, яъне сохтор, мазмун ва шакли саволии ҷумлаҳо нигоҳ дошта шудаанд. Аз ин лиҳоз, зергурӯҳи аввалро ҷумлаҳои сода ташкил додаанд:

1) *“No legal papers or certificates?”* [202, с. 11]. – *Ягон ҳел ҳуҷҷат ё шаҳодатнома нест?* [175, с. 60].

2) *“I am to be neutral?”* [202, с. 19]. – *Ман бояд бетараф бошам?* [175, с. 67]/

3) *Your french gold?* [202, с. 50]. – *Тиллои франсузии шумо?* [175, с. 22].

4) *And sit in the dark?* [202, с. 50]. – *Баъд дар торикӣ шинем?* [175, с. 22].

Дар забони англисӣ қолабҳоеро мушоҳида кардан мумкин аст, ки маъмуланд ва дар ифодаи савол низ фаровон корбаст мешаванд. Яке аз чунин қолабҳо бо феъли “see” (дидан) сохта шудани ҷумла мебошад. Ҳарчанд ҷумла бо феъл оғоз мешавад, вале ин қолаби ҷумлаи саволӣ буда наметавонад, зеро ин феъл ба сифати феъли мустақил корбаст шудааст, дар ҳоле ки қолаби ҷумлаи саволӣ бо феъли ёридиҳанда ва ё феълҳои модалӣ оғоз мегардад:

1) *See that light among the tree?* [202, с. 139]. – *Ана, он ҷароғҳои байни дарахтонро мебинед?* [175, с. 89].

Дар асл ин ҷумлаҳо дорои қолабҳои ҷумлаҳои содаи ҳикоягӣ буда, шакли пурраи онҳо “you see that light among the tree?” ва ғайра ба шумор

меравад. Ин намунаи возеҳи ифодаи савол ба воситаи интонатсия мебошад, ки бо аломати савол сохта шудааст, чунончи:

2) *You see this little book?* [202, с. 168]. – *Ин дафтарро мебинед?* [175, с. 115].

3) *You see this other page in red ink?* [202, с. 168]. – *Ана ин саҳифаи бо ранги сурх навишта пур карда шудагиро мебинед?* [175, с. 115].

Дар тарҷума мутобиқати қомили сохтор, маъно ва навъи ифодаи савол пурра нигоҳ дошта шудаанд.

Мутобиқати пурраи шаклу мазмуни ҷумлаҳои содаи саволиро дар мисоли се забон низ дидан мумкин аст:

1) *Maybe the overseer?* [204, с. 392]. – *Может быть, это был надсмотрщик?* [187, с. 332]. – *Шояд, назоратчӣ бошад?* [188, с. 405].

2) *Maybe the sound of a man's voice would bring the animal to a stand?* [204, с. 407]. – *Может быть, она пойдет на мой зов?* [187, с. 344]. – *Шояд, садои ҷегзаниии моро шунида биёяд?* [188, с. 418].

Дар ҷумлаи якум мутобиқати комил ва дар ҷумлаи дуюм андаке инҳироф дида мешавад. Ҷумлаҳои тоҷикӣ ва русӣ бештар ба ҳамдигар наздиканд. Дар ин ҷо тахмин задан мумкин аст, ки дар забони тоҷикӣ қолаби забони русӣ пурра нигоҳ дошта шудааст, зеро матни тоҷикӣ ба эҳтимоли зиёд аз матни русӣ тарҷума шудааст.

Бояд тазаккур дод, ки дар захираи мисолҳои мо ҷумлаҳои низ дарёфт гардиданд, ки саволро бо роҳи интонатсия дар шакли ҷумлаи мураккаб ифода намуда, ҳангоми тарҷума мувофиқати шаклии худро то андозае нигоҳ доштаанд:

1) *You are sure that she has not sent it yet?* [202, с. 13]. – *Шумо боварӣ доред, ки расмҳоро ҳанӯз ба арӯсиавандаи шумо нафиристодааст?* [175, с. 61].

2) *I hope that I have made myself clear?* [202, с. 20]. – *Умедворам, фаҳмидед?* [175, с. 68].

Дар ҷумлаҳои боло навиҷи ҷумла мутобиқати комил дорад, яъне дар ҳар ду забон ҷумлаҳо мураккабанд. Агар дар ҷумлаи тоҷикӣ мисоли якум мураккаб будани ҷумла возеҳ ва равшан бошад, дар ҷумлаи дуҷумла андак кӯтоҳ шудааст, вале шакли пурраи он “Ман умедворам, ки шумо манзури маро фаҳмидед”, мебошад, ки аз контекст маълум аст.

Мутобиқати ҷумлаҳои мураккаби саволи интонатсиониро то андозае дар се забон низ дидан мумкин аст, вале бояд дар хотир нигоҳ дошт, ки баъзе номувофиқатҳои шаклӣ аз ҳолатҳои маъмулӣ ба шумор мераванд, муҳим он аст, ки дар шаклҳои бо ҳам наздиктар қолаби интонатсионии ифодаи савол вобаста ба вижагиҳои гурӯҳи мавриди баррасӣ ҳифз шуда бошад:

1) *But imagine if a man each day should have to try to kill the sun?* [193, с. 96]. – *Ну, а если человеку пришлось бы каждый день охотиться за солнцем?* [193, с. 41]. – *Ё тасаввур кун, ки марде ҳар рӯз ба шикори офтоб барояд?* [196, с. 97].

2) *You think there is no longer any fear from that quarter?* [204, с. 385]. – *Так вы думаете, что теперь их можно больше не опасаться?* [187, с. 326]. – *Ба фикри шумо, акнун аз онҳо дигар тарсидан лозим нест?* [188, с. 397] (мураккаб).

3) *You know what I'm refarrin' to?* [204, с. 387]. – *Вы понимаете, о чем я говорю?* [187, с. 328]. – *Шумо дар хусуси чӣ гап задани маро мефаҳмед?* [188, с. 399] (ҳолати ҷолиби истифодаи “дар хусуси чӣ?”, вале шакли ҳикоягӣ аст).

4) *You think you might discover some traces?* [204, с. 390]. – *Вы думаете, что сможете найти какие –нибудь следы?* [187, с. 330]. – *Ба фикратон, ягон осор ёфта метавонед?* [188, с. 402].

Ҷунонҳои аз мисолҳо бармеояд, дар мисоли якум ҷумлаҳои англисӣ ва тоҷикӣ мутобиқати пурратар доранд ва миёни ҷумлаҳои англисӣ ва русӣ каме фарқ дида мешавад: дар ҷумлаи русӣ ҷузъи якуми ҷумлаи мураккаб истифода нагардидааст, вале ҳар ду ҷумлаи тарҷумагӣ оҳанги саволи риторикии ҷумлаи асло нигоҳ доштаанд.

Дар мисоли дуҷум мутобиқати ҷумлаҳо андаке бештар аст, дар ҳоле ки дар мисолҳои сеҷум ва чаҳорум, баръакс, ҷумлаҳои англисӣ ва русӣ шакли мураккаби ҷумларо ҳифз намуда, ҷумлаҳои тоҷикӣ ба ҷумлаи сода мубаддал гаштаанд, ки ин ҳам мисоли маъмулии татбиқи таҳвили наҳвӣ дар раванди тарҷума мебошад.

Дар рафти таҳлилу барасии мисолҳо ҳолатҳоеро мушоҳида кардем, ки саволи интонатсионӣ бо ҷумлаҳои “яккалимагӣ” низ ифода ёфта, дар тарҷумашо мутобиқати комили худро пайдо намудаанд:

- 1) *Absolutely?* [202, с. 13]. – *Ҳамту?* [175, с. 62].
- 2) *Understand?* [202, с. 19]. – *Фаҳмидед?* [175, с. 67].
- 3) *The doctor?* [202, с. 87]. – *Духтур?* [175, с. 94].

Албатта, барои дарки пурраи муҳтавои ин ҷумлаҳо контексти бештар лозим аст, вале шакли наҳвии онҳо маълум ва тарзи ифодаи савол бо ҳам мувофиқ ба назар мерасад.

Гурӯҳи дуҷуми мисолҳоро аз нигоҳи тарзҳои тарҷума ҷумлаҳое ташкил медиҳанд, ки бар ивази ифодаи савол бо интонатсия дар ҷумлаи тарҷумавӣ василаҳои луғавӣ-дастурии ифодаи савол корбаст шудаанд.

Аз миёни унсурҳои ифодакунандаи луғавӣ-дастурии савол ҷонишини саволии “чӣ?” бештар татбиқ шудааст. Чанд мисолро баррасӣ мекунем.

- 1) *Then, as to money?* [202, с. 13]. – *Ҳуш, масъалаи пулчӣ?* [175, с. 61].
- 2) *But the mystery?* [202, с. 95]. – *Ҳуш, кушоиши асрор чӣ мешавад?* [175, с. 44].

Дар ин ду мисол ҷумлаи саволии бо интонатсия ифодаёфтаи англисӣ ҳангоми тарҷума ба забон тоҷикӣ истифодаи ҷонишини саволии “чӣ?”-ро тақозо кардаанд. Воқеан, ҳолатҳое мавҷуданд, ки ҳангоми тарҷума аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ нигоҳ доштани қолаби дастурии забон дар матн тарҷума имконнопазир мегардад ва ё ба матн унсурҳои забони сунъиро мебахшад. Нигоҳ доштани шакли аслии ҷумла дар ин гуна ҳолатҳо чандон ба мақсад мувофиқ нест. Масалан, дар забони англисӣ як қолаби созмон додани ҷумлаи саволӣ ба воситаи интонатсия дар аксари маврид ин гуфтаҳоро собит

месозад. Ин чо сухан дар бораи ҷумлаҳои англисӣ меравад, ки бо пайвандаки “and” сохта мешаванд ва маънои саволро медиҳанд. Ин қолабро дар забони англисӣ қолаби хоси ифодаи савол номидан нашоёд, зеро баробар бардоштани аломати савол ин ибораву ҷумлаҳои шакли ҳикоягӣ мегиранд. Вижагии дигари ин қолаб дар он аст, ки ба вазъи гуфтор ва хусусияти контекст робитаи зич дорад ва ҳамчун василаи пурракунандаи суханҳои пеш аз он баёншуда хидмат мекунад. Зимнан бояд гуфт, ки дар аксари кулли мавридҳо барои тарҷумаи ин қолаб дар забони тоҷикӣ ҷонишини “чӣ?” ба кор рафтааст, чунончи:

1) *It is the butt end of the gun as the son stood listening. And this?* [202, с. 94]. – *Изи қундоқи милтиқе, писар ба он така карда, гапи падарро гӯш мекардааст. Инаш чӣ?* [175, с. 43].

2) *And the murderer?* [202, с. 95]. – *Қотил чӣ?* [175, с. 44].

3) *And for present expenses?* [202, с. 13]. – *Барои хароҷоти ҷорӣ чӣ?* [175, с. 62].

4) *And mademoiselle's address?* [202, с. 13]. – *Адреси медресель чӣ?* [175, с. 62].

5) *And Irene Adler?* [202, с.12]. – *Ирэн Адлер чӣ?* [175, с. 61].

6) *And your father? – asked Holmes* [202, с. 87]. – *Падари шумо чӣ? – пурсид Холмс* [175, с. 37].

Агар дар мисолҳои боло ҷонишини саволи “чӣ?” дар алоҳидагӣ тобишҳои маъноии гуногуни саволро ифода карда бошад, дар ҷумлаҳои зер дар таркиби вожаҳои дигар омадааст:

1) *And the cigar-holder?* [202, с. 98]. – *Мундштук доштаниширо чӣ тавр фаҳмидед?* [175, с.47].

2) *“And the work?”* [202, с. 38]. – *Кор аз чӣ иборат?* [175, с. 11].

3) *Very well, Sir. And this stone?* [202, с. 162]. – *Хуб шудааст, сэр. Ин сангро чӣ кор кунам?* [175, с. 110].

4) *That would suit me very well, said I. And the pay?* [202, с. 38]. – *Аз соати даҳ то ду ба ман мувофиқ, – гуфтам ман. – Маошаш чӣ қадар?* [175, с. 11].

5) *If he dresses out two – thirds of the at thirty cents a pound?* [193, с. 126]. – *Агар аз се ду ҳиссаҳояшро ба нархи ҳар фунт сӣ сенти фурӯшӣ, чӣ қадар пул мешуда бошад?* [196, с. 127].

Чунонки дида мешавад, дар ин гурӯҳи мисолҳо ба ивази воситаи интонатсионии савол, ки дар ҷумлаҳои асл дида мешавад, дар забони тоҷикӣ ҷонишини саволи “чӣ?” дар алоҳидагӣ ва ҳам бо ҳамнишинии вожаҳои дигар дар шакли таркибӣ ҷиҳати ифодаи тобишҳои гуногуни маъноӣ саволӣ корбаст шудааст.

Дар ин раванд ҳиссаҳои саволӣ низ дар забони тоҷикӣ сахмгузор будаанд:

1) *You cannot say what it was?* [202, с. 84]. – *Оё, гуфта наметавонед, ки вай чӣ буд?* [175, с. 34].

2) *You didn't steal them?* [193, с. 12]. – *А ты их, часом, не стащил?* [193, с. 5]. – *Мабодо, ки дуздида бошӣ?* [196, с. 13].

3) *And now? He raised his hand* [202, с. 97]. – *Хуш, акнун? – ӯ дасташро бардошт* [175, с. 46].

Ҳамин тариқ, дар ҳолатҳои сурат гирифтани таҳвилоти луғавӣ-наҳвӣ дар тарҷумаи воҳидҳои забонии ифодакунандаи савол ба воситаи интонатсия аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ имконоти васеи василаҳои ифодаи саволи тоҷикӣ мавриди истифодаи тарҷумонҳо қарор гирифтаанд, ки аз ҷонишин ва ҳиссаҳои саволӣ иборат будаанд.

Гурӯҳи сеюми усулҳои мавриди татбиқ ҳангоми тарҷумаи саволҳои интонатсионӣ аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ тарҷумаи наздикмаъно, муодилҳои тарҷумавӣ ва ҷо-ҷо тарҷумаи тасвирӣ ташкил намудаанд, ки бо мисолҳои зерин нишон медиҳем.

Мисолҳои тарҷумаи маъноӣ ва наздикмаъно:

1) *“You have the photograph?”* [202, с. 23]. – *Расмро ёфтед?* [175, с. 71].

2) “*Not yet.*” “*But you have hopes?*” [202, с. 25]. – *Ҳоло не. Умеди ба даст дароварданаи ҳаст?* [175, с. 73].

3) *An elderly man, I presume?* – *said Holmes* [202, с. 91]. – *Шояд, хеле пир бошад?* – *нурсид Холмс* [175, с. 40].

4) *It is a murder, then?* [202, с. 77]. – *Пас, вай қиштааст?* [175, с. 28].

5) *Surely you will allow me to give you something better?* [204, с. 386]. – *Но, может быть вас угостить чем-нибудь получше?* [187, с. 327]. – *Вале, шояд шуморо бо ягон чизи беҳтаре зиёфат кунем?* [188, с. 398].

Мисолҳои тарҷума ба воситаи муодилҳои тарҷумавӣ:

1) “*He is still with you, I presume?*” [202, с. 33]. – *Шояд, ӯ ҳозир ҳам дар кассаи шумо хизмат кунад?* [175, с. 7].

2) *And leave your care unfinished?* [202, с. 95]. – *Ва коратонро ба охир нарасонда меравед?* [175, с. 44].

3) *Please sit down on the sofa, said Holmes, gently. You had my note?* [202, с. 99]. – *Марҳамат, ба диван нишинед, ҳалимона, – таклиф кард Холмс. Шумо номаи маро гирифтед?* [175, с. 47].

4) *Then you think the fellow may have killed Poindexter in a fair fight?* [204, с. 379]. – *Значит, вы предполагаете, что у мустангера с Пойндекстером была дуэль?* [187, с. 321]. – *Пас, ба тахмини шумо, дар байни мустангер ва Пойндекстер дуэль шуда будааст?* [188, с. 391].

4) “*You don’t mind breaking the law?*” [202, с. 18]. – *Шумо аз вайрон кардани қонунҳо наметарсед?* [175, с. 67].

Мисолҳои тарҷумаи тасвирӣ:

1) *There you must stay, or you lose your billet. And the work?* [202, с. 38]. – *Шумо бояд дар идора бошед – ё шумо аз кор маҳрум мешавед. Фардо ба кор шуруъ мекунад?* [175, с. 12].

2) *But you have read the evidence. You have formed some conclusion?* [202, с. 86]. – *Вале шумо ҳисоботро хондаед ва доир ба тамоми воқеа аллакай фикри муайян доред?* [175, с. 36].

3) *From his hat?* [202, с.155]. – *Фикру андеша дар болои ҳамин кӯлоҳ?* [175, с. 104].

4) *There has been no result. No sign of it?* [202, с. 12]. – *Ҳеҷ муроде ҳосил нашуд. Ҳеҷ мурод, – меъӯед?* [175, с. 61].

Бояд тазаккур дод, ки дар ҳолатҳои бо ҳам пурра ё қисман мувофиқат накардани воҳидҳои забон аз рӯйи шакл ва ё аз нигоҳи муодилҳои луғавӣ, сарфӣ ва наҳвӣ, роҷеъ ба воҳидҳои ҳаммаъно, наздикмаъно ва ё муодилҳои тарҷумавии онҳо метавон суҳан ронд, зеро бо вучуди фарқи воситаҳои ифода мундариҷаи воҳидҳои забон ифода меёбад ва ҳадафҳои тарҷумавӣ таъмин карда мешаванд. Ҳамчунин, бояд дар хотир нигоҳ дошт, ки миёни мафҳумҳои “тарҷумаи наздикмаъно”, “тарҷумаи маъноӣ” фарқи назаррас дида намешавад ва ҳамаи онҳоро “муодилҳои тарҷумавӣ” ва “муродифоти луғавӣ, сарфӣ ва наҳвӣ” доништан мумкин аст, ки дар натиҷаи трансформатсия ё худ таҳвилҳои луғавӣ, сарфӣ ва наҳвӣ ба вучуд меоянд. Тарҷумаи тасвирӣ метавонад андак фарқ кунад, зеро дар татбиқи он сервожагиву шарҳи бештар ҷой дорад.

Ҳамин тариқ, тасвири омории татбиқи усулҳои тарҷума дар интиқоли ҷумлаҳои саволии бо интонатсия ифодаёфтаи забони англисӣ ба забони тоҷикӣ чунин аст: Аз шумораи умумии 52 ҳолат дар 21 ҳолат (40%) мутобиқати комил мушоҳида гардида, дар 16 ҳолат истифодаи ҷонишин ва ҳиссаҳои саволӣ (31%) ва дар 15 ҳолат (29%) татбиқи трансформатсия ё худ таҳвилоти луғавӣ, сарфӣ ва наҳвӣ, ки тарҷумаи маъноӣ, наздикмаъно ва тасвирӣ, ва ё, ба истилоҳ, муодилҳои тарҷумавӣ, унвон кардем, татбиқ шудаанд.

3.2.3. Тарҷумаи ҷумлаҳои саволии бо воситаи дастурӣ ифодаёфта

Ҳар як воҳиди забонӣ вобаста ба навъ ва моҳияти забон ва роҳи тайнамудаи таърихӣ он метавонад вижагиҳои дастуриеро дошта бошад, ки танҳо ҳоси ин забон аст. Қайд кардан бамаврид аст, ки забони англисӣ низ вижагиҳои таркибии худро дорад ва дастури забонии он роҳи махсуси

таърихиho тай намудааст. Дар натиҷа унсурҳои дастурии ташаккул ёфтаанд, ки хосси ҳамин забон буда, дар забонҳои дигар, алаҳхусус, забони тоҷикӣ гунаи дастурии ҳудро надоранд.

Навӣи ҷумлаи саволие, ки дар ин бахш баррасӣ мешавад, дар забони тоҷикӣ муодили дастурии ҳудро надорад. Он бо иваз намудани тартиби муқаррарии ҷузъҳои ҷумла ва дар мадди аввал гузошта шудани унсурҳои феълий сохта мешавад. Усулҳои тарҷумаи мавриди татбиқи ин бахшро бо мисолҳои мушаххас таҳлил ва баррасӣ менамоем.

Яке аз роҳҳои маъмултарине, ки нисбат ба ин сохтори хосси забони англисӣ дар забони тоҷикӣ татбиқ шудааст, ифодаи савол бо интонатсия мебошад, ки аз шумораи умумии 67 ҳолат 31 ҳолатро ташкил намудааст (46%):

Дар ин гурӯҳ ҳолатҳои ба мушоҳида расиданд, ки ҷумлаи сода ба таври таҳтуллафзӣ тарҷума шудааст:

1) *“Is the poor gentleman much hurt? [202, с. 22]. – Ҷентльмени бечора сахт мачруҳ шудааст? [175, с. 70].*

2) *Are you a married man, Mr. Wilson? [202, с. 37]. – Мистер Уилсон, шумо зан доред? [175, с. 11].*

3) *Have you a family? [202, с. 37]. – Оила доред? [175, с. 11].*

4) *Have you heard anything of the care? He asked [202, с. 77]. – Шумо дар хусуси ин воқеа ягон чиз шунидед? – пурсид вай [175, с. 28].*

5) *May I see your father if I call to – morrow? [202, с. 87]. – Агар фардо ба хонаатон равам, падаратонро дида метавонам? [175, с. 37].*

6) *Are you hungry, Watson? [202, с. 165]. – Уотсон, гуруснаед? [175, с. 112].*

7) *Is that your hat, Mr. Baker? [202, с. 163]. – Мистер Бейкер, ин қулоҳи шумо? [175, с. 111].*

8) *Will you bet, then? [202, с. 167]. – Меҳомед шарт бандед? [175, с. 115].*

Маълум мешавад, ки дар ин зергурӯҳи мисолҳо ҷумлаҳо айнан тарҷума шуда, шабехсозии наҳвӣ ҳамчун намуди трансформатсия (таҳвилҳои тарҷумавӣ) дида мешавад. Бояд гуфт, ки чунин ҳодиса дар тарҷумаи ҷумлаи мураккаб низ ба мушоҳида мерасад: A Juryman: Did you see nothing which a roused your suspicions when you returned on hearing the cry, and found your father fatally injured? [202, с. 84]. – Вакили даъво: Вақте ки шумо фаръёдро шунида тохта рафтед ва падаратонро дар дами марг дидед, ягон чизи шубҳаангез ба чашматон наафтид? [175, с. 34]. Дар ин ҷо низ сохтори ҷумла айнан такрор гардида, ҷузъҳои он низ калима ба калима ба забони тарҷума интиқол ёфтаанд.

Дар рафти таҳлил мавридҳои дарёфт гардиданд, ки тарҷумаи ҷумлаҳо аз тарҷумаи таҳтуллафзӣ дур рафта, онҳо аз ҷиҳати сохтор ва маъно таҳти трансформатсияҳои гуногун қарор гирифтаанд:

1) *Will you be ready to-morrow?* [202, с. 38]. – *Фардо ба кор шӯруъ карда метавонед?* [175, с. 12].

2) *Was he the only applicant?* [202, с. 42]. – *Ба эълони шумо фақат вай танҳо омад?* [175, с. 15].

3) *And has your business been attended to in your absence?* [202, с. 42]. – *Вақти дар хона набуданатон коратонро дуруст анҷом медод?* [175, с. 15].

4) *Could your patients spare you for a few hours?* [202, с. 43]. – *Беморонатон якчанд соат бе шумо буда метавонанд?* [175, с. 16].

5) *Do you not see some loophole, some flaw?* [202, с. 86]. – *Шумо ягон беҳбудӣ намебинед?* [175, с. 36].

6) *Do you not deduce something from that?* [202, с. 92]. – *Аз ҳама он чи, ки гуфта шуд бо усули дедукция (аз кул бачузъ пай бурдан) ягон хулоса бароварда наметонед?* [175, с.41].

7) *Well, then, do you imagine that this other one, Henry baker, had anything to do with the matter?* [202, с. 162]. – *Генри Бейкер дар ин кор шарик аст?* [175, с. 110].

8) *Oh, Sir, he cried, can you tell me where it went to?* [202, с. 171]. – *Оҳ Сэр! – хитоб намуд вай. Дар куҷо будани он ғозро ба ман гуфта метавонед?* [175, с. 118].

Масалан, дар ҷумлаҳои якум ва дуум маънои ҷумлаҳои асл дар тарҷума равшантар ва возеҳтар, бо иловаи воҳидҳои забон, ифода ёфтааст, ки тарҷумон аз усули “инкишофи маънӣ” ҳамчун навъи трансформатсия истифода бурдааст. Воқеан, вобаста ба контекст, ҷумлаҳои забони англисӣ тамоюл ба кӯтоҳбаёнӣ доранд ва баъзан бидуни иловатан кушодани тобишҳои маъноии ҷумлаҳои дорои сохторҳои хос маънои онро пурра ифода намудан мушкул аст. Ҷумлаҳои 3, 4, 5, 7 ва 8 низ тақрибан чунин ҳолатро доранд. Дар ҷумлаи шашум аз ҳисоби шарҳ ёфтани як истилоҳи илмӣ сохтори ҷумла аз воҳидҳои иловагӣ бархӯрдор шудааст, ки зарурати ин иқдом низ бо мақсади то ба хонанда расонидани аини матлаб хуб эҳсос мегардад.

Татбиқи намуди дигари трансформатсияро дар зергурӯҳҳои ин гурӯҳи мисолҳо яке аз нуктаҳои ҷолибтарин метавон ҳисоб кард:

1) *Do you not yourself think that he is innocent?* [202, с. 86]. – *Худатон боварӣ ки доред, вай гуноҳ надорад?* [175, с. 36].

2) *Do you think that this man Horner is innocent?* [202, с. 162]. – *Ба фикри шумо Ҳорнер гунаҳгор нест?* [175, с. 110].

Чунонки дида мешавад, дар ин ду ҷумла тарҷумаи антонимӣ ҳамчун трансформатсияи луғавӣ ба кор рафтааст, ки маъноро боз ҳам диққатару равшантар ифода кардааст.

Ҳангоми таҳлили тарҷумаи ҷумлаҳо бо ҷалби забони русӣ низ ҳолатҳои ҷолиби татбиқи трансформатсияҳоро мушоҳида кардан мумкин аст, чунончи:

1) *Now then, Bill! Are you ready?* [204, с. 361]. – *Эй, Билл, ты готов?* [187, с. 307]. – *Эй, Билл, тайёр шудӣ?* [188, с. 373].

2) *But are you strong enough now for a truly big fish?* [193, с. 14]. – *А сил у тебя хватит, если попадётся очень большая рыба?* [193, с. 6]. – *Агар ҳоло аз он моҳиҳои калон бигирӣ, зӯрат мерасдад?* [196, с. 15].

3) *Has he done this for us more then once?* [193, с. 20]. – *Ведь он помогает нам не первый раз?* [193, с. 9]. – *Ин якум бор нест, ки ба мо чунин некӣ мекунад?* [196, с. 21].

4) *Are his eyes that bad?* [193, с. 12]. – *Неужели у него так плохо с глазами?* [193, с. 6]. – *Чашимонаш хираанд?* [196, с. 13].

5) *But are they worthy to eat him?* [193, с. 98]. – *Но достойны ли люди его питаться?* [193, с. 41]. – *Аммо онҳо ин арзиширо доранд?* [196, с. 99].

6) *My daughter; do you mean to disobey me?* [204, с. 360]. – *Ты отказываешься мне повиноваться?* [187, с. 306]. – *Ту аз раъйи ман сар менечӣ?* [188, с. 372].

7) *Will you sit in the sun in the doorway?* [193, с. 16]. – *Посиди покуда на пороге, тут солнышко* [193, с. 7]. – *Ту наси хона дар офтоб бинишин?* [196, с. 17].

Дар ҷумлаҳои 1–6 дар ҳар ду забони тарҷума шабеҳсозии наҳвӣ ҳамчун усули трансформатсионӣ татбиқ шудааст. Дар ҷумлаи тоҷикии мисоли ҳафтум, ба назари мо, як номувофиқатӣ ба назар мерасад. Шояд мушкилии техникӣ бошад, ки шакли хитобии феъли нишастан бо аломати савол танзим шудааст. Дар забон англисӣ ифодаи тобишҳои маъноии тавсияву пешниҳод ба воситаи ҷумлаи саволӣ маъмул аст. Дар забони русӣ ҷумлаи шакли ҳикоягӣ гирифтааст. Ҳазфи аломати савол дар ҷумлаи тоҷикӣ ба мақсад мувофиқтар мебуд.

Чунонки мебинем, дар тарҷумаҳои ин гурӯҳ кӯшиши нигоҳ доштани сохтори саволии ҷумлаи аслӣ, ки хоси забони англисӣ аст, бидуни истифодаи воҳидҳои забонии ифодакунандаи савол ба харҷ дода шудааст, ки ин вазифаро ҷумлаҳои саволии интонатсионӣ дар забони тоҷикӣ ба иҷро расонидаанд. Дар аксари мавридҳо сохтор ва маънои ҷумлаҳои асл ва тарҷума бо ҳамдигар шабошат дошта, дар мавридҳои ҷудогона ҳолатҳои татбиқи намудҳои дигари трансформатсияи сарфию наҳвӣ ба кор рафтаанд.

Гурӯҳи дигари нисбатан калони тарҷумаи ҷумлаҳои саволии забони англисиро, ки бо роҳи дастурӣ ифода ёфтаанд, дар забони тоҷикӣ ҷумлаҳои

саволие ташкил додаанд, ки барои ифодаи савол дар онҳо ҳиссачаҳои саволи қорбаст шудаанд:

Ҳиссачаи саволии “магар”:

1) *Did I not tell you how quick and resolute she has?* [202, с. 28]. – *Магар ман ба шумо нагуфта будам, ки вай ботадбир, боақл ва эбчил аст?* [175, с. 75].

2) *Would she not have made an admirable queen?* [202, с. 28]. – *Магар вай маликаи дилрабо буда наметавонист?* [175, с. 75].

3) *Is it not a pity that she was not on my level?* [202, с. 28]. – *Магар ҳайф нест, ки бо ман дар як дараҷа нест?* [175, с. 75].

4) *Yes, have you not heard?* [202, с. 87]. – *Ҳа, магар шумо намедонед?* [175, с. 37].

5) *Could it have been hunger that made him desperate, or was he frightened by something in the night?* [193, с. 108]. – *Голод довёл ёё до отчаяния или что – нибудь испугало во тьме?* [193, с. 45]. – *Магар гугрснагӣ ҷонаширо ба танг овард ва ё аз чизе дар торикӣ тарсид?* [196, с. 109].

6) *Could I buy it with a lost harpoon and a broken knife and two bad hands?* [193, с. 154]. – *Разве его купишь на потерянный гарпун, сломанный нож и покалеченные руки?* [193, с. 65]. – *Магар ба ивази найзаи аз даст додаву корди шикаста ва ин дастони бемадор мехаридам?* [196, с. 155].

7) *Did I not tell you to go home?* [204, с. 359]. – *Разве я не просил тебя ехать домой?* [187, с. 306]. – *Магар ба ту нагуфта будам, ки ба хона рав?* [188, с. 371].

Ҳиссачаи саволии “оё”:

1) *Did she know where her husband was?* [202, с. 127]. – *Оё мадонад, ки шавҳараи дар қучост?* [175, с. 78].

2) *Was it possible that we could bring him back to her?* [202, с. 127]. – *Оё барои рафта оварданаи илоҷ нест?* [175, с. 78].

3) *Have you a couple of days to spare?* [202, с. 76]. – *Оё ба муҳлати ду рӯз аз қор фориғ шуда наметавонед?* [175, с. 27].

4) *Was he in favor of such a union?* [202, с. 87]. – *Оё вай хонадор шудани шуморо мехост?* [175, с. 37].

5) *Very. But will he see it?* [202, с. 161]. – *Бале. Вале оё эълонро медида бошад?* [175, с. 109].

6) *Can that be the time of day?* [193, с. 48]. – *Может быть, так всегда бывает в это время дня?* [193, с. 20]. – *Оё ин соати рӯз чунин аст?* [196, с. 49].

7) *Is this your first trip?* [193, с. 68]. – *Наверно, это твоё первое путешествие?* [193, с. 29]. – *Оё ин аввалин саёҳати туст?* [196, с. 69].

8) *But would the bone spur hurt him too much?* [193, с. 88]. – *А ему очень больно от костной мозоли?* [193, с. 37]. – *Оё қублаи устухон ўро сахт азият медода бошад?* [196, с. 89].

9) *Have you made any discovery in this queer affair?* [204, с. 398] – *Разобрались ли вы в этом странном деле?* [187, с. 336]. – *Оё шумо ин кори ацибро маълум кардед?* [188, с. 409].

10) *Was it seen by human eyes in this fresh phase – with the wolves below, and the vultures above?* [204, с. 405]. – *А смотрел ли на него кто –нибудь, кроме койотов на земле и коршунов в небе?* [187, с. 342]. – *Вале ба гайр аз койотҳо дар замин ва каргасон дар ҳаво оё ба он ягон кас менигарист?* [188, с. 405].

Якҷоя – ҳам “магар” ва ҳам “оё”:

Has it returned to life and flapped off through the kitchen window? [202, с. 159]. – *Оё зинда шуда, аз тирезаи оиҳона парида рафт магар?* [175, с. 107].

Наход

1) *Would the body be dressed in a coat alone?* [202, с. 138]. – *Наход дар тани ҷасад фақат як пиджак будааст?* [175, с. 88].

2) *Have you never heard of the League of the Red – headed Men? He asked, with his eyes open* [202, с. 34]. – *Наход ҳеҷ вақт дар бораи Иттифоқи сурхмӯён ҳеҷ чиз нашунида бошед?* – *чашмонаширо калон кушода, – пурсид Сполдинг* [175, с. 8].

3) *Is it possible that even now, when I give you there results, you are unable to see how they are attained?* [202, с. 157]. – *Наход ҳамто ҳозир, вақте ки тамоми инро чӣ тавр доништа гирифтаам!* [175, с. 105].

4) *Is the old maje really afraid of his getting out of the guard – house?* [204, с. 381]. – *Неужели наш старик действительно опасается, что мустангер сбежит оттуда?* [187, с. 323]. – *Наход дар ҳақиқат пиракии мо хавф дошта бошад, ки мустангер аз он ҷо мегурезад?* [188, с. 393].

- чӣ; - а; - ку

1) *Did I buy the geese off you?* [202, с. 169]. – *Ғозҳои шуморо харидам – чӣ?* [175, с. 116].

2) *Have you been long enough at table?* [193, с. 54]. – *Насытилась в волю?* [193, с. 23]. – *Хуб сер шудӣ – а?* [196, с. 55].

3) *Could be throw no light?* [202, с. 90]. – *Масъала равшантар-ку нашуд?* [175, с. 39].

Ҳарчанд дар забони тоҷикӣ роҳи дастурии ифодаи савол ба дараҷаи забони англисӣ маъмул нест, таҳлилҳо нишон доданд, ки дар баъзе ҳолатҳо аломату унсурҳои ин навъи ифодаи саволро дар ин забон мушоҳида кардан мумкин аст. Дар ин ҷо ҳолатҳое дар назар дошта шудаанд, ки аз рӯйи тартиби калимаҳо ва гурӯҳи муайяни худ калимаҳо бидуни корбурди ҷонишин ва ҳиссачаҳои саволӣ ифодаи савол метавонад сурат гирад. Албатта, ин навъи ҷумлаҳо ба ифодаи интонатсионии савол дар забони тоҷикӣ наздикӣ дорад, вале тартиби калима ва баъзе вожаҳои махсусе корбаст мешаванд, ки сохтори ҷумларо ба ҷумлаи саволӣ наздиктар менамоянд. Чанд мисол:

1) *Can I go eat to get sardines for you for tomorrow?* [193, с. 10]. – *Можно, я наловлю тебе на завтра сардин?* [193, с. 4]. – *Мехоҳед барои фардо сардина биёрамат?* [196, с. 11].

2) *Do you want me to make the fire?* [193, с. 16]. – *Развести тебе огонь?* [193, с. 7]. – *Мехоҳӣ, ки оташ гиронам?* [196, с. 17].

3) *Do you remember when he used to come to the Terrace?* [193, с. 22]. – *Помнишь, он приходил на Террасу?* [193, с. 10]. – *Ба хотир дорӣ вай як вақтҳо ба Террас меомад?* [196, с. 23].

4) *May we bring him in, mark?* [202, с. 22]. – *Хонум, иҷозат медиҳед, ки ӯро ба хонаатон дарорем?* [175, с. 70].

5) *Do you mean that she has left England?* [202, с. 26]. – *Шумо гуфтаниед, ки Англияро тарк кард?* [175, с. 74].

6) *Have you nothing more to communicate?* [204, с. 398]. – *Это все, что вы можете мне сообщить?* [187, с. 337]. – *Ҳама гапи мегуфтагиатон ҳамин?* [188, с. 410].

7) *Or should you rather that I sent James off to bed?* [202, с. 127]. – *Шояд ту хоҳӣ, ки ман Ҷеймсро фиристонам, рафта хоб кунад?* [175, с. 78].

Дар чумлаҳои якум, дуюм, сеюм, чорум ва панҷум дар аввали ҷумла омадани феълу таркибҳои “мехоҳед...?”, “мехоҳӣ...?”, “ба хотир дорӣ...?”, “иҷозат медиҳед...?”, “шумо гуфтаниед, ки...?” сохтори саволии ҷумларо тақвият бахшидаанд. Дар ҷумлаҳои шашум ва ҳафтум вожаҳои “ҳамин” ва “шояд” дар ҳамин вазифа корбаст шудаанд, ки худ мавҷудияти онҳо дар ҷумла ба оҳанги савол мусоидат менамояд. Гуфтан мумкин аст, ки дар ҷумлаҳои мавриди таҳлили ин зергурӯҳи мисолҳо ифодаи савол, ки дар забони англисӣ бо як роҳ – воситаи дастурӣ, сурат гирифтааст, дар забони тоҷикӣ дар радифи вижагии интонатсионӣ тартиби калима ва корбаст шудани вожаҳои махсус ифодаи саволро имконпазир гардониданд, ки ба воситаи дастурии ифодаи саволи забони англисӣ шабоҳат дорад, вале дар забони тоҷикӣ ҳамчун василаи барҷастаи ифодаи савол эътироф нашудааст.

Як миқдори муайяни ҷумлаҳои саволии ифодаи дастурии забони англисӣ ба забони тоҷикӣ бо истифода аз ҷонишинҳои саволӣ низ тарҷума шудаанд, ки, асосан, истифодаи ҷонишини саволии “чӣ?” ба мушоҳида расид:

1) *Might I not escort her to this place?* [202, с. 127]. – *Зимнан, рафтани ӯ чӣ лозим?* [175, с. 79].

2) *Whatever were you doing with that bird, Jem?* [202, с. 174]. – *Чеймс, бо ғоз чӣ кор кардӣ?* [175, с. 120].

3) *Do you think we should buy a terminal of the lottery with an eighty five?* [193, с. 18]. – *А что, если нам купить лотерейный билет с цифрой восемьдесят пять?* [193, с. 7]. – *Як билети лотерея бо рақами ҳаштоду панҷ харем, чӣ мешавад?* [196, с. 19].

Қобили ёдоварист, ки дар ҳолатҳои кам ҷумлаҳои саволи ба воситаи усулҳои дастурӣ ифодаёфтаи забони тоҷикӣ дар тарҷума шакли саволҳои ҷудиро гирифтаанд:

1) *Have you ever observed that his ears are pierced for earrings?* [202, с. 42]. – *Шумо надидед, ки барои овехтани ҳалқа ғӯшаи сӯроҳ дорад, ё не?* [175, с. 15].

2) *The Coroner: Did your father make any statement to you before he died?* [202, с. 83]. – *Муфтииш: Падаратон пеш аз марг ба шумо ягон чиз гуфт, ё не?* [175, с. 33].

3) *But was there another with a barred tail? I asked, the same as the one I chose?* [202, с. 174]. – *Дар байни ғозҳо боз як ғоз думаи рах-рах ҳамон хеле, ки ман навакак кушта будам, ё не?* [175, с. 121].

Ногуфта намонад, ки дар забони англисӣ ифодаи саволҳои ҷудой бо василаи “or” маъмул аст ва дар аксари маврид барои интиқоли он ба забони тоҷикӣ аз “ё” истифода мешавад:

1) *Can you really remember that or did I just tell it to you?* [193, с. 10]. – *Ты правда всё это помнишь или я тебе потом рассказывал?* [193, с. 5]. – *Ростӣ, инҳо ба хотират ҳаст, ё ман ба ту нақл кардам?* [196, с. 11].

2) *Should we talk about Africa or about baseball?* [193, с. 24]. – *О чём мы будем разговаривать: об Африке или о бейсболе?* [193, с. 10]. – *Дар бораи Африко сӯҳбат мекунем ё аз бейсбол?* [196, с. 25].

3) *Or is it some sing of weather that I do not know?* [193, с. 48]. – *А может, это к перемене погоды, и я просто не знаю такой приметы?* [193, с. 20]. – *Ё ягон чизи вобаста ба обу ҳавост, ки ман намедонам?* [196, с. 49].

4) *Or is it too early to know?* [193, с. 74]. – *Или ты ещё ничего не почувствовал?* [193, с. 31]. – *Ё ҳанӯз ҳам чизе эҳсос намекунӣ?* [196, с. 75].

5) *Can it be anger, or the greater speed the makes that out?* [193, с. 92]. – *А может быть, потому, что она движется быстрее, чем обычно?* [193, с. 39]. – *Ё шояд ба он сабаб, ки бо суръати баландтар аз маъмулӣ шино мекунад?* [196, с. 93].

6) *Then his head started to become a little unclear and he thought, Is he bringing me in or am I bringing him in?* [193, с. 130]. – *А кто же кого везёт домой – я её или она меня?* [193, с. 55]. – *Баъд маъзи ӯ каме тира шуд, ва ӯ фикр кард, ки моҳӣ маро мебарад ё ман ӯро?* [196, с. 131].

Ҳамин тариқ, барои ифодаи ҷумлаҳои саволии англисӣ, ки ба воситаи дастурӣ ифода ёфтаанд ва хосси ин забон мебошанд, дар забон тоҷикӣ имконоти васеъ ва мувофиқ мавҷуданд, ки тарҷумаи саҳеҳ ва муносиби ҷумлаҳои саволиро ба ҷо меоваранд. Дар натиҷаи таҳлили тарҷумаи тоҷикии 67 ҷумлаи саволии англисии бо ин роҳ ифодаёфта маълум гардид, ки дар 31 ҳолат (46%) ин навъи ҷумлаи саволӣ ба забони тоҷикӣ танҳо бо ҷумлаҳои саволии интонатсионӣ, дар 25 ҳолат (37%) бо истифода аз ҳиссачаҳои саволӣ, дар 7 ҳолат (10%) бо тақлиди риояи тартиби муайяни ҷузъҳои ҷумла ва истифодаи вожаҳои махсус ва 3 ҳолат (4%) бо истифода аз ҷонишинҳои саволӣ, асосан, ҷонишини саволии “чӣ?” тарҷума шудаанд. Маълум мешавад, ки дар забони тоҷикӣ ҷумлаи саволии интонатсионӣ ва истифодаи ҳиссачаҳои саволӣ аз ин лиҳоз пурмаҳсултар будаанд.

ХУЛОСА

Таҳқиқи муқоисавии роҳҳои ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз нигоҳи тарҷума нишон медиҳад, ки савол ҳамчун яке аз шаклҳои муҳимми муошират дар ҳар ду забон дорои хусусиятҳои хоси сохторӣ, маъноӣ ва услубӣ мебошад. Гарчанде ҳадафи умумии ҷумлаҳои саволӣ дар ҳар ду забон ба даст овардани маълумот, равшан намудани номуайяни ё водор сохтани ҳамсухбат ба посух додан бошад ҳам, роҳҳои воситаҳои дастурию луғавии ифодаи он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ яксон нестанд.

Интихоби воситаи ифодаи савол ба низоми дастурӣ ва имкониятҳои луғавии ҳар як забон, инчунин, ба мақсади баён ва хусусиятҳои фарҳангии соҳибзабонон вобаста мебошад. Аз ин рӯ, ҳангоми тарҷума бояд на шакли зоҳирии савол, балки, пеш аз ҳама маъно, мақсад ва вазифаи он дар нутқ ба забони тарҷума дуруст интиқол дода шавад.

Тарҷумаи ҷумлаҳои саволӣ аз тарҷумон на танҳо дониши амиқи забони асл ва забони тарҷумаро талаб мекунад, балки дар ин раванд, тарҷумонро зарур аст, ки бо вижагиҳои сохторӣ, маъноӣ ва услубии ҷумлаҳои саволиро низ ҳамаҷониба ошно бошад. Тарҷумон ҳангоми тарҷумаи ҷумлаҳои саволӣ бояд на ба нигоҳдории шакли зоҳирии ҷумла, балки ба мақсад ва мазмуни дар он ифодашуда таваҷҷуҳ намуда, бо дарназардошти ин вижагиҳо онро ба забони тарҷума ба таври саҳеҳ ва муносиб интиқол диҳад. Аз ин рӯ, интихоби воситаи мувофиқи ифодаи савол дар раванди тарҷума яке аз шартҳои асосии дақиқӣ, саҳеҳӣ ва мутобиқати тарҷума ба мазмуни матни аслий ба шумор меравад.

Ҳамаин тавр, аз таҳлилу баррасии мавзӯи кори диссертатсионии мазкур хулосаҳои зерин рӯйи кор омаданд:

1. Масъалаҳои марбут ба роҳу воситаҳои ифодаи савол дар солҳои охир мавриди баррасии олимони соҳа қарор доранд ва ҷиҳатҳои гуногуни он аз нигоҳи таърифи савол, мантиқ, равишноӣ, ҷумлаҳои саволӣ ва вижагиҳои сохтории онҳо, овошноӣ, маъношноӣ, равонию забонӣ, услубӣ,

функционалӣ, коммуникативӣ, прагматикӣ ва ғайраҳо дар мадди назар онҳо буда, аз дараҷаи назарраси омузиши мавзӯ шаҳодат медиҳад [1-М].

2. Савол, тарзи саволгузорӣ, шаклҳои он ва, умуман, савол ҳамчун падидаи ҷамъиятӣ, яке аз ҷузъҳои муҳимми муоширати инсонӣ маҳсуб меёбад ва хосси аксари забонҳои ҷаҳон аст. Ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз лиҳози хусусиятҳои миллии соҳибзабонон ва тарзи истифодаи забон аз ҷониби онҳо вижагиҳои забонӣ, нутқӣ ва прагматикии худро дорад [1-М; 6-М].

3. Воситаи аз ҳама барҷастатарини ифодаи савол дар забони тоҷикӣ ҷумлаи саволӣ мебошад ва бо ду роҳи аслии сохта мешаванд: 1) ба воситаи оҳанги талаффуз бидуни истифода аз воҳидҳои забонии ёридиҳандаи ифодакунандаи савол (Анвар дар хона аст?) ва 2) бо ёрии вожаҳои ёридиҳандаи саволӣ дар таркиби ҷумлаи саволӣ: а) ба воситаи зарф ва ҷонишинҳои саволи **кӣ?, чӣ?, кадом?, кай?** ва ғайра (Ту бо кӣ гап зада истодаӣ? ва б) ба воситаи ҳиссаҷаҳои тобишдиҳандаи **магар, наҳод, -мӣ** ва ғайра (Магар каси дигар ёфт нашуд?) [3-М].

4. Яке аз вижагиҳои корбурди воситаҳои забонии ифодакунандаи савол дар забони англисӣ ин васеътар будани доираи истифодаи он мебошад, ки дар радифи жанру услубҳои маъмул, ба монанди адабиёти бадеӣ, публицистӣ ва ғайра дар воситаҳои мушоирати даврони муосир аз қабili воситаҳои захира ва интиқоли иттилоот, алаҳхусус, ташреҳҳои интернетӣ, маводди таҳлили иттилоотӣ, матнҳои кучаки табиғотӣ ва ғайра корбаст мешаванд [4-М].

5. Роҳу воситаҳои ифодаи савол дар забони англисӣ нисбат ба забони тоҷикӣ васеъ ва серҷанба баррасӣ шудаанд. Воҳидҳои забонӣ дар шакли савол дар забони англисӣ танҳо барои ифодаи савол корбаст нашуда, балки барои ифодаи тобишҳои маъноии зиёд ва вазифаҳои функционалӣ, услубӣ ва прагматикии фаровон истифода мешаванд [4-М].

6. Мушкилоти грамматикӣ ё худ дастурии тарҷума яке аз масъалаҳои муҳимми забонӣ маҳсуб меёбанд. Ин масъала далелҳои назариявӣ дорад ва

мавриди омузиши махсуси тарҷумашиносон қарор гирифтааст, зеро собит гаштааст, ки барои дуруст фаҳмидан ва пешниҳод намудани тарҷумаи саҳеҳ сараввал дарк ва барои худ равшан сохтани сохтори наҳвии воҳиди забон, ки аз воҳидҳои луғавию наҳвӣ таркиб меёбад, ва дар ин асос мушаххас намудани маънои умумии ҷумла нақши калидӣ дорад. Бинобар ин, тарҷумаи воҳидҳои сарфиву наҳвӣ вижагиҳои худро доранд ва дониستاني онҳо аз ҷониби тарҷумон ба тарҷумаи босифат мусоидат менамояд [2-М].

8. Маълум гардид, ки аксари воҳидҳои забони марбут ба ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба воҳидҳои грамматикӣ – сарфу наҳв, рост меоянд. Бинобар ин, баррасии тарҷумаи онҳо вобаста ба тарҷумаи воҳидҳои мушаххаси луғавию дастурӣ – ҷонишин ва зарфҳои саволӣ, тарҷумаи ҳиссачаҳои саволӣ, тарҷумаи ҷумлаҳои саволӣ дар умум вобаста ба тарҷумаи ҷумла ва ғайра ба мақсад мувофиқ аст [3-М].

9. Ба ҷонишинҳои саволии забони тоҷикӣ мавҷудияти шумораи танҳо ва ҷамъ хос мебошад. Илова гардидани бандакҷонишинҳо ва бандакҳои хабари хоси забони тоҷикӣ мебошад. Дар забони англисӣ як қатор феълҳои ёридиҳанда ҳангоми ихтисор гардидан ба ҷонишини саволӣ тавассути апостроф (') илова мегарданд [1-М].

10. Як қатор ҷонишинҳои саволии забони англисӣ ҳамчун пайвандак дар пайваст намудани сарҷумла ва ҷумлаи пайрав низ истеъмоли мегарданд, ки дар забони тоҷикӣ ин падида тамоман ба назар намерасад. Миёни ҷонишинҳои саволии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз ҷиҳати маъно мутобиқат мушоҳида гардида, аз рӯйи сохт бештари онҳо аз ҳамдигар фарқ мекунанд [4-М].

11. Мавқеи ҷонишинҳои саволӣ дар забони англисӣ устувор буда, дар забони тоҷикӣ ҷойи онҳо дар ҷумла озодтар мебошад. Дар сурати муайян намудани пуркунандаи ҷумла як қатор ҷонишинҳои саволии забони тоҷикӣ, одатан, пасванди “-ро” ва ё пешояндҳо қабул менамояд. Дар забони англисӣ танҳо ҷонишини “*who*” ҳангоми ба вазифаи пуркунанда омадан тағйири шакл “*whom*” менамояд [3-М].

12. Дар забони тоҷикӣ пешоянде, ки бо ҷонишини саволӣ корбаст мешавад, маъмулан, пеш аз он мавқеъ мегирад, аммо дар забони англисӣ ҷойи пешоянд дар бештари мавридҳо баъди феъл ва ё пуркунанда муқаррар гардидааст. Дар забони тоҷикӣ ҳиссаҷаҳо низ дар ифодаи савол мақоми хосаеро ишғол менамоянд ва ҳиссаҷаҳои саволӣ ҳамчун навъи алоҳидаи ҳиссаҷаҳо муайян шудааст [5-М].

13. Дар забони англисӣ ҳиссаҷаҳо дар ифодаи савол, маъмулан, ба назар намерасанд. Барои ифодаи таъҷҷубу ҳайрат ва тасдиқ ё инкор намудани маълумоти мавҷуда дар забони англисӣ навъҳои гуногуни савол корбурд мешаванд. Дар забони англисӣ дар раванди таҳқиқ корбасти нидо ҳамчун воситаи баёни савол ба назар расид, ки, асосан, дар нутқи гутфугӯй истифода мешавад [5-М].

14. Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ саволҳои риторикӣ шаклан ба савол монанд бошанд ҳам, аз шунавада ҷавоб талаб намеkunанд. Онҳо дар нутқ бо мақсади баёни ҳиссиёту эҳсосот корбурд мешаванд. Саволҳои эллиптикӣ дар ҳар ду забонҳои мавриди назар мушоҳида мешаванд. Онҳо чунин навъи саволе мебошанд, ки дар онҳо як ё якчанд аъзои ҷумла ихтисор шудаанд. Дар баробари умумиятҳо миёни забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар корбурди саволҳои эллиптикӣ вижагиҳои хос низ ба назар мерасанд [7-М].

15. Вижагиҳои тарҷумаи ҷонишинҳои саволии забони англисӣ дар он аст, ки вобаста ба тарзи корбурд, таркибҳои созмонёфта ва махсусиятҳои вазъи гуфтор ва контекст он бо истифодаи муодилҳои луғавӣ-маъноӣ, муодилҳои тарҷумавӣ ва дар мавриди ибора ва таркибҳои устувор бо татбиқи тарҷумаи тасвирӣ ва ё шарҳи маънӣ сурат гирифтааст [2-М].

16. Тасвири омории татбиқи усулҳои тарҷума дар интиқоли ҷумлаҳои саволии бо интонатсия ифодаёфтаи забони англисӣ ба забони тоҷикӣ чунин аст: Аз шумораи умумии 52 ҳолат дар 21 ҳолат (40%) мутобиқати комил мушоҳида гардида, дар 16 ҳолат истифодаи ҷонишин ва ҳиссаҷаҳои саволӣ (31%) ва дар 15 ҳолат (29%) татбиқи трансформатсия ё худ таҳвилоти луғавӣ,

сарфӣ ва нахвӣ, ки тарҷумаи маъноӣ, наздикмаъно ва тасвирӣ ва ё ба истилоҳ, муодилҳои тарҷумавӣ, уонвон кардем, татбиқ шудаанд [2-М].

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАИ ТАҲҚИҚ

Вобаста ба мақсад ва вазифаҳои таҳқиқ ва зарурату аҳамиятнокии мавзӯи он дар шароити кунунии робитаҳои байналмилалӣ тавсеаёфтаи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлили муқоисавӣ роҳу воситаҳои ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ анҷом дода шуд, ки ба масъалаҳои мубрами забоншиносӣ ва тарҷумашиносии тоҷикӣ равшанӣ меандозад. Бо дарназардошти натиҷа ва дастовардҳои диссертатсияи мазкур тавсияҳои зеринро барои истифодаи амалии онҳо метавон ба тариқи зайл пешниҳод кард:

1. Натиҷаҳои таҳқиқи масъалаҳои ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар раванди омузиши забонҳои мазкур ҳам аз ҷониби соҳибзабонон ва ҳам аз ҷониби забонмӯзони хориҷӣ муфид хоҳанд буд.

2. Нуқта ва маводди назариявӣ ва амалии таҳқиқ мазкурро метавон дар таҳияи маводди тадрисӣ аз назария ва амалияи тарҷума мавриди истифода қарор дод, ки ба такмили тайёр намудани тарҷумонҳо ва мутахассисони соҳа, ки бо забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ саруқор доранд, мусоидат хоҳанд кард.

3. Мавод ва натиҷаҳои таҳқиқро дар таҳияи маводди тадрисӣ, китобҳои дарсӣ, дастурҳои таълимию методӣ метавон фаровон истифода кард.

4. Пажӯҳиши минбаъдаи мавзӯ метавонад бо баррасии муфассали ҷанбаҳои фарҳангӣ, когнитивӣ ва прагматикӣ сурат гирад, ки аз ҷанбаҳои муҳимми таҳқиқоти мавзӯ мебошанд.

5. Баррасии ҷанбаҳои нави мавзӯро дар матнҳои дорои услубҳои мухталиф ва дискурсҳои гуногун, аз ҷумла дискурси сиёсӣ, илмӣ, иқтисодӣ ва ғайра, ҳамчунин, шабакаҳои интернетӣ ва захираҳои электронӣ дидан мумкин аст.

РҶӢХАТИ АДАБИЁТ

I. Адабиёти илмӣ:

1. Азимова, М.Н. Сопоставительный анализ фразеологических параллелей английского и таджикского языков [Текст] / М.Н. Азимова. – Душанбе, 1999. – 115 с.

2. Алексеева, И. С. Введение в переводоведение: учеб. пособие для студ. учреждений высш. проф. образования [Текст] / И. С. Алексеева. – 6-е изд., стер. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ. – М.: Академия, 2012. – 368 с.

3. Андреева, С.В. Реализация семы вопросительности в русской разговорной речи: автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / С.В. Андреева. – Саратов, 1985. 18 с.

4. Арзуманов, С. Нестеренко С. Zaboni tojiki: учебник таджикского языка для взрослых [Текст] / С. Арзуманов. – Сталинобод, 1938. – 384 с.

5. Арнольд, И.В. Основы научных исследований в лингвистике: Учеб. пособие [Текст] / И.В. арнольд. – М.: Высш. шк., 1991. – 140 с.

6. Арнольд, И.В. Стилистика. Современный английский язык: учебник для вузов. 4-е изд., испр. и доп. [Текст] / И.В. Арнольд. – М.: Флинта: Наука, 2002. – 384 с.

7. Асади, М. Собственно-вопросительные предложения в персидском и русском языках: автореф. дисс... д-ра филол. наук [Текст] / Асади Мостафа. – М.: 1999. – 22 с.

8. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов [Текст] / О.С. Ахманова. – М.: Советская энциклопедия, 1965. – 571 с.

9. Ахрорӣ, Ҳ. Нобобиҳои безабонӣ [Матн] / Ҳ. Ахрорӣ // Тарҷума ва балоғати сухан. Андешаҳои мутахассисон доир ба тарҷумаи бадеӣ ва забони он. – Душанбе: Деваштич, 2005. – 192 с.

10. Бабкина, П.С. Вопросительное предложение как грамматический способ выражения не прямой просьбы (на материале русского и китайского языков) [Текст] / П.С. Бабкина // Вестник Полоцкого государственного

университета. Скрыя А. Гуманитарные наук. Филологические науки. Языкознание. 2022. – №2. – С.55-61.

11. Баранов, А.Н. Семантика общих вопросов в русском языке (категория установки) [Текст] / А.Н. Баранов // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. 1983. Т. 42. – № 3. – С. 263-274.

12. Бархударов, Л.С. Структура простого предложения современного английского языка [Текст] / Л.С. Бархударов. – Изд.3-е. – М.: Издательство ЛКИ, 2012. – 200 с.

13. Бархударов, Л.С. Структура простого предложения современного английского языка [Текст] / Л.С. Бархударов. – 2-е изд. – М.: Изд-во ЛКИ, 2008. – 200 с.

14. Бархударов, Л.С. Грамматика английского языка : для институтов и факультетов иностранных языков [Матн] / Л.С. Бархударов, Д.А. Штелинг. – 4-е изд., испр. – Москва: Высшая школа, 1973. – 423 с.

15. Белецкая, О.Д. Когнитивно-коммуникативная интерпретация вопросно-ответных единств: дис. ... канд. филол. наук. [Текст] / О.Д. Белецкая. – Тверь, 1999. – 126 с.

16. Белоколоцкая, С.А. Риторический вопрос в английском языке: автореф. диссер. канд. филол. наук. [Текст] / С.А. Белоколоцкая. – Воронеж – 2005. – 20 с.

17. Бердник, Л.Ф. О семантике вопросительного предложения [Текст] / Л.Ф. Бердник // Проблемы грамматической семантики. Ростов-н/Д., 1978. – С. 30-36.

18. Берков, В.Ф. Логическая сущность вопросов: автореф. дис. ... канд. филол. наук. [Текст] / В.Ф. Берков. – Минск, 1968. – 15 с.

19. Блох, М.А. Практикум по английскому языку: Грамматика. Сборник упражнений: учебное пособие для вузов [Матн] / М.Я. Блох, А.Я. Лебедева, В.С. Денисова. – Москва : Астрель : АСТ, 2005. – 238 с.

20. Боева-Омелечко, Н. Б. Вопрос как средство выражения стратегий вежливости и антивежливости в современном английском языке [Текст] /

Н.Б. Боева-Омелечко // Язык. Культура. Перевод. Коммуникация: Сборник научных трудов / научный редактор В. З. Демьянков. – М.: ТЕЗАУРУС, 2015. – С.85-88

21. Британ, И.Б. Вопросительные предложения в авторской речи художественного текста (на материале произведений немецких авторов и их переводов): дис. ... канд. филол. наук. [Текст] / И.Б. Британ. – Краснодар, 2005. – 183 с.

22. Бузургзода, Л. Синтаксиси мухтасари забони тоҷикӣ. Барои хонандагони омӯзишгоҳҳои ғоибона [Матн] / Л. Бузургзода. – Сталинобод, 1942. – С. 36-55.

23. Бурмакова, Е.А. Риторический вопрос как средство реализации речеповеденческой стратегии дискредитации в политической медиажурналистике [Текст] / Е.А. Бурмакова // Лингвистика первой четверти XXI века: тенденции, итоги и перспективы: сборник научных трудов международной междисциплинарной научной конференции, Тверь, 12-13 октября 2023 года. – Тверь: Тверский государственный университет, 2023. – С.66-70.

24. Буслаев, Ф. Учебник русской грамматики [Текст] / Ф. Буслаев. – М., 1896. – 239 с.

25. Валимова, Г.В. Актуальное членение вопросительных предложений [Текст] // Проблемы грамматической семантики: сборник статей. – Ростов-н/Д.: Рост. н/Д пед. ин-т, 1978. – С. 21–29.

26. Виноградов, В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) [Текст] / В.С. Виноградов. – М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.

27. Власян, Н.Р. Особенности эллиптических конструкций в англоязычном разговорном дискурсе (на материале англоязычных художественных произведений) [Текст] / Н.Р. Власян // Актуальные проблемы лингвистики: Взгляд молодых исследователей: сб. науч. ст. – Челябинск, 2015. – С. 33-37.

28. Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике [Текст]: сб. статей / вступ. ст. и общ. ред. В. Н. Комиссарова. – М.: Международные отношения, 1978. – 227 с.

29. Воробьева, Е.Н. Эллиптические вопросительные структуры (на материале английского языка) [Текст] / Е.Н.Воробьева // Язык и культура, 2019. – С. 87-104.

30. Головин, С.В. Анализ вопросительных предложений русского языка и их применимости в информационно-аналитических системах понимания текстов [Текст] / С.В.Головин, Ю.А. Соколова // Инновации в информационно-аналитических системах: сб. научн. трудов. – Курск: Наукком, 2012. – Вып. 4. – С. 117-122.

31. Голубева-Монаткина, Н.И. Вопросы и ответы диалогической речи: классификационное исследование [Текст] / Н.И. Голубева-Монаткина. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 200 с.

32. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди I. Фонетика ва морфология [Матн]. – Душанбе: Дониш. 1985. – 356 с.

33. Гузева, К.А. Английский язык [Текст] / К.А. Гузева, Т.Г. Трошко – М., 1992. – 288 с.

34. Гурова, Н.В. Местоименные вопросительные предложения в английском и таджикском языках: автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / Н.В. Гуровв. – Пятигорск, 2005. – 24 с.

35. Давлатов, М.С. Таҳлили вижагиҳои истифодаи аломатҳои китобат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ: дис... доктори фалсафа (PhD) [Матн] / М.С. Давлатов. – Душанбе, 2024. – 184 с.

36. Джаббарова, М.Т. Переход причастий в прилагательные в русском и таджикском языках: методическое пособие для студентов [Текст] / М.Т. Джаббарова. – Душанбе: Дониш, 1999. – 37 с.

37. Джамshedов, П. Семантика видов в русском, таджикском и английском языках: учебн. пособие [Текст] / П. Джамshedов; отв. ред. Л.Г. Герценберг. – Душанбе: Маориф, 1988. – 96 с.

38. Додихудоев, Р., Герценберг, Л. Таърихи забони тоҷикӣ [Матн] / Р. Додихудоев, Л. Герценберг. – Душанбе: Маориф, 1988. – 175 с.

39. Долгова, А.П. Вопросительные предложения и средства выражения вопроса в чувашском языке: диссер. на соиск. учёной степ. канд. филол. наук [Текст] / А.П. Долгова. – Чебоксары, 1999. – 195 с.

40. Евсикова, Е.А. Разделительный вопрос как дискурсивное средство выражения коммуникативного смягчения [Текст] / Е.А. Евсикова // Методические и лингвистические аспекты преподавания в высшей школе. – Москва, 2017. – С.44-54.

41. Жигайкова, Е.А. Риторический вопрос и его функционирование в англоязычном тексте [Текст] / Е.А. Жигайкова // Язык в жизни человека и общества материалы международной научно-практической конференции, посвящённой 95-летию доктора филологических наук, профессора, почётного профессора МПГУ, заведующего кафедрой грамматики английского языка Марка Яковлевича Блоха. Московский педагогический государственный университет. – Москва, 2020. – С. 105-110

42. Жинкин, Н.И. Вопрос и вопросительное предложение [Текст] / Н.И. Жинкин // Вопросы языкознания, 1955. – № 3. – С. 22-34.

43. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. Лексикология, фонетика ва морфология [Матн]. – Душанбе: Ирфон. 1973. – 465 с.

44. Золотова, Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса [Текст] / Г.А. Золотова. – М.: Наука, 1982. – 368 с.

45. Зусман, Ю.А. Лексические и грамматические проблемы перевода с русского языка на английский: учеб. пособие: в 2 ч. Ч. II [Текст] / Ю.А. Зусман; М-во обр. и науки РФ, ГОУВПО «Тамб. гос. ун-т им. Г.Р. Державина». – Тамбов: Издательский дом ТГУ им. Г.Р. Державина, 2010. – 154 с.

46. Ибрагимова, Р.А. Роҷеъ ба баъзе вижагиҳои ҷонишин дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ [Матн] / Р.А.Ибрагимова // Маводди конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ. – Душанбе, 2019. – С.119-124

47. Иванова, И.П. Теоретическая грамматика современного английского языка: Учебник. [Текст] / И.П. Иванова, В.В. Бурлакова, Г.Г. Почепцов. – М.: Высш. школа, 1981. – 285 с.

48. Иматова, М.Қ. Таҳлили хусусиятҳои луғавӣ ва дастурии дискурси сиёсӣ аз нигоҳи тарҷума (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ): дисс... доктор PhD – доктор аз рӯйи ихтисос [Матн] / М.Қ. Иматова. – Душанбе, 2023. – 169 с.

49. Исламова, П. Выражение отрицания в риторических вопросах [Текст] / П. Исламова // Вестник таджикского национального университета. Серия филологических наук. – 2019. – №2. – С.95-99.

50. Камолиддинов, Б. Наҳви забони тоҷикӣ [Матн] / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Собириён, 2010. – 279 с.

51. Камолов, Х.М. Выражение вопросов в таджикском и английском языках [Текст] / Х.М. Камолов // Вестник таджикского национального университета. Серия филологических наук. – 2019. – №4. – С.116-123.

52. Камолов, Х.М. Способы выражения вопросов в таджикском и английском языках / Х.М. Камолов // Наука и инновация. – 2015. – №4(8). – С.14-19.

53. Канафьева, А.В. Риторическое высказывание: формы, семантика, функции: автореф. диссер. док. филолог. наук. [Текст] / А.В. Канафьева. – Москва, 2011. – 50 с.

54. Каримов, А.Ф. Грамматический анализ вопросительных и возвратно-определительных местоимений в таджикском, русском и английском языках [Текст] / А.Ф. Каримов // Вестник Таджикского национального университета, 2018. – №8/1. – С.61-66.

55. Каримов, А.Ф. Лексико-грамматический анализ личных и лично-предметных местоимений в разносистемных языках (на материале таджикского, русского и английского языков): автореф. дисс. канд.филол.наук. [Текст] / А.Ф. Каримов. – Душанбе, 2019. – 26 с.

56. Кенджазода, М.С. Об особенностях употребления простого вопросительного предложения в публицистическом стиле [Текст] / М.С. Кенджазода // Вестник института языков, 2023. – №1 (49). – С.82-91.

57. Кенджазода, М.С. Структурно-грамматические особенности простых предложений в современном таджикском литературном языке (на основе материалов современной прозы): автореф. дисс... д-ра филол. наук [Текст] / М.С. Кенджазода. – Душанбе, 2021. – 50 с.

58. Кенчазода, М.С. Корбурди чумлаҳои саволи дар насри бадеӣ [Матн] / М.С.Кенчазода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ, 2020. – №8. – С.104-110.

59. Керимова, А.А. Современный таджикский литературный язык (функционирование и развитие): автореф. дисс... д-ра филол. наук [Текст] / А.А. Керимова. – М., 1997. – 31 с.

60. Кильмухаметова, Е.Ю. Риторические вопросы как косвенные речевые акты / Е.Ю. Кильмухаметова // Гуманитарные науки (Филология). – 2006. – № 4 (55). – С. 77-82.

61. Кодзасов, С.В. Интонация вопросительных предложений с пропозициональным предикатом мышления / С.В. Кодзасов // Логический анализ языка: проблемы интенциональных и прагматических контекстов. – М., 1989. – С. 216-227.

62. Кокорина, Е.А. Структура простого предложения в лезгинских языках: автореф. дисс. канд. филол. наук. [Текст] / Е.А. Кокорина. – Москва, 2013. – 27 с.

63. Колесникова, Н.Л. Вопросительное предложение как средство выражения оценочной семантики: автореф. дис. ... канд. филол. наук. [Текст] / Н.Л. Колесникова. – Москва, 2005. – 20 с.

64. Комиссаров, В.Н. Лингвистика перевода [Текст] / Предисл. М.Я. Цвиллинга / В.Н. Комиссаров. – Изд. 3-е. –М.: книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009.– 176 с.

65. Комиссаров, В.Н. Современное переводоведение [Текст] / В.Н. Комиссарова. – 3- изд., стер. – М.: Р. Валент, 2017. – 408 с.
66. Кошкарлова, Н.Н. Языковые средства выражения эмоций (к вопросу о генерализации модели эмотивности языка) [Текст] / Н.Н. Кошкарлова, Е.М. Истомина // Вестник Томского государственного педагогического университета, 2023. – Вып. 3 (227). – С.7-14
67. Крейдлин, Г.Е. О порядке слов в вопросительном предложении с несколькими вопросительными словами [Текст] / Г.Е. Крейдлин // Проблемы структурной лингвистики. – М.: Наука, 1982. – С. 92-98.
68. Лагутин, В.И. Прагмалингвистический аспект исследования вопросительных предложений [Текст] / В.И. Лагутин // Структурно-семантические и прикладные исследования. – Кишинев, 1990. – С. 87-91.
69. Лекант, П.А. “Неполные предложения” в курсе современного русского языка [Текст] / П.А. Лекант // Ученые записки Красноярского государственного педагогического института, 1960. – Т. 16. – С. 187-198.
70. Лимантов, Ф.С. Лекции по логике вопросов [Текст] / Ф.С. Лимантов. – Л.: ЛГПИ, 1975. – 112 с.
71. Логинов, А.В. «Глупый вопрос» как лингвистический феномен [Текст] / А.В. Логинов // Преподаватель XXI век. 2023. – № 1. Часть 2. – С. 348-356.
72. Логинов, А.В. Вопросительное предложение во внутренней речи персонажа художественного произведения [Текст] / А.В. Логинов. – Мичуринск: МГПИ, 2007. – 175 с.
73. Маликова, Н.Ю. Интонационные конструкции вопросительных предложений [Текст] / Н.Ю. Маликова // Вестник Югорского государственного университета, 2016. – № 1 (40). – С. 101-104.
74. Мамадназаров, А. Библиографический указатель работ по сопоставительно-типологическому исследованию языков в Республике Таджикистан (переработанное и доработанное) [Текст] / А. Мамадназаров, М.Н. Хамидова. – Душанбе, 2022. – 510 с.

75. Маъсумӣ, Н. Асарҳои мунтахаб. Ҷ. 2. Забоншиносӣ [Матн] / Н. Маъсумӣ – Душанбе: Адиб, 2005. – 350 с.

76. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик [Матн] / Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 2011. – 385 с.

77. Мингазова, Н.Г. Категория числа местоимений в английском, арабском и татарском языках [Текст] / Н.Г. Мингазова // Вестник ТГГПУ, 2010. – №4 (22). – С. 373-380.

78. Мирзоев, А. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Синтаксис. К.2. Барои мактабҳои нопура ва миёна [Матн] / А. Мирзоев., Ш.Ниёзӣ Ш., М. Рафуров. – Сталинобод: Нашр. дав. Тоҷикистон, 1948. – 124 с.

79. Мошеев, И.Б. Система форм изъявительного наклонения в русском и таджикском языках [Текст] / И.Б. Мошеев. – Душанбе, 1977. – 158 с.

80. Муллоқандов, Э. Назаре ба забони тарҷума дар матбуот ва нашриёти тоҷик [Матн] / Э.Муллоқандов // Тарҷума ва балоғати сухан. Андешаҳои мутахассисон доир ба тарҷумаи бадеӣ ва забони он. – Душанбе: Деваштич, 2005. – 192 с.

81. Мухаметова, Г.Г. Вопросительные предложения в поэтической речи (на материале русской поэзии I-ой половины XIX века): автореф. дис. ... канд. филол. наук. [Текст] / Г.Г. Мухаметова. – Л., 1980. – 16 с.

82. Мухтор, Шокир. Замон ва тарҷумон [Матн] / М. Шокир. – Душанбе: Адиб: 1989. – 208 с.

83. Нағзибекова, М.Б. Лексико-семантические группы качественных прилагательных таджикского и русского языков, выражающие общую оценку внешности человека [Текст] / М.Б. Нағзибекова // Vestnik Rossiiskogo universiteta družby narodov. Seriia: Teoriia iazyka. Semiotika. Semantika, 2018. – Т. 9. – № 4. – С. 883-895.

84. Назарова, М.Р. Хусусиятҳои ҷумлаҳои бешаҳси саволи дар забони тоҷикӣ ва роҳҳои ифодаи онҳо ба забони англисӣ [Матн] / М.Р.Назарова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ, 2023. – №10. – С.131-136.

85. Ниёзмухаммадов, Б. (муҳаррир). Забони адабии ҳозираи тоҷик (Китоби дарсии мактабҳои олии) [Матн] / Б. Ниёзмухаммадов. – Душанбе, 1970. – 258 с.

86. Ниёзмухаммадов, Б. Ҷумлаҳои сода дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Б. Ниёзмухаммадов. – Сталинобод: Нашриёти давлатии адабиёти таълимӣ-педагогии Тоҷикистон, 1960. – 112 с.

87. Ниёзмухаммадов, Б. Ҷумлаҳои сода дар забони тоҷик [Матн] / Б. Ниёзмухаммадов. – Сталинобод, 1956. – 112 с.

88. Норматов, М. Ҷумлаҳои сода дар забони адабии ҳозираи тоҷик: Воситаи таълимӣ барои донишҷӯён [Матн] / М. Норматов. – Душанбе: “Матбуот”, 2001. – 185 с.

89. Нурматова, З.Ш. Сравнительная характеристика структуры и семантики СПП с придаточными атрибутивными компонентами в таджикском и русском языках: дисс... канд. филол. наук. [Текст] / З.М. Нурматова. – Душанбе, 2020. – 172 с.

90. Омарова, Ю.М. Структурно-семантическая и функциональная характеристика вопросительных предложений в кумыкском языке: автореф. дисс... канд. филол. наук. [Текст] / Ю.М. Омарова. – Махачкала, 2009. – 27 с.

91. Основы русской грамматики: Морфология и синтаксис: учеб. пособие для филол. спец. ун-тов [Текст] / И.П. Распопов, А.М. Ломов. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1984. – 351 с.

92. Остроухова, Л.А. Структура и семантика неместоименного вопросительного предложения в современном немецком языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук. [Текст] / Л.А. Остроухова. – Л., 1983. – 19 с.

93. Падучева, Е.В. Вопросительные местоимения и семантика вопроса [Текст] / Е.В. Падучева // Разработка формальной модели естественного языка. – Новосибирск, 1981. – С. 80-105.

94. Перетрухин, В.Н. Введение в языкознание. Курс лекций: учебное пособие [Текст] / В.Н. Перетрухин. – Изд. 3-е, испр. – М.: Издательство ЛКИ, 2007. – 360 с.

95. Петрова, Е.Б. Вопрос как косвенное средство выражения побуждения в американском варианте английского языка [Текст] / Е.Б. Петрова // Наука, образование, общество: проблемы и перспективы развития: сборник научных трудов по материалам Международной научно-практической конференции: в 10 частях, Тамбов, 29 марта 2013 года. – Тамбов: ООО “Консалтинговая компания Юком”, 2013. – С.94-96.

96. Попова, И.А. Структура и стилистические особенности вопросительных предложений английского языка [Текст] / И.А. Попова // Евразийский Союз Ученых, 2020. – №3(72). – С. 48-50.

97. Почепцов, О.Г. Семантика и прагматика вопросительного предложения: автореф. дис. ...канд. филол. наук. [Текст] / О.Г. Почепцов. – Киев, 1979. – 16 с.

98. Расулов, С.М. Именные словосочетания в таджикской поэзии конца XIX начала XX вв.: дисс... д-ра филол. наук. [Текст] / С.М. Расулов. – Душанбе, 2018. – 416 с.

99. Рестан, П. Синтаксис вопросительного предложения: общий вопрос (главным образом на материале современного русского языка) [Текст] / П. Рестан. – Oslo, 1972. – 880 с.

100. Рецкер, Я.И. О закономерных соответствиях при переводе на родной язык [Текст] / Я.И. Рецкер // Вопросы и методики учебного перевода. – М., 1950. – С. 156-178.

101. Рецкер, Я.И. Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода [Текст] / Я.И. Рецкер. – 5-е изд., испр. и доп. – М.: Аудитория, 2016. – 244 с.

102. Рудсароби, Джафар. Сравнительный анализ простых предложений таджикского и русского языков (на примере поэмы «Калила и Димна» Насруллоха Мунши) [Текст] / Джафар Рудсароби // Исследовательский журнал русского языка и литературы, 2016 (2). – Vol. 8. – С.97-102.

103. Рыбакова, М.В. Эмоциональность в системе коммуникативных типов предложения (на материале англ. языка): дис. ... канд. филол. наук. [Текст] / М.В. Рыбакова. – М., 1985. – 167 с.
104. Сабиржанов, С. Собственно вопросительные предложения в современном таджикском литературном языке [Текст] / С. Сабиржанов. – Душанбе, 2011. – С. 199 с.
105. Сабирова, С.Г. Лексико-грамматические особенности сетевого общения в английском языке [Текст] / С.Г. Сабирова // Материалы Международной научной конференции «Современные проблемы естественных и гуманитарных наук, их роль в укреплении научных связей между странами», посвящённой 10-летию Филиала МГУ имени М.В. Ломоносова в г. Душанбе, 2019. – С. 226-231.
106. Саган, К. Наука – как свеча во тьме [Текст] / К. Саган. – М., 2021. – 665 с.
107. Сагидова, М.Ч. Средства выражения вопроса в лезгинском языке (на материале современной художественной прозы): специальность 10.02.02 “Языки народов Российской Федерации (с указанием конкретного языка или языковой семьи)”: дисс....канд. филол. наук. [Текст] / Сагидова Маралхалум Чубанова. – Махачкала, 2002. – 149 с.
108. Саидзода, Ҳ.А. Таҳлили муқоисавии ҷумлаҳои саволи дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ [Матн] / Ҳ.А. Саидзода, М.Р. Асадова, Ҷ.А. Ҷӯраева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2023. – №10. – С.27-33
109. Саидова, М.А. Ҷумлаҳои саволи дар нутқи мазмунан нақлшуда дар забони англисӣ ва ифодаи онҳо ба забони тоҷикӣ [Матн] / М.А. Саидова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2020, – №1. – С. 42-45.
110. Сайфуллаев, Х.Г. Вопросительные местоимения таджикского языка в роли дополнения и их эквиваленты в немецком языке [Текст] / Х.Г. Сайфуллаев // Известия АН ТДЖ.ССР, отд. общ. наук, 1977. – №1.

111. Сайфуллаев, Х.Г. Вопросительные местоимения таджикского языка в роли сказуемого и их эквиваленты в немецком языке [Текст] / Х.Г. Сайфуллаев // Масъалаҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе: Госпединститут, 1978.

112. Сайфуллаев, Х.Г. Сопоставительно-типологический анализ вопросительных местоимений таджикского и немецкого языков: дисс... канд.филол. наук. [Текст] / Х.Г. Сайфуллаев. – Душанбе, 1981. – 186 с.

113. Сайфуллаев, Х.Г. Чонишинҳои саволӣ [Текст] / Х.Г. Сайфуллрвев // Мактаби советӣ, 1979. – №7.

114. Салимов, Р.Д. Русские вопросительные инфинитивные предложения и способы их передачи на таджикский язык [Текст] / Р.Д. Салимов // Вестник Моск. гос. лингв. ун-та. Серия Языкознание, 2009. – Выпуск 568. – С. 87-98.

115. Самадов, А. Мактаби тарҷума [Матн] / А. Самадов. – Душанбе, 2020. – 176 с.

116. Самадов, А. Шарҳ дар оинаи Ғарб [Матн] / А. Самадов. – Душанбе, 2019. – 134 с.

117. Самадов, А. Шигардҳои тарҷума [Матн] / А. Самадов. – Душанбе, 2016. – 183 с.

118. Сарымбетова, А.А. Вопросительные высказывания и их специфика в тексте [Текст] / А.А. Сарымбетова // Балтийский гуманитарный журнал, 2016. – №2 (15).

119. Семереньи, О. Введение в сравнительное языкознание [Текст] / О. Семереньи; пер. с немецкого Б.А. Абрамова; под ред. и с предисл. Н.С. Чемоданова. – М.: Прогресс, 1980. – 407 с.

120. Сергеева, Ю.М. Синтаксис английского языка: от слова к тексту. = A Students' Guide to English Syntax: from Word to Discourse: учеб. пособие [Текст] / Ю.М. Сергеева. – М.: МПГУ, 2018. – 204 с.

121. Сиёев, Б. Таърихи чонишинҳои забони тоҷикӣ. Зери таҳрири аъзо-корреспонденти АФ РСС Тоҷикистон М.Ф. Фозилов [Матн] / Б. Сиёев. – Душанбе: Дониш, 1972. – 235 с.

122. Сияев, Б. Формирование местоимений в таджикском языке: автореф. дисс....д-ра филол.наук [Текст] / Б.Сияев. – Душанбе, 2003. – 60 с.
123. Скородумова, Е.А. Риторический вопрос-реакция как средство выражения эмоций (на материале англоязычных художественных текстов / Е.А.Скородумова // Вестник Челябинского государственного университета, 2009. – № 39 (177). Филология. Искусствоведение. – Вып. 38. – С. 137-139.
124. Слепович, В.С. Настольная книга переводчика с русского языка на английский язык = Russian-English Translation handbook [Текст] / В.С. Слепович. – 3-е изд. – Минск: Тетра Системс, 2008. – 304 с.
125. Слюсарева, Н.А. Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка / Н.А. Слюсарева. – М., Изд-во «Наука», 1981. – 202 с.
126. Смирницкий, А.И. Синтаксис английского языка / А.И. Смирницкий. – М., Изд-во лит. на иностр. яз., 1957. – 285 с.
127. Собиржанов, С. Собственно вопросительные предложения в современном таджикском литературном языке: автореф. дисс. канд. филол. наук. / С. Собиржанов. – Душанбе, 1985. – 23 с.
128. Собиржанов, С. Структурно-семантические особенности повествовательно-вопросительных сложноподчинённых предложений в современном таджикском литературном языке / С. Собиржанов // Словесность. – 2023. – №2. – С. 19-33.
129. Собирҷонов, С. Оид ба як воситаи ифодаи ҷумлаҳои саволии ғайриаслӣ [Матн] / С. Собирҷонов // Вазифаи воҳидҳои забон дар ҷараёни гуфтор. – Душанбе, 1995. – С. 92-101.
130. Собирҷонов, С. Ҷумлаҳои саволии муқобилмаъно [Матн] / С. Собирҷонов // Актуальные проблемы иранской филологии. – Душанбе: Дониш, 1985. – С. 143-149.
131. Собирҷонов, С. Як навъи ҷумлаи саволии водоркунанда [Матн] / С. Собирҷонов // Паёми Донишгоҳ. Филология 4. – Душанбе, 1993. – С. 93-101.

132. Соколов, А.И. Внутренняя речь и мышление [Текст] / А.И. Соколов. – М.: Просвещение, 1968. – 248 с.
133. Соссюр, Ф. де. Труды по языкознанию [Текст] / Ф. де Соссюр; пер. с франц. под ред. А. А. Холодовича. – М.: Прогресс, 1977. – 696 с.
134. Тарковский, В.Н. Вопрос как философская категория [Текст] / В.Н. Тарковский // Вестник Костромского государственного технологического университета. – 2010. №3 (25). – С. 12-14.
135. Теньер, Л. Основы структурного синтаксиса [Текст] / Л. Теньер. – М., 1988. – 654 с.
136. Тетради переводчика [Текст] / Под ред. проф. Л.С. Бархударова. – Вып. 16. – М.: Междунар.отношения, 1979. – 120 с.
137. Токтарова, Н.К. Выражение вопроса-побуждения в разноструктурных языках [Текст] / Н.К. Токтарова // Я русский бы выучил только за то...: Материалы Республиканской студенческой научно-практической конференции, махачкала, 28 апреля 2022 года. – Махачкала: Дагестанский государственный педагогический университет, 2022. – С. 139-142.
138. Турсунов, Ф.М. Безэквивалентная лексика в переводе (на материале английского и таджикского языков). Монография [Текст] / Ф.М. Турсунов. – Душанбе, 2015. – 432с.
139. Турсунов, Ф.М. Оид ба баъзе мушкилоти грамматикии тарҷума (дар мисоли исмҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ) [Матн] / Ф.М.Турсунов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2018. – № 2. – С. 5-8.
140. Усмонов, К. Грамматикаи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ [Матн] / К. Усмонов. – Хучанд: Нашриёти «Нури маърифат», 2017. – 372 с.
141. Фёдоров, А. В. Основы общей теории перевода: (лингвист. пробл.) [Текст] / А. В. Фёдоров. - 4-е изд. перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 1983. – 303 с.

142. Фирбас, Я. Функции вопроса в процессе коммуникации [Текст] // Вопросы языкознания. 1972. – № 2. – С. 55-66.
143. Францифоров, Ю.В. Вопрос как форма выражения и разрешения противоречий в уголовной судопроизводстве [Текст] / Ю.В. Францифоров // Публичное и частное право. – 2009. – №2(2). – С.167-179.
144. Функциональная грамматика русского языка: учебник и практикум для вузов. [Текст] / – М.: Юрайт, 2020. – 421 с.
145. Ху, Хунтао. Русские вопросительные инфинитивные предложения и способы их передачи в китайском языке [Текст] / Ху Хунтао // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе: Сино, 2008. – №4 (52). – С.132-137.
146. Цурикова, Л.В. Коммуникативный диапазон вопросительных предложений в дискурсе [Текст] / Л.В. Цурикова. – Воронеж, 2001. – 144 с.
147. Чахоян, Л.П. Синтаксис диалогической речи современного английского языка [Текст] / Л.П. Чахоян. – М.: Высш. шк., 1979. – 166 с.
148. Чахоян, Л.П. Синтаксис диалогической речи современного английского языка [Текст] / Л.П. Чахоян. – М.: Высш. шк., 1979. – 166 с.
149. Шакурӣ, М. Чопи илмии “Ёддоштҳо”-и устод Айнӣ ба забони русӣ [Матн] / М. Шакурӣ // Тарчума ва балоғати сухан. Андешаҳои мутахассисон доир ба тарҷумаи бадеӣ ва забони он, Душанбе: Деваштич, 2005. – 192 с.
150. Шахматов, А.А. Синтаксис русского языка [Текст] / А.А. Шахматов. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 624 с.
151. Швейцер, А.Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты [Текст] / Отв. Ред. В.Н.Ярцева / А.Д. Швейцер. – Изд. 2-е. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 216 с.
152. Шевченко, Г.В. Диалогические единства с риторическим вопросом-реакцией в современном английском языке (структурно-семантический и прагматический аспекты): автореф. дисс..... канд. филол. наук. [Текст] / Г.В. Швейцер. – Пятигорск, 1991. – 17 с.

153. Шевякова, В.Е. Актуальное членение вопросительного предложения Шевченко, Г.В. Диалогические единства с риторическим вопросом-реакцией в современном английском языке (структурно-семантический и прагматический аспекты): автореф. дисс..... канд. филол. наук. [Текст] // В.Е. Шевякова. – Пятигорск, 1991. – 18 с.

154. Ширапова, С.Д. Косвенные речевые акты / С.Д. Ширапова, Н.П. Лунева // Вестник Бурятского государственного университета, 2008. – №11. – С. 130-134.

155. Шкляева, Т.Н. Функционирование риторического вопроса в политическом аргументативном дискурсе (на примере выступлений российских политиков): коммуникативно - прагматическом аспекте / Т.Н. Шкляева // Вестник Челябинского государственного университета, 2010. – № 13 (194) – С. 167-171.

156. Щерба, Л.В. Языковая система и речевая деятельность [Текст] / Л.В. Щерба. – Л. 1974. – 428 с.

157. Ярцева, В.Н. Контрастивная грамматика [Текст] / В.Н. Ярцева. – М., 1981. – 111 с.

158. Catford, J.G. A Linguistic Theory of Translation [Text] / J.G. Catford. – Ldn, 1965. – 103 p.

159. Jacobson, R. On Linguistic Aspects of Translation [Text] / R. Jacobson. – In: R.A. Brower (ed), On Translation, N.Y., 1966. – 234 p.

160. Longman Language Activator: The World's First Production Dictionary [Text]. – UK: Longman, 1997. – 587 p.

161. Newmark, P. A Textbook of Translation [Text] / P. Newmark. – New York, 1988. – 292 p.

162. Nida, Eugene A. Towards a science of translating [Text] / Eugene A. Nida. – Leiden: E. J. Brill, 1964. – 259 p.

163. Quirk, R. A Comprehensive Grammar of the English Language [Text] / R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik. Longman – London and New York, 1985. – 1779 p.

164. Rastorgueva, V.S. A Short Sketch of Tajik Grammar. Translated and Edited by Herbert H. Paper [Text] / V.S. Rastorgueva. – USA, Indiana University, 1963. – 110 p.

II. Фарҳангҳои луғот

165. Баракаева, Г.Б. Луғати мухтасари тоҷикӣ-англисӣ [Матн] / Г.Б. Баракаева. – Душанбе: Университети давлатии Тоҷикистон, 1968. – Қисми 1. – 206 с.

166. Баракаева, Г.Б. Луғати мухтасари тоҷикӣ-англисӣ [Матн] / Г.Б. Баракаева. – Душанбе: Университети давлатии Тоҷикистон, 1968. – Қисми 2. – 191 с.

167. Мамадназаров, А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ [Матн] / А. Мамадназаров. – Душанбе: ЭР-граф, 2017. – 1016 с.

168. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Иборат аз ду ҷилд [Матн] / дар зери таҳрири М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 1900 с.

169. Шаҳобова, М. Б. Луғати мухтасари англисӣ-тоҷикӣ-форсӣ [Матн] / М.Б. Шаҳобова. – Душанбе: Маориф, 1988. – 248 с.

III. Сарчашмаи мисолҳо

170. Айни, С. Воспоминания [Текст] / С. Айни; перевод А. Розенфельд. – М., 1960. – С. 13.

171. Айни, С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб [Матн] / С. Айни. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи ЭМТ, 2009. – 680 с.

172. Айни, С. Марги судхӯр [Матн] / С. Айни. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1961. – 350 с.

173. Айни, С. Асарҳои мунтахаб. Ҷилди дуввум [Матн] / С. Айни. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 462 с.

174. Айни, С. Повести и очерки [Матн] / С. Айни. – Душанбе: Маориф, 1983. – 400 с.

175. Артур, Конан Дойль. Ҳикояҳо дар бораи Шерлок Холмс [Матн] / Артур Конан Дойль (тарҷ. аз русӣ). – Душанбе: Ирфон, 1981. – 448 с.

176. Бронте, Ш. Джейн Эйр [Текст] / Шарлотта Бронте; пер. с англ. В. Станевич. – Москва: Эксмо, 2023. – 704 с.
177. Горький, М. Мать. Воспоминания [Текст] / М. Горький. – М.: худож. лит., 1985. – 512с.
178. Горький, М. Модар [Матн] / М. Горький. – Душанбе: Адиб. – 400 с.
179. Икромӣ, Ҷ. Асарҳои мунтахаб. “Тирмор” ва “Ман гунаҳкорам” [Матн] / Ҷ. Икромӣ. – Душанбе, 1987. – 352 с.
180. Икромӣ, Ҷалол. Асарҳои мунтахаб. Ҷилди 3. Шодӣ [Матн] / Ҷалол Икромӣ – Душанбе, 1971. – 420 с.
181. Қуддус, Ҷ. Ширин: қисса [Матн] / Ҷумъа Қуддус, Маҳмадраҳими Карим. – Душанбе: «Адиб», 2006. – 176 с.
182. Муҳаммадиев, Ф. Повести и рассказы [Текст] / Ф. Муҳаммадиев. – Душанбе: Адиб, 1988. – 384 с.
183. Муҳаммадиев, Ф. Повести. Рассказы [Текст] / Ф. Муҳаммадиев. – М.: Художественная литература, 1976. – 349 с.
184. Муҳаммадиев, Ф. Асарҳои мунтахаб. Ҷилди 1. [Матн] / Ф. Муҳаммадиев. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 556 с.
185. Муҳаммадиев, Ф. Осори мунтахаб иборат аз панҷ ҷилд. Ҷилди 2. Повестҳо [Матн] / Ф. Муҳаммадиев. – Душанбе: Адиб, 1990. – 448 с.
186. Ниёзӣ, Ф. Вафо [Матн] / Фотеҳ Ниёзӣ. – Сталинобод, 1954. – 361 с.
187. Рид, М. Всадник без головы = The Headless Horseman: роман [Текст] / М. Рид; пер. с англ. А. Ю. Макаровой. – Москва: Эксмо, 2019. – 608 с.
188. Рид, М. Савораи бесар [Матн] / М.Рид. – Душанбе, 1976. – 536 с.
189. Улугзода, С. Восе [Текст] / С. Улугзода. – М.: Советский писатель, 1980. – 400 с.
190. Улугзода, С. Восеъ: Роман [Матн] / С. Улугзода. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 368 с.

191. Улуғзода, С. Субҳи чавонии мо [Матн] / С. Улуғзода. – Сталинобод, 1956. – 362 с.
192. Улуғзода, С. Утро нашей жизни [Текст] / С. Улуғзода. – Сталинобод: Таджикгосиздат, 1954. – 310 с
193. Хемингуэй, Э. Старик и море = The Old Man and the Sea [Текст] / Эрнест Хемингуэй; пер. с англ.; сост., коммент. – Санкт-Петербург: КАРО, 2016. – 319 с.
194. Чалил, Р. Ҳикояҳо [Матн] / Р. Чалил. – Душанбе, 1984. – 480 с.
195. Шарлотта, Б. Цейн Эйр. Роман. (тарҷ. аз русӣ Салими Зарафшонфар) [Матн] / Ш. Бронте. – Душанбе: ТҚБ «Истикбол», 2010. – 412 с.
196. Эрнст, Х. Мӯйсафед ва баҳр. Повест [Матн] / Эрнст Хемингуей. – Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1963. – 99 с.
197. Ahern, C. The Book of Tomorrow [Text] / C. Ahern. – London: Harper Collins Publishers, 2009. – 420 p.
198. Aini, S. The Sands of Oxus: Boyhood Reminiscences of Sadriddin Aini [Text] / S. Aini; translated from the Tajik Persian with an introduction and notes by John R. Perry and Rachel Lehr. – Costa Mesa, Calif.: Mazda Publishers, 1998. – 276 p.
199. Aini, S. Bukhara [Text] / S. Aini // Reminiscences; translated into English by Holly Smith. – Moscow: Raduga, 1986. – 389 p.
200. Bradbury, R. The Martian Chronicles [Text] / R. Bradbury. – London: HarperCollins Publishers, 2023. – 240 p.
201. Bronte, Ch. Jane Eyre [Text] / Ch. Bronte; edited with an introduction by M. Smith. – Oxford University Press, 1975. – 496 p.
202. Doyle, A. Conan. Adventures of Sherlock Holmes [Text] / Arthur Conan Doyle. – USA: Quality Paperback Book Club, 1994. – 307 p.
203. Hemingway, E. The Old Man and the Sea / E. Hemingway. – New York: Scribner, 2003. – 127 p.

204. Reid, M. The Headless Horseman / M. Reid. – London: Legare Street Press, 2022. – 518 p.

IV. Захираҳои электронӣ

205. Абраменко, В.В. Вопросительные конструкции как имплицитный способ выражения оценки в жанре англоязычного интернет-комментария / В.В. Абраменко. – Текст: непосредственный // Молодой учёный. – 2019. – №21 (259). – С.550-552. – URL: <http://moluch.ru/archive/259/59485>

206. Белько, Е.В. Выражение эмоций в современном английском языке / Е.В. Белько, В.М. Малык, [Электронный ресурс]. – URL: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/148037/1/.pdf>.

207. Викисловарь — Wiktionary [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://ru.wiktionary.org/>

208. Вожаҷӯ. Фарҳанги форсии тоҷикӣ [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://vazhaju.tj/>

209. Воробьева, Е.Н. Структурно-коммуникативные типы недоуменного переспроса / Е.Н. Воробьева, 2015 [Электронный ресурс]. – URL: <https://scholar.archive.org/work/6rr55sshodzfflsao5i5dcclda>.

210. Выражение вопроса в русском, английском и лезгинском языках / Э.Н. Алиева. [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vyrazhenie-voprosa-v-russkom-angliyskom-i-lezginskom-yazykah>

211. Дмитриева, Е.Н., Татарина Т.Н. Обучение школьников языковым особенностям для создания текста-рассуждения / Е.Н. Дмитриева, Т.Н. Татарина // Гуманитарные науки и проблемы современной коммуникации [Электрон-ный ресурс]: сборник VI Международной научно-практической междис-циплинарной конференции (4–6 мая 2018 г., г. Якутск) / Электрон. текст. дан. (2,9 Мб). – Киров: Изд-во МЦИТО, 2018. – С.152-158.

212. Заросило, И.А. Сарказм как коммуникативная тактика косвенного выражения негативного отношения / И.А. Заросило // Актуальные проблемы современной филологии: теория, практика, перспективы развития: материалы

V Междунар. науч.-практ. конф. / под ред.: В. П. Абрамова, Е. А. Жирковой, Л. А. Исаевой, Е. Н. Лучинской, А. В. Татарина. – Краснодар: Кубанский гос. ун-т, 2020. – С. 96-99

213. Карта слов и выражений русского языка [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://kartaslov.ru/>

214. Кобозева, И.М. Категории интенциональности и когнитивности в современной лингвистике / И.М. Кобозева [Манбаи электронӣ]. – URL: <http://textarchive.ru/c-2253239-pall.html>

215. Куликов, С.Ю. Хештег как способ компрессии политических лозунгов (на материале твитов про брексит) / С.Ю. Куликов // Проблемы и перспективы развития современной гуманитаристики: лингвистика, методика преподавания, культурология [Электронный ресурс]: материалы Всероссийской научно-практической конференции (г. Москва, 20 декабря 2019 г.) / ред. кол.: Е. И. Абрамова (отв. ред.), Н. А. Скитина, О. Д. Тарасова. – Электрон. текстовые дан. (6,05 Мб). – М.: ИИУ МГОУ, 2020. – С.117-122.

216. Мухудадаева, Р.А. К вопросу о средствах выражения эмоций в английском языке / Р.А. Мухудадаева // Электронный научный журнал «Дневник науки», 2023. – №2. [Электронный ресурс]. – URL: www.dnevniknauki.ru

217. Определение концепта уважение в английском и таджикском языках / Ф. Гадоев. [Электронный ресурс]. URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/opredelenie-kontsepta-uvazhenie-v-angliyskom-i-tadzhikskom-yazykah>

218. Осина, А.В., Иванова А.М. Лексические приемы речевого воздействия в политическом дискурсе (на примере речи а. а. наваляного. видеоролик «он вам не димон») / А.В. Осина; А.М. Иванова // Гуманитарные науки и проблемы современной коммуникации [Электрон-ный ресурс]: сборник VI Международной научно-практической междис-циплинарной конференции (4–6 мая 2018 г., г. Якутск) / Электрон. текст. дан. (2,9 Мб). – Киров: Изд-во МЦИТО, 2018. – С.233-237.

219. Степаненко, О.А. Вопрос как особый способ выражения эмотивности в художественном диалоге / О.А.Степаненко // Язык: научно-теоретический журнал по языкознанию [Электронный ресурс]. – URL: <https://dspace.onu.edu.ua/items/4497f6ff-196e-4730-8546-be5ba7e06d26>.
220. Хелҳои чумлаҳои сода [Манбаи электронӣ]. – URL: <http://ilm.komron.info/cr/hel-oi-umla-oi-soda/>
221. Cambridge Dictionary [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/question>
222. CAS – Central Authentication Service – BYU [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://testing.byu.edu/handbooks/14%20Rules%20for%20Writing%20Multiple-Choice%20Questions.pdf>
223. HEH Definition & Meaning | Dictionary.com [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://www.dictionary.com/browse/heh>.
224. Kaushanskaya, V.L. A Grammar of the English Language [Text] / V.L. Kaushanskaya, R.L. Kovner, O.N. Kozhevnikova [et al.]. – Leningrad: Prosveshchenie, 1973. – 319 p. [Манбаи электронӣ]. – URL: jevanlib.ysu.am/wp-content/uploads/
225. Merriam-Webster: America's Most Trusted Dictionary [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/question>
226. Multitran: electronic multilingual dictionary [Манбаи электронӣ]. – URL: multitran.com
227. Question techniques and strategies [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.teachingenglish.org.uk/professional-development/teachers/managing-lesson/articles/question-techniques-and-strategies>

ИНТИШОРОТ АЗ РЀЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

I. Мақолаҳо дар маҷаллаҳои илмӣ эътирофшудаи КОА-и назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон:

[1-М]. Ҳакимова, З.А. Баррасии сарчашмаҳои илмӣ оид ба пажухиши роҳҳои ифодаи савол дар забони тоҷикӣ / З.А. Ҳакимова // Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб. Бахши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, педагогика ва филология. – Кӯлоб, 2024. – №3 (36). – С. 280-287.

[2-М]. Ҳакимова, З.А. Ҷойгоҳи воҳидҳои забонӣ дар тарҷума / **З.А. Ҳакимова, Ф.М. Турсунов** // Паёми Донишгоҳи забонҳо. Бахши илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих. – Душанбе, 2024. – №4 (56). – С. 153-159.

[3-М]. Ҳакимова, З.А. Воситаҳои наҳвии ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / З.А. Ҳакимова // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2025. – №4 (177). – С. 124-132.

[4-М]. Ҳакимова, З.А. Баррасии сарчашмаҳои илмӣ оид ба пажухиши роҳҳои ифодаи савол дар забони англисӣ / З.А. Ҳакимова // “Фурӯғи илм”. Маҷаллаи байналмилалӣ илмӣ. – Душанбе, 2025. – №3 (07). – С. 320-326.

[5-М]. Ҳакимова, З.А. Ҳиссаҷаҳои саволӣ ва нидо ва нақши онҳо дар ифодаи савол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / З.А. Ҳакимова // Паёми Донишгоҳи забонҳо. Бахши илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих. – Душанбе, 2025. – №4 (60). – С. 228-234.

II. Мақолаҳо ва фишурдаи интишорот дар маҷмуаҳои дигар:

[6-М]. Ҳакимова, З.А. Мавқеи савол дар забоншиносии муқоисавӣ / З.А. Ҳакимова // Маводди конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ таҳти унвони “Масъалаҳои мубрами омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар шароити муосир”. – Кӯлоб, 2024. – С. 97-100.

[7-М]. Ҳакимова, З.А. Саволҳои риторикӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / З.А. Ҳакимова // Маводди конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ таҳти унвони “Масъалаҳои мубрами забоншиносии муқоисавӣ, тарҷумашиносӣ ва муоширати байнифарҳангӣ дар замони муосир”. – Кӯлоб, 2025. – С. 94-97.